

Forum för levande historia arbetar för demokrati och alla människors lika värde med utgångspunkt i Förintelsen. Myndigheten ska även sprida information om kommunistiska regimers brott mot mänskligheten.

Brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer

Redaktör/projektledare originaltryck 2008: Erika Aronowitsch

Redaktör/projektledare omtryck 2016: Liv Weisberg

Bildresearch 2008: Scanpix

Bildresearch 2016: Carmilla Floyd

Grafisk design: Soya Kommunikation

Tredje upplagan. Första tryckningen.

ISBN 978-91-86261-62-7

Tryck: Edita Bobergs tryckeri 2016

Forum för levande historia

Stora Nygatan 10-12, Box 2123, 103 13 Stockholm

Tel: 08-7238750

info@levandehistoria.se

Skriften finns även att ladda ner på www.levandehistoria.se

Copyright: Forum för levande historia 2017

Faktaskriften har utformats i nära samarbete med en forskargrupp anlitad för Forum för levande historias arbete med kommunistiska regimers brott mot mänskligheten. Även internationell expertis har deltagit i arbetet.

Inom området kommunistiska regimers brott mot mänskligheten finns ytterligare material på vår webbplats i form av filmer och klassrumsövningar.

INNEHÅLL

- 4 Förord
 - 5 Brott mot mänskligheten
-

SOVJET

- 7 Inledning
 - 8 Viktiga årtal
 - 10 Den röda terrorn
 - 14 Den stora svälten
 - 20 Skådeprocessen
 - 23 Gulag
 - 26 Den stora terrorn
 - 30 Deportationerna
 - 32 Ockupationen av Baltikum
 - 38 Kosmopolitiska kampanjen
 - 42 Sammanfattning
-

KINA

- 45 Inledning
 - 46 Viktiga årtal
 - 48 Antihögerkampanjen
 - 52 Det stora språnget
 - 56 Kulturrevolutionen
 - 64 Laogai
 - 68 Sammanfattning
-

KAMBODJA

- 71 Inledning
 - 72 Viktiga årtal
 - 74 Demokratiska Kampuchea
 - 81 S-21
 - 90 Etnisk rensning
 - 94 Sammanfattning
-

ANALYS

- 96 Perspektiv på brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer
 - 104 Totalitarismen
 - 107 Att jämföra Förintelsen och brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer
-

KÄLLOR/REGISTER

- 109 Textförfattare
- 110 Bibliografi

FÖRORD

I en orolig tid med krig, förtryck och återkommande brott mot mänskligheten, är det av yttersta vikt att detta dokumenteras och görs känt så att det finns möjligheter till lärande, rättsskipning och upprättelse när fred på nytt har skapats. Historia skrivs varje dag. Varje morgondag är ny.

Forum för levande historia arbetar för demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Myndigheten ska även sprida information om kommunistiska regimers brott mot mänskligheten.

Ett viktigt led i det arbetet är att producera faktamaterial. Denna skrift ett sådant exempel. Originalupplagan togs fram 2008 och arbetet utfördes i samarbete med några av landets främsta kännare inom området, så väl som med internationella forskare.

I produktionen av skriften gjordes ett urval av länder, och av tidsperiod. Fokus ligger på Sovjetunionen, Kambodja och Kina under perioden 1917 till 1989. Läsaren ges inblick i några av historiens grövsta övergrepp på civil-

befolkningen, och därmed exempel på brott mot mänskligheten begångna av kommunistiska regimer.

Denna skrift har rönt stort intresse, och eftersom efterfrågan är fortsatt stor har vi valt att göra ett nytryck. Det är den du nu har i din hand. Förutom denna faktaskrift finns ytterligare pedagogiska material att ta del av, till exempel i form av filmer. Dessa kan beställas eller laddas ner från vår webbplats utan kostnad.

Det finns åtskilligt som det moderna samhället har att lära av 1900-talets blodiga historia. Med facit i hand och med kunskap om det förflutna kan vi tillsammans skaffa oss beredskap och arbeta för att det inte ska hända igen.

Ingrid Lomfors

Överintendent, Forum för levande historia

Uppgifter om antalet offer

De siffror för antalet döda och fängslade som nämns i faktatexterna är hämtade från den forskning som finns om de olika händelserna. I många fall finns det fakta som de flesta forskare är överens om, och i sådana fall försöker vi använda dem även här. Vi gör dock inte anspråk på att siffrorna ska vara helt oomstridda eller utgöra de sista ord som kommer att sägas i frågan. I några fall, då enigheten är mindre och skillnaderna

mellan olika beräkningar stora, tas i stället både de högsta och de lägsta siffror upp som förekommer hos forskare som allmänt anses seriösa. Det framgår av sammanhanget huruvida talen avser individer som dödats direkt eller som dött på grund av en regims politik. I sista hand är det exakta antalet offer inte det avgörande utan det faktum att man varit beredd att döda människor eller låta dem dö för att nå sina mål.

Nytryck

Originalupplagan gjordes 2008. I 2017 års utgåva har några bilder och bildtexter ändrats. Faktagranskningen gjordes 2008. Forum för levande historia vill informera

läsaren om att det i vissa fall kan ha tillkommit nya eller ändrade uppgifter angående de ämnen och personer som förekommer i skriften.

BROTT MOT MÄNSKLIGHETEN

Brott mot mänskligheten är en kategori särskilt allvarliga brott som är straffbelagda enligt folkrätten, oavsett vad den nationella rätten säger. Det är fråga om sådana gärningar som mord, utrotning, förslavning, tvångsförflyttning och förföljelse på politiska, rasmässiga eller religiösa grunder. För att anses som brott mot mänskligheten krävs det att gärningen är en del av ett systematiskt angrepp mot en grupp civila, som kan tillhöra statens egen civilbefolkning. Brott mot mänskligheten begås huvudsakligen av företrädare för staten, såsom poliser och soldater, men även enskilda kan göra sig skyldiga till brottet. För att dömas för brott mot mänskligheten krävs det att gärningsmannen på vanligt sätt har uppsåt till gärningen samt dessutom är medveten om länken mellan denna gärning och en systematisk praxis av liknande kränkningar.

Brott mot mänskligheten diskuterades redan i samband med massmorden på armenier i Ottomanska imperiet år 1915. De första att straffas för brott mot mänskligheten var dock nazityska militärer som dömdes av den internationella militärtribunalen i Nürnberg för gärningar begångna under andra världskriget. Nürnbergtribunalen krävde att gärningarna hade utförts i samband med kriget för att vara straffbara som brott mot mänskligheten. I Nürnbergtribunalens praxis bedömdes även gärningar som numera utgör folkmord som brott mot mänskligheten. Brottsubriceringen folkmord tillkom först genom 1948 års folkmordskonvention.

Under efterkrigstiden har brott mot mänskligheten successivt frikopplats från krig eller väpnad konflikt och anses nu kunna begås även i fredstid. Brott mot mänskligheten har konkretiserats i rättspraxis från de tillfälliga krigsförbrytartribunalerna för forna Jugoslavien och Rwanda, som bedömt konflikterna i samband med Jugoslavien's sönderfall under 1990-talet respektive folkmordet i Rwanda år 1994. I Romstadgan för den internationella brottmålsdomstolen från år 1998 finns en brottsbeskrivning för brott mot mänskligheten som är betydligt utförligare än den som fanns i Nürnbergtribunalens stadga. Bland annat framgår det av Romstadgan att även tortyr, olaga frihetsberövanden och sexuellt våld kan vara straffbara som brott mot mänskligheten.

Brott mot mänskligheten har delvis samma tillämpningsområde som de andra huvudsakliga internationella brotten, folkmord och krigsförbrytelser. Samtliga dessa brott har det gemensamt att staten vanligen är medskyldig och att gärningsmännen därför ofta skulle undgå straff om inte lagföring kunde ske på internationell nivå. Internationellt straffansvar för krigsförbrytelser, brott mot mänskligheten och folkmord etablerades genom segrarmakternas agerande

gentemot Nazityskland efter andra världskriget. En av dessa segrarmakter var som bekant Stalins Sovjetunionen, vars medverkan i processen har två viktiga konsekvenser för tillämpningen av internationell straffrätt på liknande brott som begåtts av kommunistiska regimer.

Den första konsekvensen rör straffansvarets tidsmässiga tillämplighet. Nürnbergtribunalens praxis ger inte stöd för att applicera internationell straffansvar på gärningar begångna före andra världskrigets utbrott år 1939, eller att tillämpa rubriceringen folkmord på gärningar begångna före folkmordskonventionens antagande år 1948.

Den andra konsekvensen rör definitionerna av brotten. Krigsförbrytelser förutsätter att krigets lagar eller humanitärätten är tillämplig. Det betyder att de bara kan begås under krig eller väpnad konflikt, samt endast mot fiendestatus civilbefolkning. Denna brottsubricering omfattar alltså inte gärningar som begåtts mot statens egen civilbefolkning, eller utan samband med väpnad konflikt. Huvuddelen av de brott som begåtts av kommunistregimerna i Sovjetunionen, Kina och Kambodja kan därför inte rubriceras som krigsförbrytelser.

Straffansvar för folkmord förutsätter att gärningsmannen har kvalificerat uppsåt att förinta en nationellt, etniskt, religiöst eller rasmässigt bestämd grupp. Denna definition är exklusiv och innebär att gärningar som inte begåtts med kvalificerat uppsåt eller som riktas mot en annan slags grupp inte är straffbara som folkmord. Kommunistregimernas övergrepp mot politiskt eller socialt bestämda grupper, såsom klasser, kan alltså inte rubriceras som folkmord. Det kan dock tänkas att delar av dessa övergrepp samtidigt avsåg t.ex. en nationellt eller etniskt bestämd grupp och i dessa delar kan utgöra folkmord. Detta skulle kunna vara fallet beträffande Kambodja, liksom i princip beträffande Stalins tvångskollektiviseringar av jordbruket i Ukraina i början av 1930-talet som förorsakade massvält.

Grova brott såsom massmord, förslavning, tvångsförflyttning och frihetsberövanden som av något skäl inte är straffbara som krigsförbrytelser, t.ex. därför att de riktar sig mot statens egen civilbefolkning, eller som folkmord, t.ex. därför att de riktar sig mot en politisk grupp, kan i stället vara straffbara som brott mot mänskligheten. Flera av de brott som begåtts i Sovjetunionen, Kina och Kambodja kan alltså i princip sägas utgöra brott mot mänskligheten.

Fredrik Stenhammar
jur. kand, doktorand i folkrätt
Stockholms universitet

SOVJET

ETT SAMHÄLLE BYGGT PÅ TERROR OCH KATEGORISERING

Terror inledde det kommunistiska styret i Ryssland, Sovjetunionen, och terror kom att härska under mer än 70 år av kommunistiskt styrelseskick. De sovjetiska brotten mot mänskligheten begicks mot många olika grupper. Terrorn riktades dels mot regimen politiska motståndare, dels mot socio-ekonomiska kategorier som "kapitalister", "borgare" och "kulaker", dels mot etniska grupper. Den som en gång hade förklarats tillhöra en viss kategori stämplades för livet. Kategoritänkandet styrde behandlingen av människor: individerna dömdes efter vilken kategori de ansågs tillhöra, inte efter vilka de själva var eller efter vilka handlingar de hade begått eller inte begått.

VLADIMIR LENIN

Vladimir Lenin, 1870–1924, hette egentligen Vladimir Uljanov. Lenin ("mannen från Lena") var ett revolutionärt täcknamn. Som student blev han revolutionär och var 1895–1900 förvisad

till Sibirien. Därefter vistades han utomlands. När de ryska socialisterna 1903 splittrades i bolsjevikerna och mensjevikerna blev han ledare för de förra. Efter februarirevolutionen 1917 återvände han till Ryssland och ledde bolsjevikernas maktövertagande i november 1917. Han var därefter den nya regimen obestridda ledare tills han dog av ett slaganfall 1924.

FOTO: CC-PD-MARK PD-OLD

JOSEF STALIN

Josef Stalin, 1879–1953, var född i Georgien och hette egentligen Josif Dzjugasjvili. Stalin ("mannen av stål") var ett revolutionärt täcknamn. Han anslöt sig till bolsjevikerna 1903. Efter Lenins död

manövrerade han ut sina rivaler och blev ensam ledare. Sin makt stärkte han sedan genom stora utrensningar. År 1939 ingick han en allians med Hitlertyskland men anslöt sig efter det tyska anfallet på Ryssland 1941 till de allierade i andra världskriget.

FOTO: PD-RYSSLAND

Miljontals barn i Sovjetunionen blev hem- och föräldralösa till följd av inbördeskrig, svält, deportationer och massterror. Medan regimen på 1920-talet tycks ha strävat efter att finna humana lösningar i form av barnhem och adoptioner började man under 1930-talet att behandla barnen som kriminella. År 1935 sänktes åldern för straffmyndighet från 16 till 12 år. I stället för att placeras på barnhem skickades allt fler föräldralösa barn till Gulags arbetsläger.

FOTO: CC-PD-MARK PD-OLD

VIKTIGA ÅRTAL

- 1900 Under intryck av idéer från väst grundas under decennierna kring 1900 flera samhällskritiska partier med liberal, socialistisk eller populistisk ideologi. Det ryska socialdemokratiska partiet splittras 1903 i bolsjevikerna, vars ledare är Lenin, och mensjevikerna.
- 1905 Sedan Ryssland besegrats i det rysk-japanska kriget 1904–1905 utbryter revolution i landet. Tsarmakten förlorar kontrollen över läget, och tsaren utfärdar i oktober ett manifest där han lovar medborgerliga rättigheter och införandet av en vald församling, duman, med viss makt. Sedan revolten slagits ned dras dock reformerna tillbaka; duman blir kvar men är maktlös.
- 1914 Ryssland dras in i första världskriget. Kriget utsätter den ryska statsapparaten för svåra påfrestningar och utvecklas mot allt större kaos.
- 1917 Ett uppror bland arbetare och soldater i Petrograd i mars 1917 (i februari enligt den då ännu i Ryssland gällande julianska kalendern) leder till att tsaren abdikerar. Duman tillsätter en provisorisk regering av liberaler och socialister. Kriget och sönderfallsprocessen fortsätter emellertid, och natten till den 7 november (25 oktober i den julianska kalendern) griper bolsjevikerna under Lenin makten.
- 1918–1922 Den röda terrorn och inbördeskriget i Ryssland. Bolsjevikregeringen besegrar "vita" och "gröna" styrkor bestående av bl.a. officerare lojala mot tidigare regeringar, bönder och kosacker. Strejker bland arbetarna och myterier bland trupperna slås också brutalt ned. De första koncentrationslägren skapas för att hysa sådana som regimen ser som sina fiender. Lenin hoppas kunna sprida revolutionen över världen och bildar 1919 Kommunistiska internationalen (Komintern), men revolutionsförsök i bl.a. Tyskland och Ungern slås ner.
- 1921–1928 Den nya ekonomiska politiken (NEP): en viss ekonomisk liberalisering. Terrorn avtar från 1922, men förföljelsen av oliktankande upphör inte. Människor med "fel" social bakgrund diskrimineras på olika sätt. Staten byter 1922 namn till Sovjetunionen. Lenin dör 1924, varefter Stalin successivt utmanövrerar sina rivaler och 1929 framträder som ensam ledare.
- 1929–1933 Stalin genomför avkulakiseringen och tvångskollektiviseringen av jordbruket. Lägersystemet sväller av alla nya fångar. En hungersnöd i Ukraina och norra Kaukasus 1932–1933 dödar flera miljoner människor.
- 1934 Den 10 juli inrättas den nya huvudstyrelsen för fånglägren, Gulag. Den 1 december mördas partichefen i Leningrad, Sergej Kirov, vilket blir starskottet för stora utrensningar inom kommunistpartiet och statsapparaten.
- 1936–1938 Den stora terrorn: utrensningarna utvidgas och snart kan vem som helst i samhället drabbas. Enbart under 1937 och 1938 avrättas nära 700 000 människor, och ännu fler skickas till lägren. Hundratals högt uppsatta kommunister av den äldre generationen döms för förräderi i de tre Moskvaprocesserna 1936, 1937 och 1938. Terrorn minskar från 1938 men upphör inte helt.
- 1939 Tyskland och Sovjetunionen sluter en icke-angreppspakt den 23 augusti, Molotov-Ribbentropakten. I ett hemligt tilläggsprotokoll delar de båda länderna upp östra Europa i intressesfärer. I enlighet härmed följs den tyska invasionen av Polen den 1 september av en sovjetisk den 17 september. Sovjetunionen ockuperar den östra delen av Polen och på sommaren 1940 även Estland, Lettland och Litauen. Terrorn utvidgas nu till de nya områdena.
- 1941–1945 Tyskland anfaller Sovjetunionen den 22 juni 1941. På hösten samma år deporteras 450 000 volgatyskar och hundratusentals andra etniska tyskar, som är sovjetiska medborgare till Centralasien. Sovjetunionen allierar sig nu med USA och Storbritannien. Efter att tyskarna besegrats i slaget vid Stalingrad 1943 trängs de tillbaka. På våren 1944 deporteras åtta hela folkgrupper, däribland tjetjenerna, från framför allt Kaukasus till Centralasien då de kollektivt anklagas för att ha samarbetat med tyskarna.
- 1945–1949 Kommunistiska lydregimer etableras i de östeuropeiska länder som i krigets slutskede kommit under sovjetisk kontroll: Polen, Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien, Bulgarien, Östtyskland.
- 1949–1953 Antikosmopolitkampanjen: judar rensas ut ur det offentliga livet såsom varande nationellt opålitliga "kosmopoliter". Tretton medlemmar av den under kriget upprättade Judiska antifascistiska kommittén avrättas 1952 för landsförräderi. I januari 1953 utpekas nio läkare, varav sex judar, som delaktiga i en komplott för att mörda de sovjetiska ledarna. Kampanjen avbryts dock efter Stalins död den 5 mars. Även Gulagsystemet börjar avvecklas.
- 1956 I ett hemligt tal vid den tjugonde partikongressen angriper den nye sovjetledaren Chrusjtjov Stalins utrensningar och personkulten kring denne, och kulturlivet får större frihet. Man får dock inte ifrågasätta själva systemet, och ett försök till politisk liberalisering i Ungern slås ned av sovjetiska trupper.
- 1964 Chrusjtjov avsätts och ersätts av Brezjnevs och Kosygin. Det politiska och kulturella livet stramas åt igen, vilket leder till protester från intellektuella, de s.k. dissidenterna.
- 1968 Ett försök till politisk liberalisering i Tjeckoslovakien slås ned av sovjetiska trupper.
- 1985–1991 Gorbatjov kommer till makten 1985 och söker reformera sovjetsamhället. En större öppenhet ger möjligheter att mobilisera missnöjet med regimen, vilket sker framför allt på etnisk grund. Efter ett misslyckat kuppförsök av konservativa kommunister 1991 faller staten sönder och upplöses vid årsskiftet.

Översikt över de viktigaste lägren i Gulagsystemet cirka 1930–1950.
KARTA: MEMORIAL

DEN RÖDA TERRORN

BOLSJEVIKERNAS MAKTÖVERTAGANDE

När bolsjevikerna grep makten den 7 november 1917 verkade de vara i minoritet i Ryssland och kunde inte styra i kraft av starkt stöd från folket. I stället utövade de terror. Skräck är den korrekta översättningen av ordet terror. Ordet kommer från latinets *terreo*, "att skrämma", och syftar på våldsutövning i syfte att sprida skräck för att driva igenom utövarens politiska mål.

Före bolsjevikernas maktövertagande hade det bestämts att val skulle hållas till en konstituerande församling, som skulle utarbeta en ny författning för Ryssland. I valen fick bolsjevikerna en fjärdedel av rösterna och de upplöste sedan församlingen den 19 januari 1918, efter en dags sam-

politiska brott. Domarna behövde inte formell utbildning. De behövde inte heller följa lagar från tiden före revolutionen. Tjekan organiserade också expeditioner där man utan någon rättegång alls sköt eller på annat sätt, bl.a. genom dränkning, dödade politiska motståndare, arbetar- och bondeaktivister.

En betydande del av terrorn riktade sig mot de ryska bönderna som inte ville leverera mat till städerna utan att få betalt. Regeringen skapade 1918 "livsmedelspatruller", som tvångsrekvirerade spannmål och andra livsmedel från bönderna. Många våldsdåd förekom och väckte motstånd bland bönderna som på många håll gjorde uppror. Bolsjevikregeringen slog ned hundratals lokala bondeuppror fram till 1922, med tusentals döda som följd.

Regeringen försökte hetsa de fattigare bönderna mot de rikare, "kulakerna", men i grund och botten såg man hela bondebefolkningen som en "småborgerlig" klass. Målet på längre sikt var att de skulle förvandlas till statsanställda lantarbetare. Bönderna ut-

gjorde mellan 75 och 80 procent av Rysslands befolkning vid den här tiden.

Tsarfamiljen mördades

Mordet på tsarfamiljen kan betraktas som en del av terrorn. Tsarfamiljen satt i husarrest på olika ställen i Jekaterinburg, från maj 1918. Bolsjevikerna övervägde först att hålla en offentlig rättegång mot tsaren, men de blev rädda att tsaren då skulle få symbolisera motståndet mot deras styre och beslöt därför att avrätta honom.

Natten till den 17 juli 1918 sköts tsaren, hans familj och några tjänare av medlemmar ur Tjekan. Kropparna brändes och begravdes utanför staden där de upptäcktes först 1989.

Den 30 augusti 1918 utfördes ett misslyckat attentat mot Lenin. Efter attentatet blev terrorn

Lenin håller ett av sina revolutionstal på torget framför Bolsjojteatern i Moskva. På trappan till talarstolen står två av Lenins närmaste medarbetare, Kamenev och Troskij. I en senare version av bilden retuscherades dessa båda bort.

FOTO: CC-PD-MARK PD-OLD-70-1923

manträde. En demonstration mot upplösningen slogs ned av militär och tjugo människor dödades. I brist på en stark politisk maktbas tillgrep man terror för att skrämma till lydnad.

Den 20 december 1917 bildade bolsjevikerna *Vserossijskaja tjrezvvytjajnaja komissija po borbe s kontrrevoljutsiej, spekuljatsiej i sabotazjem* (Den allryska utomordentliga kommissionen för kamp mot kontrarevolution, spekulation och sabotage) i dagligt tal kallad "Tjekan". Den var bolsjevikernas säkerhetspolis som med alla medel skulle bekämpa deras fiender. Tjekan gavs inga officiella befogenheter utan verkade utanför lagen.

Avrättning utan rättegång

I november 1917 inrättades också särskilda domstolar, "revolutionstribunaler", som skulle fördöma

Lenin talar på Röda torget den 7 november 1918, under firandet av oktoberrevolutionens ettårsdag.

FOTO: SPUTNIK/IBL

mer systematisk. Ett dekret från den 4 september talade om att tillgripa "massavrättningar" och "massterror" mot regimens motståndare. Ett dekret av den 5 september talade om att spärra in "klassfiender" i koncentrationsläger. Flera massavrättningar genomfördes också, bl.a. av 512 personer i Petrograd.

70 000 inspärrade i läger

Hur många som dödades i denna terror under hösten 1918 är osäkert men knappast färre än 10 000 personer. Antalet inspärrade i arbets- och koncentrationsläger var 16 000 personer i maj 1919 och hade i september 1921 ökat till 70 000, borträknat läger där upproriska bönder hade in-ternerats.

Det var inte bara bolsjevikerna som bedrev terror. Från sommaren 1918 till slutet av 1920 utkämpades ett inbördeskrig i Ryssland mellan bolsjevikernas röda armé och olika "vita" arméer, vars ledare hade olika politiska mål men kunde förenas i sitt motstånd mot regimen. Även från de vitas sida förekom terror, riktad mot misstänkta bolsjevikerna och även mot judar. Styrkor av upproriska bönder brukar inte räknas till den vita sidan utan som en egen, tredje part, de "gröna".

En del av terrorn förklaras av inbördesstriderna. Men Lenin hade talat om nödvändigheten av terror redan i november 1917, och bolsjevikernas terror anses av de flesta historiker ha varit mycket mer omfattande och organiserad än de vitas.

Utrotning av kosackerna

En del av bolsjevikernas krig mot bönderna var "avkosackiseringen". Kosacker var grupper av bönder och krigare som åtnjöt vissa privilegier mot att de gjorde krigstjänst i armén. Den nya regeringen hade i december 1917 utpekade ko-

sackerna kollektivt som "klassfiender" och avskaffat deras särskilda status. Många kosacker anslöt sig då till den vita sidan i inbördeskriget.

I en hemlig resolution som antogs av bolsjevikernas centralkommitté i januari 1919 talades om att kosackerna borde "utrotas och likvideras till sista man".

Under några veckor i februari–mars samma år avrättade Röda arméförband över 8 000 kosacker vid floden Don. Ett uppror bland kosackerna drev tillfälligt bort Röda armén. Men våren 1920 kom den tillbaka och fullbordade nu avkosackiseringen. Kosackernas samhällen raserades, massavrättningar genomfördes och de överlevande deporterades.

Forskare uppskattar att totalt mellan 300 000 och 500 000 kosacker deporterades eller dödades av en befolkning på högst tre miljoner. Kosackerna är ett exempel på ett kollektiv som anklagades och bestraffades i sin helhet.

Medlemmar av ett av de första regementena i Röda gardet. Petrograd, hösten 1917. Röda gardet började formeras från och med mars 1917 under bolsjevikernas ledning.

FOTO: PD-1923, PD-US

Kosacker och en officer ur Vita armén på Odessas järnvägsstation, vintern 1919-1920. Forskare uppskattar att mellan 300 000 och 500 000 kosacker dödades i inbördeskriget.

FOTO: PD-RYSSLAND

Dokument: Order från Lenin att tillgripa terror

Ibland har det hävdats att det var Stalin som införde terror och massvåld som politiskt instrument. Nedanstående brev visar att också Lenin var villig att tillgripa terror för att nå sina mål.

Brev från Lenin till de kommunistiska funktionärerna V. V. Kuraev, Y. B. Bosh och A. E. Minkin i Penza den 11 augusti 1918 med anledning av ett bondeuppror där:

Kamrater! De fem kulakdistriktens uppror bör slås ner skoningslöst. Hela revolutionens intressen kräver detta, ty det "sista avgörande slaget" mot kulakerna är i antågande överallt. Vi måste statuera ett exempel.

- 1) Häng (häng utan att dröja, så att folket ser det) inte färre än etthundra kända kulaker, rika män, blodsugare.
- 2) Publicera deras namn.
- 3) Tag ifrån dem all spannmål.
- 4) Utse gisslan - i enlighet med gårdagens telegram.
- 5) Gör det på ett sådant sätt att folket i en omkrets av hundratal verst ser det, darrar, vet, skriker: de stryper och kommer att fortsätta att strypa blodsugarkulakerna till döds.

Bekräfta per telegram att ni mottagit och utfört orderna.

Hälsningar,

Lenin

P. S. Hitta några verkligt hårdföra män.

Ur "The Unknown Lenin:
From the Secret Archive",
Richard Pipes, ed., New Haven: Yale
University Press 1996.

(En verst är cirka en kilometer.
Red. anm.)

Lenin inspekterar trupper på Röda torget i Moskva i maj 1919. Efter ett misslyckat attentat mot Lenin 1918 blev terrorn i Sovjet mera systematisk. Mellan 1919 och 1921 ökade antalet inspärrade i arbetslägren från 16 000 till 70 000 personer.

FOTO: CC-PD-MARK PD-OLD

Rapport den 10 juli 1921 om de åtgärder som vidtagits mot upproriska bönder i Tambovguvernemetet:

Rensningsoperationerna i Kudrjuvskaja volost inleddes den 27 juni i byn Osinovskij som tidigare hyst banditband. Böndernas inställning till våra repressiva enheter utmärktes av en viss misstro. Bönderna angav inte skogsbanditerna och besvarade de frågor vi ställde till dem med att de inget visste.

Vi tog 40 gisslan, förklarade undantagstillstånd i byn och gav byborna två timmar för att utlämna banditerna och de undangömda vapnen. De bönder som samlats till möte tvekade om hur de skulle ställa sig, men bestämde sig för att inte aktivt delta i jakten på banditerna. Sannolikt tog de inte våra hot om avrättning av gisslan på allvar. När fristen hade gått ut lät vi avrätta 21 gisslan i byrådets åsyn. Den offentliga avrättningen, individ för individ, under iakttagande av alla brukliga formaliteter och med medlemmarna i den befullmäktigade kommissionen och kommunisterna närvarande, gjorde ett betydande intryck på bönderna (...)

Vad byn Karejevka beträffar, som på grund av sitt geografiska läge var omtyckt av banditgrupper (...) beslöt kommissionen att utradera den från kartan. Hela befolkningen deporterades, dess egendom beslagtogs. Undantag gjordes för familjer vilkas medlemmar är soldater i Röda armen. Dessa familjer flyttades till byn Kurdjuki och inhystes i hus som tillhört banditfamiljer och konfiskerats. Efter att ha tagit reda på vissa värdefulla saker - fönsterramar, glas- och träföremål och så vidare - satte vi eld på byns hus (...)

Operationerna i byn Bogoslovka inleddes den 3 juli. Sällan har vi stött på ett så motsträvigt och så organiserat bondesamhälle. När man pratade med dessa bönder, såg alla, unga som gamla, bestörta ut och svarade med en mun: "Banditer? Hos oss? Aldrig i livet! Kanske har vi sett några smyga förbi i närheten, men vi vet inte ens om de var banditer. Vi lever vårt stilla liv, vi gör inte någon människa förnär, vi vet inget."

Vi vidtog samma åtgärder som i Osinovka: tog 58 gisslan. Den 5 juli avrättade vi en första grupp på 21 personer, sedan 15 dagen därpå, och oskadliggjorde 60 banditfamiljer, det vill säga omkring 200 personer. Till slut nådde vi vårt mål och bönderna tvingades att delta i jakten efter banditer och i sökandet efter gömda vapen (...)

Rensningen av nämnda byar och samhällen avslutades den 6 juli. Operationen kröntes med framgång och har följdverkningar som går långt utanför de båda angränsande volosterna. Banditernas kapitulation fortsätter.

Ordförande för den befullmäktigade femmannakommissionen, Uskonin

DEN STORA SVÄLTEN

SVÄLT SOM VAPEN FÖR ATT BRYTA NED MOTSTÅND

De ryska myndigheternas kollektivisering av jordbruket och hårda krav på livsmedelsleveranser utlöste masssvält i områden som normalt var bördiga. Flera miljoner dog i svälten. Många forskare hävdar att myndigheterna skapade svälten för att bryta ned motståndet.

En affisch från 1930-talets kampanj mot kulakerna. Texten deklarerar bland annat att kulaker är fattiga bönders värsta fiender.

FOTO: ALEXANDER LISKIN, RIA NOVOSTI/SPUTNIK/IBL

När livegenskapen avskaffades i Ryssland 1861 blev de traditionella bygemenskaperna ansvariga för bl.a. betalning av skatter till staten och kunde omfördela jorden inom byn, mellan bönderna efter deras behov. I början av 1900-talet genomförde emellertid tsarregimen reformer så att bönder kunde skilja sin egen jord från byn och bli helt fria jordbrukare. Det växte fram en liten grupp av relativt välbärgade självägande bönder, som kallades kulaker ("knytnävar"). Bolsjevikerna ville avskaffa privat ägande av jord och såg kulakerna som sina huvudmotståndare på landsbygden.

Det förekom många bondeuppror mot bolsjevikerna under åren runt 1920, främst därför att bolsjevikerna tvångsrekvirerade livsmedel. Stora

delar av Ryssland och Ukraina drabbades också av hungersnöd åren 1921–1922. Lenin trodde att svälten kunde krossa landsbygdens motstånd mot bolsjevikerna, men för att undvika ett fullständigt sammanbrott för livsmedelsförsörjningen till städerna proklamerade han också 1921 den s.k. nya ekonomiska politiken (NEP). Den innebar bland annat att bönderna fick behålla sin jord och rätt att själva sälja sitt överskott på lokala marknader.

Likvidering av kulaker

År 1928 blev det brist på spannmål i Sovjetunionen och regeringen beslöt att åter konfiskera spannmål från bönderna. Stalin lade skulden för

problemen på kulakerna och drev igenom en tvångskollektivisering av jordbruket. Det privata ägandet av jorden skulle upphävas och bönderna placeras i jordbrukskollektiv.

År 1929 inleddes dels en "avkulakisering", dels en snabbkollektivisering av jordbruket. Avkulakiseringen innebar en "likvidering av kulakerna som klass". Kulakerna och deras familjer dödades eller deporterades till Gulagläger belägna i de norra och östra delarna av landet. Vid slutet av år 1932 hade över tre miljoner kulaker dödats eller flyttats.

I början pekades de rikaste bönderna ut som kulaker, men efter hand utvidgades begreppet. Till slut kunde vilken bonde som helst som motsatte sig kollektiviseringen stämplas som kulak. Motståndet bland bönderna var starkt. Särskilt under de första åren var det vanligt att bönderna själva förstörde skördarna och slaktade djuren hellre än att lämna över dem till kollektiven.

Det fanns två slags kollektivjordbruk: kolchoser, som ägdes av bönderna gemensamt, och sovchoser, som ägdes direkt av staten. Kolchoser var vanligast. Förutom att ge staten kontroll över jordbruket skulle storskaligheten underlätta bruket av maskiner och öka avkastningen.

Överskotten skulle gå till industrin, som man satsade alla medel på. I början fanns dock inte många maskiner och man lyckades aldrig under sovjettiden få det kollektiva jordbruket effektivt. Till följd av kollektiviseringen och hårda krav på livsmedelsleveranser från myndigheterna utbröt på nytt massvält under åren 1932–1933, nu med

centrum i de områden som normalt var bördigast: Ukraina och norra Kaukasus.

Det är osäkert hur många som dog i svälten, men det rörde sig om flera miljoner människor (beräkningar talar om allt mellan 4,5 miljoner och 8,5 miljoner). Ögonvittnen berättar hur döda människor låg strödda på marken i de ukrainska byarna, hur alla djur blivit uppätta, hur till och med barken på träden blivit avgnagd.

Skapade hungersnöden

Många forskare, med historikern Robert Conquest i spetsen, hävdar att svälten 1932–1933 var en "terrorhungersnöd", d.v.s. att myndigheterna skapade svält för att bryta ned motståndet mot kollektiviseringen.

Conquest menar att Stalin dessutom ville krossa den ukrainska nationalismen eftersom man samtidigt rensade ut kulturella och intellektuella ledare i Ukraina. Svälten och utrensningarna uppfyller väl FN:s definition av ett folk mord, skriver Conquest, eftersom de riktade sig mot en avgränsad nationell grupp som skulle utplånas genom massdöd.

Det finns andra forskare som inte tror att svälten skapades medvetet utan lägger skulden på att de sovjetiska myndigheterna inte förstod sig på jordbruk och därför förde en felaktig politik. Frågan om det fanns en plan bakom svälten är alltså inte avgjord. Trots svälten fortsatte Sovjetunionen att exportera spannmål. Man ville också dölja svälten och tillät inget internationellt bistånd.

NINA LUGOVSKAJA "VAD HAR DET BLIVIT AV UKRAINA?"

Trots att regimen försökte tysta ner svältkatastrofen fick även sovjetmedborgarna veta en del om den. Här är en dagboksanteckning av Nina Lugovskaja, 14 augusti 1933:

"Underliga ting sker i Ryssland. Svält, kannibalism... Mycket berättar de som kommer resande från landsorten. De berättar att de inte hinner städa bort liken från gatorna, att landsortsstäderna är fulla av svältande bönder i trasor. Fruktansvärt tjuveri och brottslighet överallt.

Och Ukraina? Som flöt av mjölk och honung... Vad har det blivit av Ukraina? Det går inte att känna igen det längre. En död, tyst stäpp. Ingenstans ser man gyllene råg och prunkande vete stå hög, deras tunga ax böjer sig inte för vinden. Stäppen har täckts av ogräs. Där ser man inte de stora och glada byarna med deras vita ukrainska gårdar och hör inte några klangfulla ukrainska sånger. Här och där ser man döda, tomma byar. Ukraina har tömts på folk.

Flyktingarna kommer i strida strömmar till de större städerna. Flera gånger har de satts på tåg och körts tillbaka – till en säker död. Men kampen för existensen tar överhanden, döende människor på stationer och tåg försöker ändå ta sig till Moskva. Men hur går det för Ukraina? Bolsjevikerna har orsakat den här olyckan också. De obetydliga jordlotter som man besäddade i våras skickar nu Röda armén folk till för att ta hem skörden."

*Ur Nina Lugovskaja, "Jag vill leva! En skol flickas dagbok under Stalintiden",
Stockholm: Wahlström & Widstrand 2004.*

MALCOLM MUGGERIDGE
"ALL SPANNMÅL SOM PRODUCERADES
TOGS AV STATEN"

Den brittiske journalisten Malcolm Muggeridge var korrespondent i Moskva för *The Manchester Guardian* och reste i hemlighet till Kaukasus och Ukraina under svälten. Hans anonyma artiklar smugglades ut med diplomatposten för att undgå den sovjetiska censuren.

"Ukraina är mer av ett eget land än norra Kaukasus. Det har sitt eget språk; sydländskt snarare än österländskt; med vita, fina hus och makliga invånare. Till och med nu kan man se att det har varit vant vid att ha överflöd. Det finns inget oäkta överflödet; men liksom i norra Kaukasus svälter människorna." "Hunger" var det ord jag hörde mest. Bönder liftade med tågen från en station till nästa, ibland med kroppar som svullnat upp – en obehaglig syn – av brist på föda. Det fanns färre tecken på militär terror än i norra Kaukasus, även om jag såg en grupp, förmodligen kulaker, marscheras iväg under beväpnad övervakning vid Dnepropetrovsk; de små städerna och byarna tycktes vara lamslagna och människorna befinna sig i en alltför desperat situation för att aktivt bli arga över vad som hade skett.

Annars var det samma historia – boskapen och hästarna var döda, åkrarna var vanskötta, skörden var mager trots goda klimatförhållanden, all spannmål som producerades togs av staten. Nu fanns det inget bröd alls, inget bröd någonstans, och inte mycket annat heller; förtvivlan och förvirring. Före revolutionen var Ukraina ett av världens främsta områden för odling av vete och till och med kommunister erkänner att dess befolkning åtnjöt en hygglig levnadsstandard; nu skulle man bli tvungen att resa till Arabien för att hitta jordbrukare under sämre omständigheter. Även här finns nya fabriker, ett väldigt nytt kraftverk vid Dnepropetrovsk, ett jättelikt nytt torg i Charkov med väldiga statliga byggnader – och mat exporteras från Odessa."

Ur Malcolm Muggeridge, "The Soviet and the Peasantry: An Observer's Notes. II: Hunger in the Ukraine", i The Manchester Guardian 27/3 1933.

VIKTOR KRAVTJENKO
"HÄSTGÖDSELN, JA, DEN SLÄSS VI OM"

Viktor Kravtjenko var sovjetisk ämbetsman som under andra världskriget hoppade av till väst. Han skrev sedan en berömd bok om sitt liv i Sovjet, "Jag valde friheten", där han berättar hur han bevittnade svälten i Ukraina:

"Trots drastiska polisåtgärder för att hålla offren hemma översvämmades Dnepropetrovsk av utsultna bönder. Många låg orörliga, för svaga att ens kunna tigga, kring järnvägsstationerna. Deras barn var föga mer än skelett med uppsvällda magar. Förr i tiden hade vänner och släktingar på landet skickat matpaket till städerna. Nu var det tvärtom. Men våra egna ransoner var så små och osäkra att det inte var många som vågade skänka något [...]

– Alla hundarna är uppätta, det är därför det är så tyst, sade den bonde som förde oss till Folkets hus. Folk orkar för övrigt inte gå ut, tillade han.

Vi inkvarterades hos en ung bondkvinna. Hon var spöklikt blek och utmärglad. I ett hörn av rummet låg två barn tysta som lik [...]

– Jag ska inte tala om de döda, sade hon, den saken känner ni säkert till. Det är nästan värst med de halvdöda. Det finns hundratals utsultna människor i Petrovo. Jag vet inte hur många som dör om dagen. Åtskilliga är så svaga att de inte orkar gå ut. En vagn kör omkring och samlar ihop liken. Vi har ätit allt som vi kunnat komma över: kattor, hundar, råttor, fåglar. När det blir ljus i morgon bittida ska ni få se att barken är avskalad på träden och uppäten. Och även hästgödseln äter man. Jag måtte ha sett ovanligt skeptisk ut, ty hon tillade: Hästgödseln, ja, den släss vi om. Ibland finns där hela sädeskorn [...]"

Ur Viktor Kravtjenko, "Jag valde friheten. En sovjetämbetsmans personliga och politiska upplevelser", Stockholm: Natur och Kultur 1947.

STEPHAN ADAMENKO

”PLÖTSLIGT KUNDE MAN FÅ SE EN DÖD MÄNNISKA HÄNGANDE PÅ EN GRIND”

Stephan Adamenko föddes i Ukraina år 1925 och upplevde där den stora svälten. När han var 16 år fördes han av tyskarna till ett arbetsläger i Bayern. I början av år 1944 flyttades han till ett arbetsläger i Elsass varifrån han lyckades fly. Efter fem år i ett italienskt flyktingläger kom han till Sverige år 1950. I boken "Ödets väg – minnen ur mitt händelserika och dramatiska liv" skildrar han sina upplevelser.

FOTO: ANDERS FORNGREN

”Kollektiviseringen innebar att man fick lämna ifrån sig allt man hade, med undantag för en ko, en gris och några höns. Eftersom allt skulle bli folkets egendom ansågs det att överlämnandet skedde frivilligt.

Jag glömmer inte den dag då far lämnade över sina sista fina hästar till kolchosen. Min mor grät hela dagen och jag, som liten pojke, försökte trösta henne, även om jag inte förstod varför hon grät. Ibland frågade jag – utan att veta bättre – varför vi inte kunde åka till den ena eller andra platsen där jag hade mina fågelholkar. Jag ville ju se hur det var med mina bevingade vänner och om de hade fått några ungar. Men far svarade bara:

– Min son, dit kan vi inte åka längre ty det är inte vår mark nu, den tillhör kolchosen.

Så småningom tog de sovjetiska myndigheterna all vår jord, vi fick bara behålla 30 ar. Det var vad varje bonde fick behålla i privat ägo. Far fick arbete vid kolchosen som hästskötare. Så fick han i alla fall återse sina egna fålar och ge dem den omvårdnad de var vana vid.

Om man vägrade att ge bort all sin egendom blev man – vilket ofta innebar hela familjen – förvisad till Sibirien. Man stämplades som folkets fiende och kallades kulak.

Kollektiviseringen var hård och obarmhärtig. Först arresterades och förvisades pomesjtjiki – godsägarna. Sedan kom turen till storbönderna och så fortsatte hela skalan ned till småbönderna, som kanske bara ägde ett par kor, några grisar och en häst. Arbetsdjur, hästar och oxar fick man absolut inte behålla. Hade man kvar dem betydde det att man ville arbeta med dem och vara sin egen. Då var man annorlunda, en avvikare, vilket var förbjudet i ett kollektiv. Lenin hade sagt att man inte fick vara rik och enligt den socialistiska läran fick människorna inte exploatera varandra. [...]

Människorna ville inte ansluta sig till kolchoserna, och för att bryta motståndet infördes en konstgjord hungersnöd i hela Ukraina 1933. Jag var då åtta år och minns det mycket väl. Det året sades att skörden blev god och att den kunde bärgas. Men sedan transporterades den bort någonstans och folket fick varken bröd, potatis eller något annat att äta.

Speciella kommunistiska ungdomsbrigader sökte igenom varje hus och tog med sig allt ätbart. Folket svarade med att gömma och gräva ner mat. Då skaffade sig brigaderna speciella järnstänger

som de stack ned överallt: i halmstackar och göd-selhögar, ute på åkrarna, t.o.m. inne i husen. Hittade man något ätbart stämplades bonden och hans familj som folkets fiende och förvisades till något arbetsläger. Deras egendom konfiskerades av staten. Enligt gammal ukrainsk sed ska det alltid ligga en bit bröd på bordet, övertäckt med en duk. Även detta tog man och brände upp.

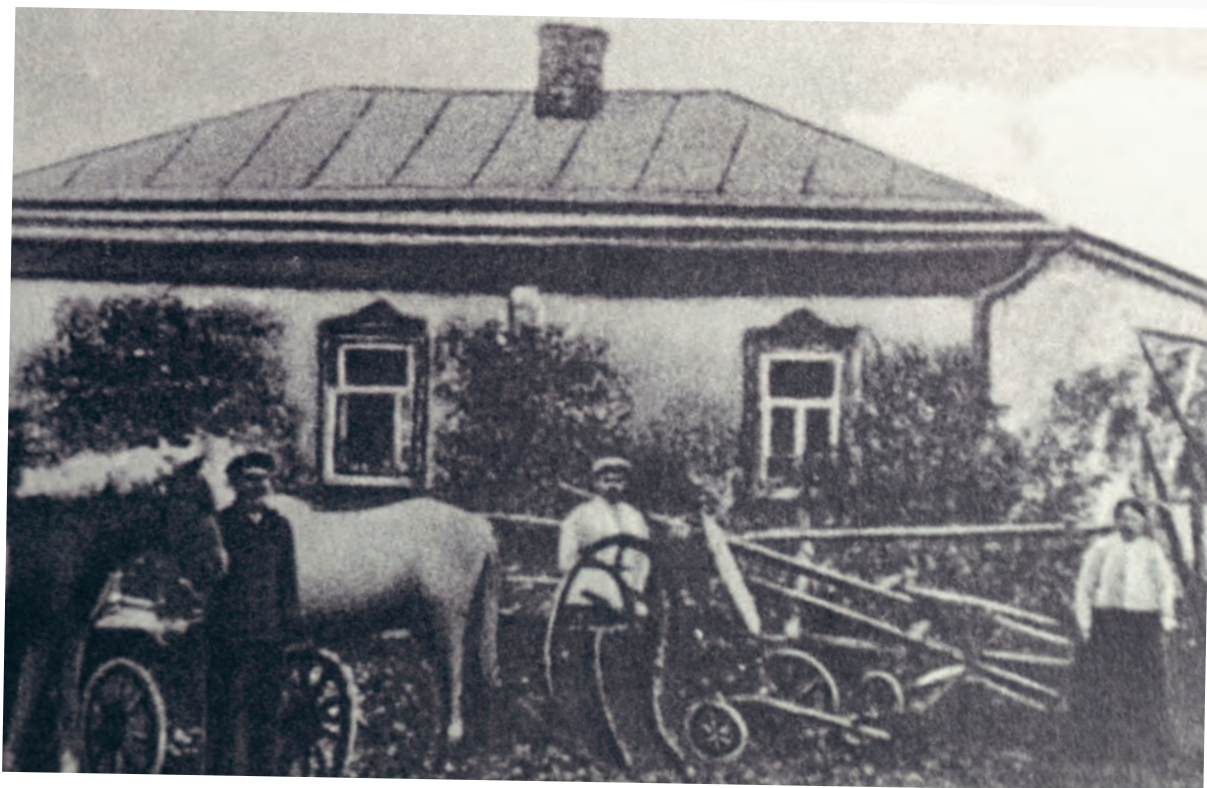
Vintrarna under 30-talet blev hårda med sträng kyla, temperaturen gick ända ned mot 30–35 minusgrader. Snövallarna var meterhög, folk orkade inte skotta undan dem, dessutom hade man inget att skotta med.

Den fruktansvärda Golodovka, ”hungersnöden”, hade kommit och skördade massor av människoliv. Folket led ohyggligt och svalt sakta ihjäl. Särskilt småbarnen blev fort undernärda, då mammorna varken kunde amma dem eller ge dem annan mat. När man gick ut i byn, kanske för att hälsa på en kamrat, kunde man plötsligt få se en död människa hängande på en grind.

Jag minns en dag, då jag gick hem från en kamrat och fick se en tant, som jag kände, segna ned framför mig och stöna till. Jag sprang hem till far, men när han kom fram var hon redan död. Det märkliga med svält är att benen svullnar. Jag minns många människor med ”tjocka” ben.

Hungersnöden blev så stor att det inte gick att upptäcka en hund eller katt i byn. Alla hade ätits upp. Kattkött var rena delikatessen för oss. Korna sparades i det längsta, de kunde ge mjölk, som gav smör och ost. Dessutom kunde de föda kalvar, som kunde bli till mat. Man hade brist på foder och ibland fick man använda takhalm. Korna blev så magra och undernärda att de ej orkade resa sig på morgonen. Man fick ta hjälp av grannarna för att få upp dem. Ibland band man ett rep runt en takbjälke under kon, så hon kunde stå och sova.

Hungersnöd är något av det värsta som kan upplevas i denna värld. I Ukraina gick det till slut så långt att man hängav sig åt kannibalism. Man konstaterade helt enkelt att nu var Djedusjka (farfar, morfar) eller Babusjka (farmor, mormor) så gamla att de i alla fall snart skulle dö. Så slaktade man dem och åt upp dem för att man själv skulle kunna överleva. Det låter grymt, osannolikt och barbariskt, men fråga en ukrainare som upplevt 1933 i landet och han kommer att bekräfta vad jag skrivit.”

(övre bilden) Kulaker på sin gård. År 1929 inleddes en snabbkollektivisering av jordbruket och en "avkulakisering" som innebar att över tre miljoner kulaker dödades eller flyttades till Gulagläger. (nedre bilden) Medlemmar ur ungdomsförbundet Komsomol beslagtar spannmål som gömmts av kulaker på en begravningsplats. Ukraina, 1 november 1930.
FOTO: (ÖVRE BILDEN) VITALIJ KARPOV/RIA NOVOSTI/SPUTNIK/IBL (NEDRE BILDEN) CC-BY-SA-3.0/RIA NOVOSTI

UPPGJORDA RÄTTEGÅNGAR

Skenrättegångar var ett vanligt förekommande inslag i bolsjevikernas maktutövning före andra världskriget. Vid dessa "rättegångar" var de åtalades skuld i praktiken fastställd redan från början och anklagelserna i regel också fabricerade. Genom processerna pekades revolutionens fiender ut och det skapade en atmosfär av misstänksamhet.

Uppvisningsrättegångar hölls redan i början av 1920-talet på lokal nivå, med "klassfiender" och motsträviga arbetare som inte ville tjäna revolutionen. Lenin fordrade i februari 1922 "modellrättegångar med utmätande av de strängaste straff" för att visa bolsjevikernas fiender vad som väntade dem.

I samband med bolsjevikernas kamp mot kyrkan och för att komma över kyrkans värdeföremål hölls på våren och sommaren 1922 stora rättegångar mot präster i Moskva och Petrograd. En del av de åtalade dömdes till döden.

Vid samma tid hölls en skådeprocess i Moskva mot ledarna för det socialistrevolutionära partiet. Det hade starkt stöd bland den ofta upproriska bondebefolkningen och hade fått majoriteten av rösterna i valen till den konstituerande församlingen, som bolsjevikerna upplöst i januari 1918. Elva socialistrevolutionära ledare dömdes till döden, men straffen mildrades av Lenin, som fruktade att deras anhängare skulle utöva motterror riktad mot honom själv och andra ledande bolsjevik.

År 1931, när Stalin efterträtt Lenin, hölls en liknande skenrättegång mot ledarna för mensjevikerna, en annan gammal konkurrent till bolsjevikerna om vänsterväljarna. Partiet var redan förbjudet men några gamla ledare fanns kvar. De anklagades nu för att ha bildat en kontrarevolutionär organisation för sabotage och spioneri och dömdes till tio års fängelse.

Syfte att peka ut fienden

Skådeprocesserna fyllde flera funktioner: de pekade ut revolutionens fiender och gjorde medborgarna medvetna om maktens närvaro i samhället. Genom att påminna om att fienden fanns överallt skapade de en atmosfär av misstänksamhet som fick stor inverkan på vardagslivet. De visade också att partiet och regimen var vaksamma och inte tillät denna fiende att undergräva det nya samhället.

Dessutom hade rättegångarna en didaktisk funktion och lärde människor hur en lojal medborgare skulle bete sig. De som motarbetade revolutionen skulle erkänna sina brott, sona dem och sedan återupptas i samhället som bättre människor.

Eftersom syftet med rättegångarna inte var att nå fram till sanningen eller att skipa rättvisa utan att vara exempel, spelade det ingen roll att de anklagade i de flesta fall dömdes för brott som de inte begått och som åklagarna visste att de inte var skyldiga till.

Parallellt med processerna uppstod under 1920-talet en teater- och filmgenre i Ryssland som kallades *agitsudy*, som skildrade fiktiva rättegångar om hur folket gjorde upp med revolutionens fiender. Skillnaderna mellan fiktiva och verkliga rättegångar var suddiga: de offentliga rättegångarna hämtade upplägg och tekniker från teatern och filmen.

Anklagades för sabotage

Efter hand som det visade sig att samhället hade svårigheter att uppfylla målen för produktionen utifrån de statliga planerna uppstod ett behov av syndabockar. I stället för att analysera vilka fel eller misstag som kunde ha begåtts lade man skulden för alla misslyckanden på "spioner", "sabotörer" och "konspiratörer".

1920-talets tekniska specialister hade i de flesta fall utbildats och börjat sin karriär före revolutionen. De misstänkliggjordes nu och sades sabotera för den sovjetiska industrin. Flera rättegångar hölls mot ingenjörer, tekniker, vetenskapsmän och höga chefer som beskyldes för att medvetet ha saboterat på sina arbetsplatser och för att ha spionerat åt kapitalistländer som Storbritannien, Frankrike och USA.

Kända rättegångar av detta slag var Sjachtyprocessen 1928, rättegången mot Leonid Ramzin och flera andra höga tjänstemän 1930 och mot den brittiska firman Metro-Vickers 1931. Det fallet blev särskilt uppmärksammat utomlands därför att sex av de åtalade var brittiska medborgare. De åtalade dömdes i regel till långa fängelsestraff.

De tre Moskvaprocesserna

De mest berömda skenrättegångarna är ändå de tre så kallade Moskvaprocesserna 1936, 1937 och 1938. I dessa utplånades en stor del av bolsjevikernas gamla garde. De anklagades dels för att ha konspirerat med Trotskij, Stalins rival om att efterträda Lenin och nu i landsflykt, dels för att ha arbetat åt främmande underrättelsetjänster och för att ha utfört sabotage i Sovjetunionen.

Framstående bolsjevikerna som Grigorij Zinovjev, Lev Kamenev, Jurij Pjatakov, Karl Radek, Nikolaj Bucharin och Aleksej Rykov dömdes till döden och avrättades (Radek fick tio år i fängelse och dog i fångläger). Det har diskuterats varför de åtalade erkände brott som både de själva och deras anklagare visste att de inte begått. Man har pekat på att de utsattes för svår tortyr och att man säkerligen hotade med straff mot deras familjer om de inte samarbetade.

Forskare har spekulerat om att de åtalade som övertygade kommunister trots allt vägrade att ge upp tron på Sovjetunionen och offrade sig för att inte – som de själva såg det – svika revolutionen.

Ett led i den stora terrorn

Moskvaprocesserna gav också signaler om att Stalin nu var kommunistpartiets absolute härskare och inte skydde några medel för att upprätthålla disciplinen inom partiet. De var även ett led i den stora terrorn under åren 1936–1938, då inte ens partimedlemmar var säkra. Vem som helst

som blev misstänkt kunde då arresteras och avrättas eller skickas till Gulag.

Vid tidpunkten för sin död hade Stalin långt framskridna planer på att arrangera en liknande offentlig rättegång mot en grupp läkare, till största delen judar, som anklagades för att ha konspirerat för att mörda de ledande inom partiet. Stalin dog dock innan rättegången kommit till stånd, och skenrättegångar hade inte samma betydelse som under de första årtiondena efter revolutionen.

Dokument: Ur protokollet till en skådeprocess

Vysjinskij: Låt oss helt kort precisera vad det är ni erkänner er skyldig till i detta mål.
Sjarangovitj: För det första att jag är fosterlandsförrädare.
Vysjinskij: Gammal polsk spion.
Sjarangovitj: För det andra: att jag är konspiratör. För det tredje: att jag har ägnat mig åt ren skadegörelse.
Vysjinskij: Nej, för det tredje var ni en av den vitryska nationalfascistiska gruppens ledare och ni var aktiv medlem av ”det antisovjetiska höger- och trotskistblocket”.
Sjarangovitj: Just det. Och sedan ägnade jag mig personligen åt skadegörelse.
Vysjinskij: Åt sabotage.
Sjarangovitj: Just det.
Ulrich (domaren): Ni organiserade terrorhandlingar mot parti- och statsledarna.
Sjarangovitj: Just det.
Ulrich: Och allt detta gjorde ni för att...
Sjarangovitj: Och allt detta gjorde jag för att störta sovjetmakten, för fascismens seger och för att Sovjetunionen skulle lida nederlag i händelse av krig med fasciststaterna!
Ulrich: För att åstadkomma Sovjetunionens upplösning, Vitrysslands avskiljande och för att denna republik skulle förvandlas till...
Sjarangovitj: ...förvandlas till en kapitalistisk stat under de polska godsägarnas och kapitalisternas ok.

Citerat i Arkadij Vaksberg, ”Skjut de galna hundarna! Berättelsen om Stalins åklagare Vysjinskij och hans tid”, Stockholm: Norstedts 1990.

I Moskvaprocesserna åtalades personer inom bolsjevikerna. Detta protokoll visar ordväxlingen mellan åklagaren Andrej Vysjinskij och en av de åtalade Vasilij Sjarangovitj, f.d. sekreterare i den vitryska centralkommittén. Bekännelserna var ofta noga inövade på förhand.

Mensjevikprocessen i Moskva 1931, en i raden av skenrättegångar där de åtalades skuld redan på förhand var fastställd.
FOTO: TT

En grupp fångar förs in i lägret av vakter med vapen. På skylten över porten, står texten "Förvaltningen av lägret Solovetsky för särskilda syften".
FOTO: GULAG ARCHIVES/TOMASZ KIZNY

GULAG

De sovjetiska arbets- och koncentrationslägrenna skapades under ryska inbördeskriget för att spärra in "klassfiender". Under andra världskriget fylldes lägren med krigsfångar och deporterade. Som mest var nära tre miljoner människor inspärrade i de tusentals läger som hanterades av den centrala myndigheten Gulag.

Under det ryska inbördeskriget 1918–1920 upprättades arbets- och koncentrationsläger. Koncentrationsläger hade skapats tidigare i samband med olika kolonialkrig kring sekelskiftet 1900: av spanjorerna i Kuba, av amerikanerna i Filippinerna och av britterna i Sydafrika under boerkriget. De var då en tillfällig åtgärd i syfte att hindra civilbefolkningen från att hjälpa motståndarsidan. Men de sovjetiska lägren blev bestående även efter att själva striderna upphört.

I ett dekret från den 5 september 1918 talade bolsjevikregeringen om att spärra in "klassfiender" i koncentrationsläger. Med "klassfiender" avsågs alla som gjorde motstånd mot revolutionen. Utan en tydlig definition av vilka som skulle räknas dit kunde vem som helst som ansågs suspekt dömas och fängslas – och blev det också. De första lägren upprättades redan 1918. I september 1921 satt minst 70 000 människor inspärrade.

Fångarna viktig arbetskraft

Att undanröja regimens motståndare var förstas en grundläggande tanke. Men det fanns också andra avsikter med arbetsläger. Tjekans, den hemliga polisen, ledare Feliks Dzerzjinskij menade att lägren skulle användas för att "omskola" klassfienderna, bourgeoisien, till kommunister och lära dem att arbeta.

En annan effekt som blev viktigare med tiden var den ekonomiska nyttan av fångarnas arbetskraft. Redan 1919 beslöts att lägren skulle vara ekonomiskt självförsörjande. Detta mål uppnåddes emellertid aldrig under lägrens hela historia. Det var svårt att få straffångar att arbeta effektivt och ansvarsmedvetet. Ytterligare en strävan som tycks ha funnits hos många lägerchefer i början var att hämnas på dem som tidigare varit välbärgade genom att ge dem förnedrande arbetsuppgifter.

Från 1929 byggdes lägren ut och i mitten av 1930-talet hade de cirka 300 000 fångar. I samband med tvångskollektiviseringen av jordbruket hamnade många bönder i läger, och med 1930-talets stora terror tillkom stora grupper av människor som varit medlemmar av kommunistpartiet. När sedan de baltiska staterna och östra Polen ockuperades av Sovjetunionen 1939–40 förvisades ännu fler till lägren.

Nära tre miljoner fångar

Med krigsfångar och medlemmar av de folk som Stalin lät deportera under andra världskriget svällde läger- och fängelsesystemet till nästan tre

miljoner intagna efter kriget. Många krigsfångar frigavs så småningom, men nya vågor av arresteringar följde. Vid Stalins död 1953 hyste lägren två och en halv miljoner människor.

Totalt fanns tusentals läger. Under Stalin-tiden tonades strävan att omskola och uppfostra fångarna ned till förmån för rent ekonomiska motiv: Sovjetunionen skulle industrialiseras i rekordfart vilket krävde stora tillgångar av olja, skog, gas och malm som fanns i de norra delarna av landet. De var dock svåra att komma åt på grund av de dåliga kommunikationerna och klimatet. Därför använde man fångarna som slavarbetare i dessa områden. Några forskare menar till och med att behovet av slavarbetskraft kan ha varit ett ännu viktigare motiv för Stalins massarresteringar i slutet av 1930-talet än hans önskan att rensa ut varje tänkbar fiende. De menar att man dömde ut stränga straff för småbrott för att kunna fylla lägren.

För att administrera det växande komplexet av arbetsläger och fångelser grundades 1934 en central myndighet som hette *Glavnoje upravlenije ispravitelno-trudovych lagerej* (Huvudstyrelsen för korrektions- och arbetsläger) vilket kom att förkortas "Gulag". Med tiden kom termen Gulag att stå som symbol för hela det sovjetiska fånglägersystemet. Till detta bidrog framför allt Aleksandr Solzjenitsyns böcker, bl.a. roman-cykeln *Gulag-arkipelagen*, som gavs ut i väst på 1970-talet.

I lägren blandades riktiga förbrytare och

Nya fångar på väg från järnvägsstationen i Murmansk till mellanlägret Solovetskij i Kem vid Vita havet.

FOTO: GULAG ARCHIVES/TOMASZ KIZNY

”socialt skadliga element” med politiska fångar och personer som tillhörde befolkningskategorier som misstrodde av myndigheterna. Yrkesförbrytarna hade ofta en privilegierad ställning och kunde ostraffat trakassera, stjäla från och till och med mörda andra fångar.

I regel strävade man inte aktivt efter att fångarna skulle lida, men brydde sig inte om ifall de gjorde det. Det väsentliga var att de fyllde arbetskvoten. Ett system som blev vanligt var att ge fångarna tillräckligt med mat bara om de uppfyllde sina arbetskvoter. Kvoterna var dock i många läger orimligt höga och brist på näring, sträng kyla och dåliga kläder blev många fångars undergång.

Efter Stalins död 1953 började man avveckla det allt olönsammare lägersystemet. Särskilt sedan Nikita Chrusjtjov i ett hemligt tal 1956 avslöjat en del av Stalins brott släpptes fångar i snabbare takt. År 1959 togs slutligen beslutet att avskaffa Gulag. Lägren försvann dock inte helt och hållet.

Ett nytt slags politiska fångar uppstod, ”dissidenterna”. Vid 1970-talets mitt var de kanske 10 000. De visste varför de gripits och hölls avskilda från brottslingarna. Många av dem spärrades in på mentalsjukhus i stället för i läger. I slutet av 1980-talet släpptes många dissidenter, men politiska fångar existerade ända fram till Sovjetunionens upplösning.

VARLAM SJALAMOV

”EN BEDRÖVLIGT TUNN SOPPA UTAN EN ENDA FETTPÄRLA”

Ivan Jakovlevitj Fedjachin är död. Vi lämnade Ryssland med samma tåg och kom till Kolyma med samma ångbåt. Vi hamnade i samma gruva, i samma brigad [...] Fedjachin och jag brukade prata med varandra medan vi fyllde malmvagnarna. En gång berättade jag om de arbetskvoter som gället för dekabristerna – femtio kilo per person.

– Vad har vi för kvoter då? frågade Fedjachin.

Jag räknade efter. Ungefär trettio ton.

– Säger ni det? Det var värst vad kvoterna har ökat...

Senare, under vintersvälten, hade jag fått ihop lite tobak. Jag hade tiggat, samlat och köpt för att kunna byta ut tobaken mot bröd. Men Fedjachin gillade inte min kommers.

– Det passar er inte, ni borde inte hålla på med sänt där...

Sista gången jag såg honom var på vintern, i matsalen. Jag gav honom sex middagskuponger som jag hade fått samma dag för att ha suttit uppe hela natten med kopieringsarbeten på kontoret. Ibland kunde det vara bra med en vacker handstil. Men kupongerna var datumstämplade och på väg att gå ut. Så Fedjachin fick äta middag. Han satt vid bordet och hällde fisksoppa från en skål till en annan, en bedrövligt tunn soppa utan en enda fettpärsla... De sex kupongerna hade inte givit tillräckligt med gröt för att fylla ens en halvlitersskål... Fedjachin hade ingen sked, han slickade i sig gröten. Och grät.

Författaren Varlam Sjalamov (1907–1982) satt fängslad först i arbetslägret Visjera i norra Ural 1929–1932 och sedan i Kolyma i nordöstra Sovjetunionen 1937–1953. Han är känd för sina berättelser från fångenskapen i Kolyma. (Reds.anm: Dekabristerna var en grupp officerare som deltog i ett misslyckat uppror mot tsar Nikolaj I år 1825.)

Ur Varlam Sjalamov, ”Skovelmästaren: Berättelser från Kolyma”, Uppsala: Ruin 2003.

Fångar i Vorkoutas kolgruva, ett av Gulags många arbetsläger. År 1932 fanns här 2 000 fångar. Ett år senare hade antalet ökat till 28 000.

FOTO: GULAG ARCHIVES/TOMASZ KIZNY

Fångarbete vid Belomorkanalen mellan Vita havet och Baltikum 1932.
FOTO: PD-RYSSLAND

Fångarna dog ofta av sina skador från arbetet och av usla sanitära förhållanden.
FOTO: GULAG ARCHIVES/TOMASZ KIZNY

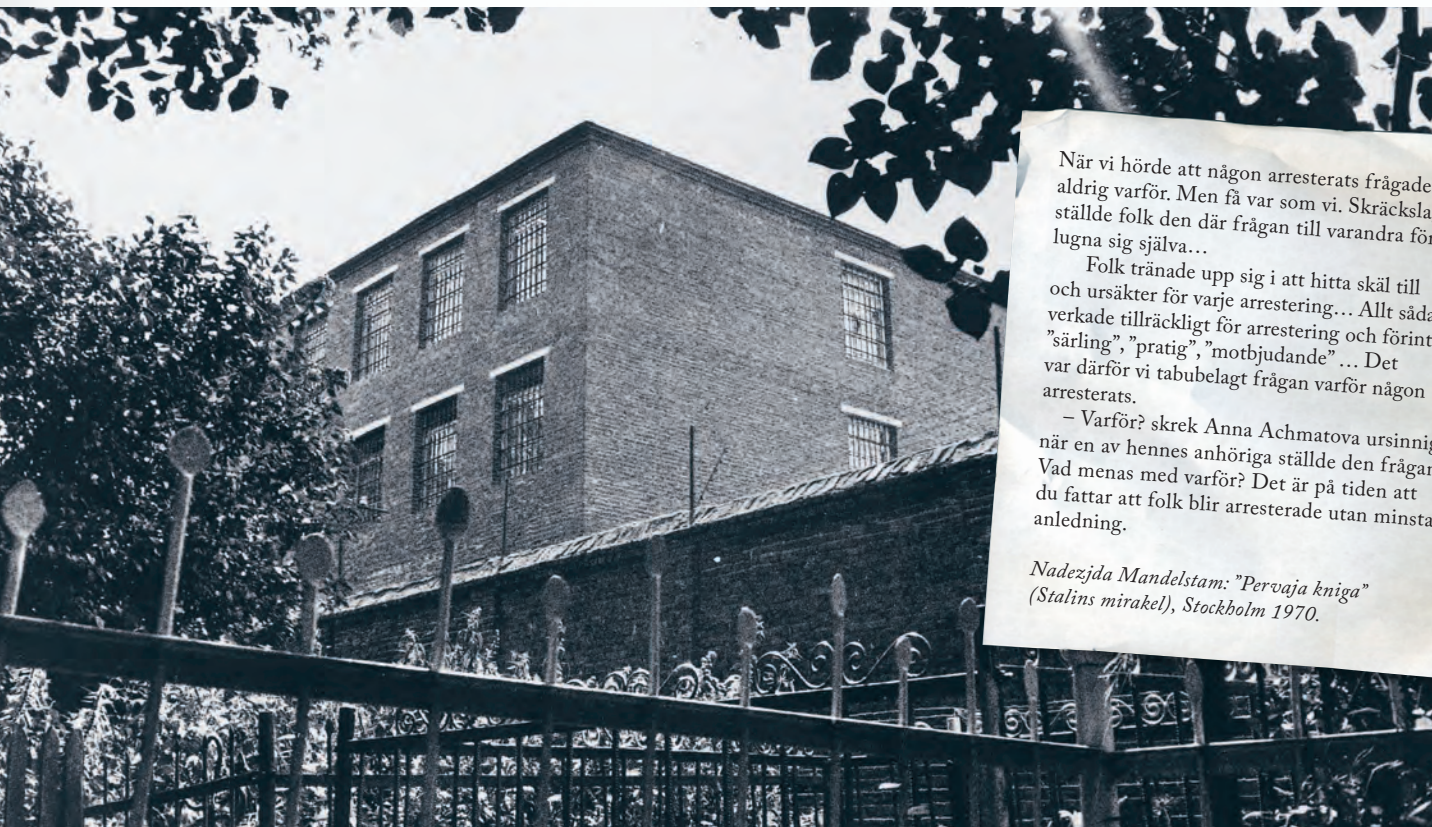
Dokument: Illegalt brev från lägerfångan Lion Netto till sin mor

Brevet skrevs av Lion Netto som arresterades av arméns kontraspionage. Under transporten till lägret kastade Lion Netto ut brevet från tåget. Det hittades sedan av någon som lade det på brevlådan. Tack vare brevet kunde hans mor hitta honom. Brev av det här slaget skickades olagligt från fångläger till släktingar eller mellan olika fångar på fångelserna.
KÄLLA: SACHAROV CENTERS MUSEUM FUND

DEN STORA TERRORN

INGEN KUNDE KÄNNA SIG SÄKER

Under åren 1936–1938 nådde arresteringarna och avrättningarna en omfattning som aldrig tidigare skådats. Alla skikt av den sovjetiska befolkningen drabbades och ingen kunde känna sig säker. Det är dessa våldsamma förföljelser som brukar gå under namnet "den stora terrorn".

När vi hörde att någon arresterats frågade vi aldrig varför. Men få var som vi. Skräckslagna ställde folk den där frågan till varandra för att lugna sig själva...

Folk tränade upp sig i att hitta skäl till och ursäkter för varje arrestering... Allt sådant verkade tillräckligt för arrestering och förintelse: "särpling", "pratig", "motbjudande" ... Det var därför vi tabubelagt frågan varför någon arresterats.

– Varför? skrek Anna Achmatova ursinnigt när en av hennes anhöriga ställde den frågan. Vad menas med varför? Det är på tiden att du fattar att folk blir arresterade utan minsta anledning.

Nadezjda Mandelstam: "Pervaja kniga" (Stalins mirakel), Stockholm 1970.

Vladimirkängelset kallades för "en grav för levande döda". Det var en av Sovjetunionens mest fruktade interneringsanstalter. I dag är parken runt fängelset, som ligger fyra timmars bilresa från Moskva, ett populärt utflyktsmål för utländska turister.

FOTO: PETER REDDAWAY
ARCHIVE/SAKHAROV CENTER

Terror förekom från första början under bolsjevikregimen. Den första röda terrorn ebbade ut i början av 1920-talet, men förföljelser av politiskt olikfärdigt fortsatte. När Lenin från 1921 tillät en viss liberalisering av ekonomin, den s.k. nya ekonomiska politiken (NEP), snarare skärptes den politiska kontrollen.

Arresteringar följda av deportationer och avrättningar förekom i vågor och riktade sig mot olika kategorier av människor, misstänkta för att motarbeta regimen. Särskilt i samband med tvångskollektiviseringen av jordbruket kring 1930 blev åtgärderna omfattande.

Det har varit omdiskuterat hur mycket av den stora terrorn som beslutades på central nivå och hur mycket som berodde på att nitiska partifunktionärer på lokal nivå ville vinna sin kamp mot regimen fiender. Senare forskare, som kunnat ta del av tidigare ej tillgängliga dokument, säger dock att terrorn verkligen genomfördes på initiativ från högsta ort, det vill säga från Stalin själv. Sedan förekom det att lokala makthavare gick längre än de var tillsagda, av rädsla för att själva drabbas, om de inte var tillräckligt aktiva, men de flesta beslut fattades centralt.

Den främsta orsaken till terrorn tycks ha varit att Stalin ville krossa all opposition både inom och utanför kommunistpartiet. Stalin var redan i början av 1930-talet landets ledare, men han kunde inte räkna med total handlingsfrihet. Politbyrån och centralkommittén kunde gå emot honom. Efter terrorvägen fanns dock ingen kvar som vågade kritisera Stalin eller hans beslut. Han hade uppnått fullständigt envælde.

Partichef mördades

Den 1 december 1934 mördades partichefen i Leningrad, Sergej Kirov. Det är omdebatterat om Stalin själv låg bakom mordet. Troligen planerade och begick gärningsmannen sitt död på egen hand, men Stalin utnyttjade det för att rensa ut Kirovs anhängare ur partiorganisationen i Leningrad.

Sedan följde de tre Moskvaprocesserna 1936, 1937 och 1938, där gamla bolsjevikar som någon gång motarbetat eller kritiserat Stalin bekände en rad uppiktade brott och i de flesta fall dömdes till döden och avrättades. Dessa rättegångar var offentliga, men många andra skedde i hemlighet. När utrensningarna tog fart än mer

Lubjankafängelset inrättades i december 1917 på dåvarande Lubjankagatan i centrala Moskva, som högkvarter åt den nybildade bolsjevikiska säkerhetspolisen, Tjekan. Härifrån planerades och igångsattes storskaliga utrensningar och deportationer. Det var också ett fruktat fängelse och tortyrcentrum.

FOTO: PETER REDDAWAY
ARCHIVE/SAKHAROV CENTER

genomfördes ofta rättegångar på några minuter. I augusti 1936 började stora utrensningar inom partiet överallt i landet. Funktionärer som inte hade uppnått de ekonomiska planernas mål eller vars fögderier drabbats av problem beskylldes för "sabotage" och rensades ut. Stora delar av kommunistpartiets ledande skikt och dess mellanskikt avlägsnades och en ny generation tog ledningen.

Även Stalins egna anhängare som dristat sig till att någon gång kritisera honom, eller som bara kunde tänkas vara ett hot mot hans maktställning, avlägsnades. När den stora terrorn var avslutad avstattes Jezjov, som var chef för den säkerhetspolisen NKVD (Tjekan, den hemliga polisen, bytte 1922 namn till GPU och 1934 till NKVD) och hade genomfört de utrensningar som Stalin beordrat, och ersattes med Beria. Jezjov avrättades.

Arméns ledning arresterades

Utrensningarna nådde snart andra delar av samhället. I juni 1937 arresterades nästan hela Röda arméns ledning för "högförräderi" och dömdes samt avrättades. Därefter fortsatte en våg av arresteringar och avrättningar över hela sovjetiska officerskåren.

Akademikerna vid universiteten drabbades mycket hårt. Till exempel greps hundratals biologer som inte accepterade den av Stalin gynnade biologen Lysenkos teorier (som allmänt betraktas som helt ohållbara), liksom lingvister som inte godtog den marxistiske lingvisten Marrs officiellt godkända teori. Omkring 200 medlemmar i det sovjetiska författarförbundet deporterades eller avrättades, däribland författare som Isaak Babel och Osip Mandelstam.

Majoriteten av terrorns offer var emellertid vanliga sovjetmedborgare. Medlemmar av nationella minoriteter kunde på grund av sin etniska tillhörighet misstänkas för att vara "borgerliga nationalist", judar kunde gripas som "sionister" och släktingar till någon avrättad eller fängslad kunde dömas till fängelse som "medlemmar av fosterlandsförrädarens familj". De som stämplades som "samhällsskadliga element" behövde inte dömas för något brott för att förvisas. På så vis spred sig terrorn i allt vidare ringar bland befolkningen.

Närmare 700 000 avrättades

Massterrorn kulminerade våren 1938 för att därefter försvagas. Det betydde inte att arresteringar, avrättningar och deportationer upphörde, utan de fortsatte under och efter andra världskriget. Men trycket lättade en del.

Forskare har olika uppfattningar om antalet drabbade av den stora terrorn. Nyare forskning räknar dock med att bara under åren 1937 och 1938 greps cirka 1,6 miljoner människor av NKVD, varav närmare 700 000 avrättades.

Terrorvägen inleddes och avslutades på Stalins initiativ. Förutsättningarna för terrorn hade skapats redan under Lenin, som hade slagit ned allt motstånd mot partiet i Ryssland och samlat all makt inom kommunistpartiet till en liten ledande grupp. Under Stalin blev det omöjligt inte bara för icke-kommunister utan även för medlemmar av kommunistpartiet att uttrycka åsikter som avvek det minsta från ledningens. Ledningen var inte längre en grupp utan en enda person, Stalin själv.

Sergej Kirov mördades den 1 december 1934. Han var parti-
chef i Leningrad. Det är omdebatterat om Stalin låg bakom mordet.
FOTO: CC-PD-MARK PD-OLD

Nina Lugovskaja dömdes till 12 års straffarbete för sina dagboksanteckningar.

FOTO: IL DIARIO DI NINA/2004, SPERLING & KUPFER, EDITORI S.P.A./SAKHAROV CENTER

Aleksandr Solzjenitsyn vid frigivningen från ett fångläger 1953.

FOTO: GAMMA/GAMMA-RAPHO/GETTY IMAGES

NINA LUGOVSKAJA "JAG DRÖMDE OM ATT DÖDA HONOM"

I mars 1937 arresterades den 18-åriga skolflickan Nina Lugovskaja tillsammans med sina äldre systrar Jevgenia och Olga och sin mor Vasiljevna. Hennes far Sergej Rybin-Lugovskoj hade 1929 dömts till tre års förvisning till norra Ryssland för att ha vägrat att ta in några medlemmar av kommunistpartiet i styrelsen för bagerikooperativet där han var ordförande. År 1932 kom fadern tillbaka, men i oktober 1935 arresterades han igen och dömdes i februari 1936 till tre års förvisning till Kazakstan för "kontrarevolutionär agitation".

Hela familjen blev nu misstänkt. Modern kallades till förhör hos säkerhetspolisen och Ninas dagbok beslagtogs. Den användes nu som bevis för att hon var "synnerligen fientligt inställd till bolsjevikpartiets ledning och särskilt till Stalin" och att hon haft "terroristiska avsikter mot Stalin". Hon tvingades skriva på ett erkännande att hon tänkt utföra ett attentat mot Stalin. Hon dömdes till fem års straffarbete följt av sju års exil i Sibirien.

Efter avtjänad strafftid gifte sig Nina med en annan före detta lägerfånge, konstnären Viktor Templin, och flyttade 1949 till Basjkirien i södra Uralbergen. Efter Stalins död 1953 började familjen kämpa för återuppställelse. Först efter flera avslag på sin ansökan rehabiliterades Nina 1963 "i brist på bevis". Hon dog 1993.

Här följer ett par utdrag ur Nina Lugovskajas dagbok. Båda användes som bevis mot henne när hon dömdes:

"I dag körde de ut oss för att marschera runt på gatorna, vilket gjorde mig helt rasande, och ännu mer irriterande var att jag inte kunde göra något åt det. Att gå på den smutsiga, kalla marken i höstdagens fuktiga, matta ljus, stampa med frusna fötter vid uppehållen och inom sig förbanna sovjetmakten med alla dess lögner och skryt inför utlämningarna och så vidare... och lida av den falska, hackiga sången. Jag fattade det fasta beslutet att inte gå på demonstrationen, och det lugnade min sårade självkänsla lite."

(5 november 1932)

"Flera dagar låg jag i sängen och bara drömde om att döda honom. Hans löften, diktatorn, fåhunden och svinet, den eländige georgiern, som stympar Ryssland. Vad? Det stora Ryssland och det stora ryska folket har hamnat i händerna på en bov." (24 mars 1933)

Ur Nina Lugovskaja, "Jag vill leva! En skolflickas dagbok under Stalintiden", Stockholm: Wahlström & Widstrand 2004.

ALEKSANDR SOLZJENITSYN "JAG?? FÖR VAD?!?"

Författaren Aleksandr Solzjenitsyn dömdes 1945 för några kritiska uttalanden om Stalin i brev. Straffet var 1945 åtta års arbetsläger följt av förvisning till Sibirien resten av livet. Han rehabiliterades 1956. Solzjenitsyn fick Nobelpriset i litteratur 1970. Hans frispråkighet om Stalintiden ledde dock slutligen till att han landsförvisades 1974 och kunde återvända till Ryssland först 1994. Hans stora verk om fånglägren, "Gulag-arkipelagen", utgavs först i väst. Så här skriver han om arresteringarna under den stora terrorn:

"Det finns lika många medelpunkter som levande varelser i världssalltet. Var och en är världssalltets centrum, och världsbyggnaden rämnar när man hör väsningen:

– NI ÄR ARRESTERAD!

Om just ni har arresterats – kan då verkligen någonting annat ha klarat sig i denna jordbävning?

Men de hjärnförmörkade är oförmögna att uppfatta dessa rubbningar i världsbyggnaden: varken de mest raffinerade eller de mest enfaldiga kan i det ögonblicket pressa fram något annat ur hela sin livserfarenhet än detta:

– Jag?? För vad?!?"

En fråga, som ställts miljoner och åter miljoner gånger innan det blev vår tur att upprepa den och som aldrig har besvarats [...]

Det är det skarpa, nattliga ringandet på dörrklockan eller den ohyfsade knackningen på dörren. Det är det djärva inträngandet av stövlar, som inte har använt dörrmattan och som tillhör kaxiga säkerhetsagenter. Det är det uppskrämda, deprimerade vittnet bakom deras ryggar.

Den traditionella arresteringen – det är också vad som plockas ihop med skälvande händer åt den arresterade: en omgång underkläder, en tvåbit, en smula mat; ingen vet vad som egentligen behövs, vad som går för sig och hur man lämpligen skall klä sig; säkerhetsmännen jäktar och avbryter: 'Det behövs ingenting. Dom får mat där. Det är varmt där.' (De ljuger. Och de jäktar – bara för att skrämmas.) [...]

För dem som blir kvar efter arresteringen återstår bara ett förött och ödelagt livs långa svans. Plus försöken att lämna in ett paket. Men från varenda lucka hörs bara ett väsande: 'Någon med det namnet finns inte registrerad!', 'Finns inte!'"

Ur Aleksandr Solzjenitsyn, "Gulag-arkipelagen. Del 1: Fångelseindustrin", Stockholm: Wahlström & Widstrand 1974.

OPERATIVORDER NR 00447

Operativorder från NKVD från den 30 juli 1937, nr 00447, om repressiva åtgärder mot forna kulaker, förbrytare och andra antisovjetiska element

Undertecknat av Nikolaj Jezjov, folkkommissarie, chef för NKVD, den 30 juli 1937, Moskva.

I de material som utarbetats i samband med undersökningar av antisovjetisk organisering konstateras att det på landsbygden bor betydande mängder före detta kulaker, tidigare straffade, människor som undkommit repression, som flytt från läger, fängelser och arbetskolonier. Där lever ännu många tidigare straffade kyrkotjänare och sekterister, och många före detta aktivister i anti-sovjetiska väpnade uppror. På landsbygden finns betydande kadrer från antisovjetiska politiska partier (socialistrevolutionärer och representanter från partier med rötter i de kaukasiska och centralasiatiska områdena) som undkommit straff, samt kadrer av forna aktiva deltagare i bandiduppror, vita trupper, straffexpeditioner, repatrierade grupper med flera.

En del av de uppräknade elementen, vilka flytt från landsbygden till städerna, har infiltrerat sig i industri-, transport- och byggnadsverksamhet.

Därutöver har på landsbygden såväl som i städerna nästlat sig in betydande grupper av kriminella, boskaps- och hästtjuvar, återfallsförbrytare, plundrare och andra som undkommit straff, flytt från fängelser och undandragit sig rättvisan. Den otillräckliga kampen mot dessa förbrytarkontingenter har givit upphov till ett tillstånd av laglöshet som möjliggör fortsatt förbrytarverksamhet.

Som nämnts finns bland alla dessa element anstiftare till alla typer av antisovjetiska förbrytelser och sabotagehandlingar på kolchoser och sovchoser, men också inom transportväsendet och inom olika industriområden.

Framför säkerhetspolisens organ ligger uppgiften att på det mest skoningslösa sätt förrinta hela detta band av antisovjetiska element, att skydda sovjetfolkets arbetare mot dessa elements kontrarevolutionära intriger och, slutligen, en gång för alla sätta stopp för deras nedriga undergrävande arbete för att destabilisera sovjetstaten.

I enlighet med detta ges härmed order om att det från den 5 augusti 1937 i alla republiker, provinser och distrikt igångsätts repressiva operationer mot före detta kulaker, aktiva antisovjetiska element och förbrytare. I de uzbekiska, turkmeniska, tadjikiska och kirgisiska sovjetrepublikerna skall operationerna starta den 10 augusti, i fjärranöstern- och krasnojarprouvinserna och i östsibiriska distriktet den 15 augusti samma år.

.....
För organiserandet och genomförandet av operationerna stadgas följande:

1. Kontingenter som skall underkastas repression
2. Om åtgärder för bestraffning av dem som underkastas repression och antalet individer som underkastas repression

Alla kulaker som underkastas repression, förbrytare och andra antisovjetiska element indelas i två kategorier:

- a) till första kategorin hänförs de mest fientliga av de ovannämnda elementen. Dessa arresteras omedelbart och arkebuseras, efter att trojkorna granskat deras fall.
- b) till andra kategorin hänförs alla övriga och mindre aktiva, men icke desto mindre fientliga element. De arresteras och spärras in i läger för en period av 8 till 10 år. De mest illasinnade och socialt farliga av dem spärras för samma period in i fängelser efter trojkans beslut.

I enlighet med uppgifter från NKVD:s regionala organisationer och ledningar stadfästas härmed följande kvantiteter för repression :

1. Azerbajdzjanska SSR: 1 500 ur första kategorin, 3 750 ur andra kategorin (5 250)...
3. Vitryska SSR: 2 000 och 10 000 (12 000)...
8. Uzbekiska SSR: 750 och 4 000 (4 750)...
25. Azov-Tjernomorsk-provinsen: 5 000 och 8 000 (13 000)...
27. Västsibiriska provinsen: 5 000 och 12 000 (17 000)...
39. Leningraddistriktet: 4 000 och 10 000 (14 000)
40. Moskvadistriktet: 5 000 och 30 000 (35 000)...
51. Alma-Ata-distriktet: 200 och 800 (1 000)

De angivna siffrorna är riktningssivande. NKVD:s regionala ledningar har emellertid inte rätt att självständigt överskrida dessa angivelser. Att på eget initiativ höja siffrorna tilläts inte. Förbudet gäller också en sänkning av siffrorna eller en överföring av dem som underkastas repression från första kategori till andra, eller tvärtom.

3. Ordningen för genomförandet av repressionen
 4. Ordningen för rannsakningsprocessen
 5. Organiserandet av trojkornas arbete
 6. Ordningen för domar och verkställandet av dem
 7. Organiserandet av operationsledning och redovisning
-

I början av juli 1937 skickade Stalin ett telegram till parti-kommittéerna i alla provinser och nationella republiker. Han meddelade att "ett stort antal av före detta kulaker och kriminella" i provinserna var "de främsta upphovsmännen till alla slags brott". Han beordrade de lokala partifunktionärerna att identifiera och arresteras "de mest fientliga" av dessa för omedelbar bestraffning. Senare, samma månad, utfärdades ett särskilt NKVD-direktiv som specificerade hur många som skulle skjutas och hur många som skulle sättas i arbetsläger. Direktivet, operativorder nr 00447, angav också riktvärden för respektive kategori i alla provinser och republiker."

DEPORTATIONERNA

UTAN RÖTTER I NYA TRAKTER SKULLE IDENTITETEN UTPLÅNAS

Under andra världskriget deporterades hela folkgrupper, cirka 1,5 miljoner människor, till Centralasien. De deporterades som straff för påstått samarbete med tyskarna under kriget. Avsikten var också att försvaga eller utplåna de deporterades nationella identitet, som tänktes stå i vägen för deras sovjetiska identitet.

Att deportera hela grupper av människor till arbetsläger eller till ogästvänliga platser i norra och östra Sovjetunionen var en vanlig åtgärd för bolsjevikerna. Deportationer av politiskt misshagliga personer hade traditioner från tsartiden (både Lenin och Stalin hade själva varit deporterade till Sibirien under sin tid som radikala aktivister före revolutionen), men då hade det varit enskilda individer eller små organiserade politiska grupper som förvisades, inte hela kollektiv.

De första omfattande deportationerna under den kommunistiska regimen drabbade kulakerna, de självägande bönder som motsatte sig kollektiviseringen under åren kring 1930. Vissa avrättades direkt, men de flesta sattes i arbetsläger och tvångsflyttades till Sibirien eller andra av Sovjetunionens asiatiska delar. Många dog till följd av exilen.

Under andra världskriget riktades deportationerna även mot etniska grupper. Åtgärderna mot dem skulle med dagens språkbruk kallas ”etniska rensningar”. Det började med grupper som betraktades som säkerhetsrisker, om Sovjetunionen skulle hamna i krig med Tyskland eller Japan.

Först deporterades 175 000 sovjetiska koreaner från sitt gamla hem runt Vladivostok. Efter Tysklands anfall på Sovjetunionen i juni 1941 deporterades nära en halv miljon så kallade volgatyskar till Centralasien eftersom man misstänkte dem för att kunna välja tyskarnas sida i kriget. (Vogatyskarna härstammade från tyska bönder som av kejsarinnan Katarina den stora bjudits in att bosätta sig i Volgaområdet i slutet av 1700-talet.)

När tyskarna började drivas tillbaka efter nederlaget vid Stalingrad i början av 1943 bestraffade sovjetmakten flera små folkgrupper i Kaukasus i de södra delarna av europeiska Sovjetunionen. De hade gjort motstånd mot sovjetmakten före kriget och där fanns grupper som ansågs ha samarbetat med tyskarna under kriget.

Dog i överfulla godsvagnar

Bestrafningen var att folken – i slutet av 1943 och början av 1944 – deporterades i sin helhet, även nu framför allt till Centralasien (särskilt Kazakstan och Kirgizistan). Sammanlagt deporterades runt 1,5 miljoner balkarer, tjetjener, ingusjier, kalmucker, tjerkeser, mescheter och krimtatarer. Tiotusentals dog under transportererna i överfulla godsvagnar med brist på mat och vatten. Ännu fler dog efter ankomsten.

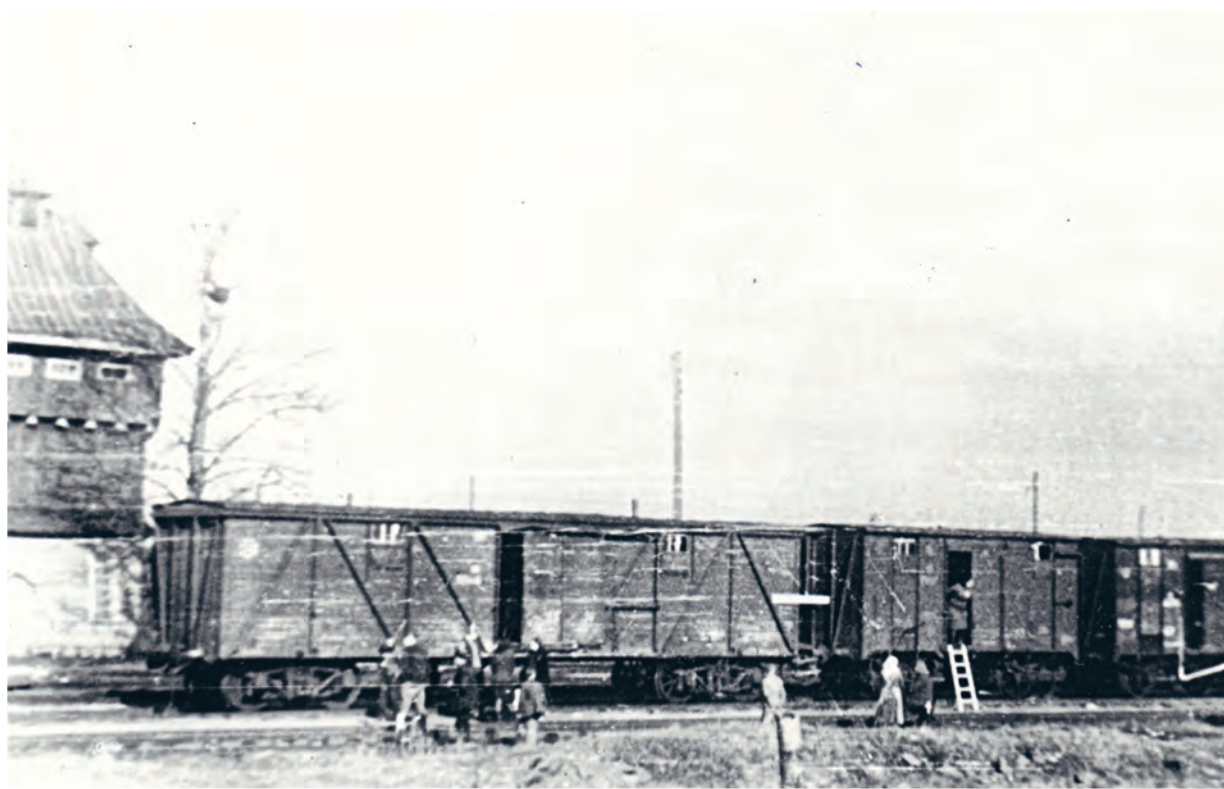
Till skillnad från nazisternas behandling av judarna hade sovjetregimen ingen strävan att fysiskt utrota de deporterade folkgrupperna. Kommunistisk teori om nationella identiteter var att de uppstod och gick under med kapitalismen.

Stalin försökte påskynda processen. Genom deportationerna skulle man försvaga eller utplåna de deporterades nationella identitet, som tänktes stå i vägen för deras sovjetiska identitet.

Ändrade i historieböckerna

Myndigheterna ansträngde sig för att hindra spridningen av information om deportationerna och utplåna spår av folkgrupperna i deras gamla hemtrakter. Ryssar flyttades in för att ta över områden som blivit tomma. Historieböckerna skrevs om så att de deporterade folken inte nämndes i samband med områdena.

Det dröjde flera år innan uppgifter dök upp utomlands om vad som hänt. Först 1955, två år efter Stalins död, bröts den officiella tystnaden om dem i Sovjet. Fem av de åtta folkgrupperna fick officiell återupprättelse i februari 1957 och tilläts återvända till sina gamla hem. För de återstående tre, volgatyskarna, mescheterna och krimtatarerna, tog upprättelsen längre tid och de fick inte tillbaka sin jord. Upplevelserna i samband med deportationerna och i exilen har snarast skärpt fientligheten hos de här folken mot ryssarna och har spelat en roll bland annat för mobiliseringen i kriget i Tjetjenien i våra dagar.

Fotot är de enda kända fotografiet från Lettland som visar faktiska deportationer. Janis Indriks tog bilden i smyg, vid järnvägsstationen i samhället Stende, den 25 mars 1949.

FOTO: OCKUPATIONSMUSEET I LETTLAND

ANATOLIJ PRISTAVKIN

"BREDVID VÄXTE BLOMMOR SOM INGEN PLOCKAT"

I sin roman *Ett gyllne moln över Kaukasus* skildrar Anatolij Pristavkin hur en grupp ryska barnhemsbarn förflyttas som kolonistörer till det nyss tömda Tjetjenien 1944.

"Nu fördes vi fram längs en hård och fast väg, full av djupa sprickor, bredvid växte blommor som ingen plockat, där mognade äpplen och där spretade svarta, halvt slokande solrosor med blicken vänd mot solen. Och det fanns inte en enda människa. Inte en enda..."

Under vår flera timmar långa marsch mötte vi inte en enda hästskjuts, inte en bil, inte en vandrare. Det var tomt överallt. Fälten var snart mogna att skördas. Någon hade sätt dem, någon hade rensat bort ogräs, någon skulle bärga skörden. Vem?... På vår långa väg hade vi passerat en by, någon måste väl ha bott i den..."

Ur Anatolij Pristavkin, "Ett gyllne moln över Kaukasus", Stockholm: Norstedts förlag 1989.

OKUPATIONEN AV BALTIKUM

Estland, Lettland och Litauen ockuperades i juni 1940 av Sovjetunionen, efter det så kallade Molotov-Ribbentropakten mellan Sovjet och Nazityskland. Efter skenval (där valresultatet i något fall till och med av misstag deklarerades i förväg) införlivades de tre baltstaterna i sovjetväldet. För medborgarna i de baltiska staterna var denna tid mycket traumatisk. Radikala samhällsförändringar och totalitärt maktutövande satte djupa spår i folkmedvetandet. Bland annat deporterades stora delar av samhällseliten strax före Hitlers angrepp på Sovjet 1941, då de baltiska staterna hamnade under tysk kontroll.

När den röda armén återockuperat Baltikum 1944 inleddes omfattande åtgärder för att integrera området i sovjetsystemet. Jordbruket kollektiviserades och industrin inriktades på planekonomi, samhället genomsyrades av sovjetisk propaganda och alla självständighetsyttringar straffades mycket hårt.

Dessa och andra åtgärder stötte på motstånd från delar av befolkningen. Den sovjetiska säkerhetstjänsten (känd som NKVD/KGB) tog itu med detta med hjälp av beprövade metoder såsom deportation, fängelse, avrättningar och läger. I vissa fall tillgreps rent militära medel. Under senare de-

len av sovjettiden tillämpade KGB mer sofistikerade metoder, såsom angiveri och agentverksamhet. Systemet med straffarbetsläger för politiskt obekväma användes under hela sovjettiden.

Över tid skedde en viss förryskning av Baltikum, främst genom arbetskrafts- och annan invandring samt genom språkpolitiska åtgärder. Stora militära styrkor, inklusive kärnvapen, stationerades vidare på baltiskt territorium.

Motståndet mot Sovjetunionen upphörde aldrig helt, det bytte bara form och inriktning. Samtidigt accepterade delar av befolkningen med tiden det rådande samhällssystemet. En ny kommunistisk samhällselit växte fram. Denna tudelning av de baltiska samhällena kan än i dag kännas av i det politiska klimatet.

Mot slutet av 1980-talet, i skuggan av den sovjetiske ledaren Michail Gorbatjovs så kallade *perestrojka*, fick de baltiska frihetssträvandena nytt liv. Efter dramatiska politiska turer erkändes ländernas självständighet i augusti 1991. Dock bör noteras att Ryssland aldrig erkänt att Baltikum ockuperades av Sovjetunionen. Detta har, delvis i kombination med etniska spänningar, emellanåt orsakat ansträngda relationer mellan baltstaterna och Ryssland.

Dokument: Utdrag från KGB-statistik över deportationer från Litauen 1941–1952

С П Р А В К А

Секретно

экз. №

О выселенных из Литовской ССР на спецпоселение в северные и восточные районы страны за период с 1941 по 1952 год.

I. В июне 1941 года были проведены аресты и выселение за пределы Литовской ССР антисоветского и социально-опасного элемента, уголовного и социально-вредного элемента. (Документов, на основании которых проводилась данная акция в архивах МВД и КГБ не имеется).

Аресту и выселению подвергались следующие категории

лиц и члены их семей:

	арестовано (чел.)	выселено (чел.)
- активные члены контрреволюционных партий и участники антисоветских националистических организаций	1706	5447
- бывшие жандармы, руководящий состав из числа полицейских и тюремщиков, а также рядовые из них, на которых имелись компрометирующие материалы	499	1582

Dokument från litauiska KGB. Dokumentet skildrar mycket exakt statistik över antal deporterade 1941–1952. Rapporten är gjord så sent som 1987. De sovjetiska myndigheterna förde noggranna arkiv över deportationer i Baltikum. I rapporten framgår att åren 1941–1952 deporterades sammanlagt 118 599 människor.

I det litauiska inrikesministeriet fanns den 1 november 1987, 39 445 dossierer rörande deportationer från den litauiska sovjetrepubliken.
KÄLLA: LITAUENS SÄRSKILDA ARKIV/FU

(tv.) Anna-Mirjam Kaber
1956, 23 år.
(th.) Annas familj, 1936.
FOTO: PRIVAT

ANNA-MIRJAM KABER

”PAPPA DÖMDES TILL DÖDEN”

Genast efter ockupationen den 21 juni 1940 vidtog sovjetmakten omfattande åtgärder för att eliminera så kallade *sotsopasnye* (socialt farliga element) som kunde antas sätta sig emot införandet av ett kommunistiskt samhällssystem. Detta gällde till exempel officerare, lärare, politiskt aktiva och företagare. Dessa och andra viktiga grupper i samhället utplånades i stort sett under den första sovjetockupationen, 1940–1941.

Anna-Mirjam Kaber (född Puhk) var sju år gammal när Sovjet tog över i Estland. Inom loppet av några månader genomfördes omfattande arresteringar av människor som bedömdes som opålitliga av den nya regimen. Bland dessa fanns hennes far, Joakim Puhk. Han var en framgångsrik företagare och arbetade på olika sätt med utvecklingen av det estniska samhället. Bland annat var han finsk vicekonsul och hade under det så kallade vinterkriget hjälpt till att sända frivilliga till Finland. Detta räckte mer än väl för en dödsdom. Han arresterades i augusti 1940, deporterades och dömdes till döden, en dom som verkställdes i fängelset i staden Kirov genom arkebusering i september 1942.

Den övriga familjen skickades till Sibirien i den största deportationen under den första sovjettiden, den 14 juni 1941. Tillsammans med ungefär tvåtusen andra ester hamnade de i Molotovskområdet i länet Kirov. De sattes inte i läger utan kunde bosätta sig som de önskade, dock inom ett begränsat område. De var dock tvungna att med jämna mellanrum anmäla sig hos den lokala avdelningen av säkerhetstjänsten.

Anna-Mirjams sex år äldre syster, Eva, sattes i hårt och inte riskfritt arbete inom skogsbruket. Deras mamma Anna var ovan vid kroppsarbete och hade troligen dött om det inte varit för hjälpen från lokalbefolkningen.

Nästan inga estniska män fanns i området, de flesta satt i fängelse eller arbetsläger. Ungefär

hälften av männen avrättades under tiden i förvisning.

Det Anna-Mirjam minns bäst är hur hon med tiden blev mycket skicklig på att stjäla mat. Svälten var, i synnerhet under krigsåren, ett ständigt återkommande problem.

– Den enda regeln var att inte stjäla från privatpersoner. Från kollektivjordbruken var det dock fritt fram att ta vad man kunde.

Så småningom hittade de ett arbete på en sovchos som försörjde fängelset i Kirov, där alltså hennes pappa arkebuserats några år tidigare.

I början av 1947 fick Anna-Mirjam och hennes syster Eva tillstånd att återvända till Estland, eftersom de varit minderåriga vid deportationen. Detta beslut ändrades dock senare, de sovjetiska myndigheterna refererade till de hemvända ungdomarna som ”inkorrekt återsända”. Ett av skälen var att sätta press på ungdomarna och försöka värva dem som informatörer åt den sovjetiska säkerhetstjänsten, mot att de fick stanna kvar i Baltikum.

Eva arresterades 1950 och fick återvända till förvisningen. Anna-Mirjam levde i en slags kurragömmalek med säkerhetstjänsten. Hon lyckades dock hålla sig kvar i Estland där hon efter att ha gått i åtta olika skolor kunde ta examen som lärare.

Hennes syster och mamma tilläts lämna förvisningen 1958. Dock fick hennes mor inget uppehållstillstånd i Estland förrän 1966, och då endast på villkor att hon inte bosatte sig i Tallinn. Anna-Mirjam fick inte reda på hur hennes far dött förrän 50 år senare, när de sovjetiska arkiven i Tallinn blivit tillgängliga.

Hennes öde finns beskrivet i boken *Sibiriens kalla famn*, skriven av journalisten Malle Kivikas.

Modras familj i deportationen i Omskområdet.
FOTO: PRIVAT

MODRA NOLBERGA

”SOLDATER KOM MITT I NATTEN”

Under åren närmast efter andra världskriget genomfördes ett antal omfattande, koordinerade deportationer i de baltiska länderna. Det fanns flera syften med dessa. Ett var att undanröja stödet, främst bland bönderna, för det väpnade motstånd som förekom i alla tre länderna. Ett annat var att eliminera oppositionen mot kollektiviseringen av jordbruket, bland annat genom att deportera kulaker, det vill säga självägande bönder. Det fanns vidare ett behov av arbetskraft för att uppfylla planerna på en kolonisering av Sibirien, varför man kan säga att deportationerna av de så kallade kulakerna fyllde ett dubbelt syfte.

Modra Nolberga (född Greitnere) var fyra år gammal när en av de mest omfattande aktionerna genomfördes, den 25 mars 1949. Ryska soldater klev in i huset mitt i natten, de petade med en bajonett på mamman och Modra där de låg i sängen och krävde sprit och mat. Modra minns med smärta hur de slog ihjäl familjens hund.

Det främsta skälet till deportationen var att familjen hade 38 hektar jord, mer än nog för att

bli stämplad som ”kulak” och således som fiende till sovjetregimen. Gården låg i Ventspilsområdet, nära kusten. Modras mamma Milda berättade senare, inte utan bitterhet, att familjen tidigare fått erbjudande om att fly med båt till Sverige, men att de avböjt.

– Mamma hade sagt ”Varför ska vi fly, vi har inte gjort något kriminellt!”. Hon förstod ju inte vad som var brottsligt i Sovjetunionen...

Modra berättar att hade det inte varit för den lokala ryska befolkningen skulle de förmodligen ha gått under, eftersom de inte hade någon mat. Tillsammans med familjen deporterades Modras mormor Anna. Hon var då 71 år gammal och dog inte långt efter ankomsten till destinationsorten i Omskområdet.

– Jag tror att de gav oss barn det mesta av den mat vi hade, mormor dog troligen av svält.

Familjen fick stanna i förvisningen fram till 1955, då de tillsammans med andra som deporterats under Stalintiden fick återvända hem till Lettland.

Dokument: Dokument om familjen Greitners deportation

остав семья, проживающей совместно с выселенцем (перечислить степень родства, фамилия, имена, отчества и год рождения), и кто из них состоит на учете спецпоселения

Отец, Грейтнерс Кристьян Фрицевич 1908 г. майн. беме
 Анна Кристьяновна сын Грейтнерс
 Иммант Кристьянович 1940 г.
 Дочь Грейтнерс Дайна Кристьяновна 1941 г. Грейтнерс Модра Кристьяновна 1944 г.

Подпись выселенца *M. Greitners*

Del av personakt över Modras mamma, med beskrivning av hennes levnadshistoria och förteckning över familjemedlemmar. Den omfattande sovjetiska dokumentationen av de enskilda deporterade är slående för en utomstående.

ПОЛАГАЛ БЫ:

Семью кулака, проживающую по адресу: хутор "Баложи", Дзирас волость Вентспилского уезда, Латв. ССР.

В СОСТАВЕ:

1. Глава семьи ГРЕЙТНЕРС Кристьянис Фрицевич, 1908 г.р.
2. Жена - ГРЕЙТНЕРС Милда Яновна, 1909 г.р.
(перечисляются: степень родства к главе семьи,
3. Сын - ГРЕЙТНЕРС Иммант Кристьянович, 1940 г.р.
(указываются: фамилия, имя, отчество, год рождения)
4. Дочь - ГРЕЙТНЕРС Дайна Кристьяновна, 1941 г.р.
5. Дочь - ГРЕЙТНЕРС Модра Кристьяновна, 1944 г.р.
6. Теща - БЕМС Анна Кристьяновна, 1877 г.р.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.

Другие члены семьи выселенного

Выселен на территории ССР 25 марта 1949 г. на ст. Маршаловка, Савской железной дороги под надзором органов МВД

Согласно решения Совета Министров Латвийской
 направить в отдаленные места Советского Союза на спецпоселение.
 СОТРУДНИК ОТДЕЛА "Б" МГБ ЛССР
 СТ ЛЕЙТЕНАНТ (ГРАЧЕВ)
 (должность, звание и фамилия)
 Начальник ОТДЕЛА 2Н МГБ ЛССР
 МАЙОР (ЗУЯН)
 (звание)
 апреля 1949 г.

Förteckning över familjemedlemmarna inför deportationen. Överst anges fadern, Kristianis Greitners, nedanför anges modern, Milda Greitner, sonen, Imant Greitners, de två dottrarna Daina och Modra Greitner samt mormodern Anna Bems. Att barn och äldre deporterades var alltså en medveten åtgärd från myndigheternas sida. En intressant detalj är att deportationen enligt dokumentet godkändes i april 1949, alltså när den redan genomförts.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Семья Кулака
 (указать: бандита, националиста, саеплособника, кулака)
 проживающая по адресу: хутор "Баложи"
 (указать: хутор, село, волость, уезд)
Латвийской ССР

С.К. 97339
 Ст. Маршаловка - Маршаловка Вол. № 9.
 СПРАВКА

Выселен на территории ССР 25 марта 1949 г. на ст. Маршаловка, Савской железной дороги под надзором органов МВД

Överdelen av deportationsdokumentet. Här anges syftet till deportationen. Notera att det under det handskrivna ordet "Kulak" finns angivet färdigtryckta skäl till deportationsbeslutet - bandit (medlem i motståndsrörelsen), nationalist (någon som propagerat om självständighet etc), banditunderstödjare (någon som gett stöd till motståndet), kulak (självägande bonde).

KÄLLA: LETTISKA STATSARKIVET/FU

(t.v.) Bild på Jonas Kadzionys, från lägret i Mordvinien (läger nr 11).

(t.h.) En grupp ur Skogsbröderna, den litauiska anti-sovjetiska gerillan. De väpnade aktionerna riktade sig främst mot de som samarbetade med sovjetmakten. Skogsbröderna hade stöd bland stora grupper, främst bland lantbefolkningen.
FOTO: PRIVAT

JONAS KADZIONYS

”VI RÄDDES SIBIRIEN MER ÄN DÖDEN”

Många människor accepterade inte den sovjetiska nyordningen, en del tog till vapen. En gerillarörelse, Skogsbröderna, bestående av vanliga män, kvinnor och ungdomar kämpade in på 1950-talet i Baltikum. Detta gällde i synnerhet Litauen, där det väpnade motståndet av olika anledningar var omkring tio gånger starkare och också mer organiserat än i Estland och Lettland. Motståndet hade dock ett pris. Mer än 20 000 litauiska män och kvinnor stupade, många andra tillfångatogs, flera av dessa sändes till tvångsarbetsläger i Sibirien.

Jonas Kadzionys kämpade mot sovjetmakten i sammanlagt 40 år. Hans bror gick tidigt med i gerillarörelsen och dödades 1945 i strider mot sovjetiska så kallade inrikestrupper. Familjen deporterades i maj 1948, som straff för broderns deltagande i motståndet. Jonas själv var inte hemma och undgick deportation. Bara någon dag senare gick han med i gerillan.

– Jag var faktiskt lycklig över möjligheten att få stupa på hemjorden. På den tiden räddes vi Sibirien mer än döden, ingen hade ännu återvänt därifrån.

Han skulle komma att stanna i skogen i fem år. Vid ett flertal tillfällen deltog han i strid mot sovjetiska inrikestrupper och lokalmilisen. Han gifte sig och fick en son som föddes i en gerillabunker 1950.

Till slut, 1953, tillfångatogs han tillsammans med sin hustru Malvina av sovjetiska specialförband. Han dömdes till 25 år i arbetsläger. Under större delen av strafftiden arbetade han med att

bygga fabriker och oljeraffinaderier. Jonas minns lägerlivet som en tillvaro med ständiga begränsningar och åtskilliga förnedrande moment. Exempelvis var godtycket stort vad gällde disciplinära åtgärder. Ändå var det inte så illa, menar han, de som hamnade i läger före Stalins död 1953 hade det betydligt värre.

Även hans fru dömdes och sattes i läger i Kazakstan. Hon deltog i upproret i lägersystemet i Kangyr sommaren 1954, där mer än 500 människor dödades. När sovjetiska myndigheter inte kunde få slut på det välorganiserade upproret satte de in pansar. Hans hustru klarade sig från döden genom att klänga sig fast i ett fönstergaller när en stridsvagn svepte förbi. En estnisk lägerväninna krossades under larvfötterna.

Under de sista tio åren i läger fick Jonas inte träffa sin fru en enda gång, på grund av att han misstänktes för kontakter med dissidenter. Han satt av hela straffet och frigavs 1978. På trots reste han hem till Litauen iklädd de numrerade fångkläder, något som fick honom arresterad tre gånger i Moskva.

Väl hemma fick han inte tillstånd att registrera sig i Litauen. Säkerhetstjänsten KGB lät förstå att han endast skulle få uppehållstillstånd om han gick med på att samarbeta. Främst ville man få reda på vem som gav ut den katolska kyrkans underjordiska press. Han vägrade och tvingades flytta till Kaliningrad, där han sedan bodde fram till 1988, då han kunde återvända.

Den estnische dissidenten
Enn Tarto som lägerfånge i
Mordvinien 1958.
FOTO: PRIVAT

ENN TARTO

FÖRVISADES TRE GÅNGER

Också under den senare delen av den sovjetiska ockupationen användes förvisning, nu som ett medel för att kväsa dissidenterna, människor som öppet ifrågasatte den rådande samhällsordningen och på olika sätt visade sitt missnöje. Några av de mest kända dissidenterna var Aleksandr Solzjenitsyn och Andrej Sacharov.

Också i Baltikum fanns det dissidenter. Estländaren Enn Tarto förvisades hela tre gånger för sin oppositionella verksamhet.

Första tillfället var 1956–1960, efter det att han uttryckt stöd för Ungern under det väpnade upproret mot den kommunistiska regimen i oktober 1956. Han sattes i läger i Mordvinien, en liten republik söder om Moskva.

Han fortsatte dock med sina protester och förvisades under en andra period 1962–1967, återigen till Mordvinien. En något ironisk effekt var att tillvaron i förvisningslägren förde samman dissidenter från olika delar av Sovjetunionen. Detta resulterade i starka vänskapsrelationer och en känsla av gemenskap, något Enn minns med förtjusning:

– I lägren skapade vi balter band som senare skulle bli mycket värdefulla när vi kämpade tillsammans för att återfå självständigheten åren runt 1990.

Enn Tarto var en av dem som undertecknade ett i väst föga känt dokument, det så kallade baltiska uppropet, där 45 balter i augusti 1979 skrev under en deklaration med krav på självständighet som överlämnades till representanter från väst i Moskva. Som ett resultat av detta dömdes Enn till tio års förvisning och fem års förlust av sina medborgerliga rättigheter (det vill säga förbud att återvända till Estland). Han tillbringade fem år i läger 36-1 i Permområdet. Mark Nikius, en av Enns medfångar, beskrev senare tillvaron i lägret som ”koncentrationen av det onda i världen – en plats opåverkad av (Gorbatjovs) glasnost”.

Efter ett upprop från bland annat 45 amerikanska kongressledamöter frigavs Enn slutligen 1988. Han har sedermera engagerat sig livligt i politiken i Estland, bland annat har han valts in i estniska parlamentet tre gånger.

Enn Tarto har arbetat aktivt för att de deporterades öde ska komma fram i ljuset, bland annat med hjälp av den estniska organisationen *Memento*, vars medlemmar till största delen består just av människor som deporterades under sovjettiden.

KOSMOPOLITISKA KAMPANJEN

”HITLER VILLE FÖRINTA OSS KROPPSLIGEN. STALIN VILL GÖRA DET ANDLIGEN.”

Stalins antisemitism var inte av samma slag som Hitlers. Han eftersträvade inte att utplåna judarna, men såg den judiska identiteten som ett hinder för en lojal sovjetisk identitet. Det resulterade i kampanjer för att försvåra livet för judar. Från 1943 började en gradvis utrensning av judar från olika samhällsinstitutioner.

Under tsartiden utsattes judarna i Ryssland för diskriminerande särbehandling och stängdes ute från många områden i samhället. Det var vanligt, särskilt under tsarväldets sista tid, att judarna fick bära skulden för misslyckanden eller problem i samhället och förföljdes.

Upplevelsen gjorde att många judar blev radikala och gick med i de oppositionsgrupper som växte fram i tsarriket. Många av bolsjevikernas ledare vid tiden för oktoberrevolutionen var av judisk börd. Kommunistisk ideologi betraktar klassstillhörighet som den enda betydelsefulla identiteten och tror att nationella och etniska identiteter försvinner när kapitalismen avskaffas.

Judarna utgjorde aldrig mer än en liten minoritet av bolsjevikerna och en minoritet av judarna var bolsjevik. De judar som var bolsjevik lade själva i regel inte någon vikt vid sitt judiska ursprung utan tog avstånd från både religionens och härstamningens betydelse. I kommunistisk anda kände de sig som internationalister.

Stalin tog officiellt avstånd

Efter revolutionen upphävde bolsjevikerna bestämmelser som diskriminerat judar i Ryssland. Å andra sidan bekämpade regimen de religiösa och kulturella särdrag som hållit samman judarna som grupp: de motarbetade religionen och därmed den judiska tron. Man drev kampanjer för att göra det svårare att fira judisk gudstjänst och traditionella judiska högtider och att iaktta sabbatsreglerna. Hebreiska, som var judarnas religiösa språk men inte vardagsspråk, förbjöds i slutet av 1920-talet.

Stalin tog alltid officiellt avstånd från antisemitismen, men det finns indikationer på att han hyste antisemitiska åsikter. Vissa personer i hans närhet, bl.a. hans dotter, har vittnat om att han ofta ska ha fällt antisemitiska kommentarer. Men om det gagnade hans intressen förefaller han ha varit beredd att samarbeta med personer med judisk bakgrund.

Judar började rensas ut

Efter Hitlers maktövertagande i Tyskland fördömde Stalin antisemitismen. Men i slutet av

1930-talet vidtogs åtgärder för att minska den judiska kulturens plats i sovjetsamhället.

Böcker på jiddisch, judarnas vardagsspråk, avlägsnades från biblioteken och många jiddischspråkiga institut, skolor och tidningar stängdes. Detta skedde i samband med en starkare betoning av Sovjetunionens ryska karaktär, särskilt efter Molotov-Ribbentropakten, den icke-angreppspakt och överenskommelse om Östeuropas uppdelning som Nazityskland och Sovjetunionen slöt 1939.

Efter Tysklands anfall på Sovjetunionen 1941 bildade sovjetregeringen flera ”antifascistiska kommittéer” som propagandainstrument riktade mot dess allierade, bland annat en judisk antifascistisk kommitté 1942. Från 1943 började emellertid judar gradvis att rensas ut ur olika samhällsinstitutioner, exempelvis krigsmakten. Det skedde dock utan att man officiellt hänvisade till deras judiska identitet.

Efter andra världskriget var Stalin den stormaktsledare som ivrigast stödde skapandet av staten Israel. Han hoppades på ett brohuvud för sovjetiskt inflytande i Mellanöstern. Men Israel kom snart att vända sig till USA som sitt främsta stöd och då bytte Stalin fot.

Resolution riktad mot judar

I september 1948 stämplade Sovjet Israel som ett kapitalistland. Kalla kriget hade börjat och USA var Sovjets värsta fiende. Sovjetiska judar miss-tänkliggjordes nu för att vara lojala mot Israel i stället för med Sovjetunionen och därmed landsförrädare. Eftersom Israel var allierat med USA kunde judarna också förmodas vara agenter åt den ”amerikanska imperialismen”.

I januari 1949 antog kommunistpartiets centralkommitté en resolution om en kampanj mot ”rotlös kosmopolitism”, som i första hand avsåg judarna, även om några icke-judar också drabbades. I februari upplöste centralkommittén flera sällskap för jiddischspråkiga författare och lade ned tidskrifter på jiddisch. Sovjetisk press började angripa bruket av ”pseudonymer”. Man riktade sig i praktiken mot judar som antagit mer ryskklingande namn.

Utrensningar av judar ur det offentliga och det politiska livet accelererade. Den judiska antifascistiska kommittén anklagades för att gå USA:s ärenden. Femton personer som hade eller påstods ha anknytning till kommittén åtalades för förräderi i en hemlig rättegång år 1952. Tretton av dem avrättades (en fjortonde hade redan dött i fängelset).

Stalins egen läkare utpekad

I januari 1953 pekade den sovjetiska pressen ut nio läkare, varav sex var judar, som skulle ha konspirerat för att mörda de sovjetiska ledarna. Bland de utpekade fanns bland andra Stalins egen tidigare personlige läkare. En offentlig rättegång mot dem förbereddes, men Stalins död i början av mars 1953 stoppade processen. Stalins efterträdare lade ned målet och släppte läkarna fria.

Stalins antisemitism var inte av samma slag som Hitlers. Han eftersträvade inte att utplåna judarna men såg den judiska identiteten som ett hinder för en lojal sovjetisk identitet. Den judiske författaren

I januari 1949 meddelades att "en antipatriotisk grupp teaterkritiker" avslöjats. Hur kom det sig att kampanjen inleddes med en andrarangsfråga? Jag vet inte... Den nya kampanjens karaktär var klar; redan i den första artikeln fanns frasen: "Vad kan A. Gurvitj ha för begrepp om den ryska sovjetmänniskans väsen?" Tidningen brännmärkte "hurra-kosmopoliterna". Två dagar senare skrevs det om "gurvitjar" och "juzovar" med små bokstäver och man fördömde kritikerna Efros, Romm och andra. Ännu en vecka senare beskylldes kritikern Danin för kosmopolitism därför att han berömt M. Aliger; samtidigt angreps poeten Antokolskij. Sedan övergick man till filmen... "Avfallingar" skymtade... Efter ytterligare ett par veckor började man avslöja "kosmopoliter utan fosterland".

Ilja Ehrenburg: "Ljudi, gody, zjizn" (Människor, år, liv), Moskva 1990.

Peretz Markish har sagt: "Hitler ville förinta oss kroppsligen. Stalin vill göra det andligen."

Det var inte bara Stalin som var antisemit. De sovjetiska judarnas lojalitet fortsatte att ifrågasättas av regimen. Förintelsen erkändes inte. Sovjetiska judars försök att få utvandra till Israel hindrades samtidigt.

Dokument: Domslut mot de judiska ledare

MED DET BROTTSLIGA MÅLET ATT BEKÄMPA PARTIETS POLITIK...

Exempel på vad judarna beskylldes för under de värsta åren kring 1950 kan hittas i domslutet i rättegången mot ledarna för Judiska antifascistiska kommittén, utfärdat i juli 1952:

"Inom kort efter det att Judiska antifascistiska kommittén hade organiserats började dess ledare, under förevändning av att utföra de uppgifter kommittén tilldelats, att utveckla ett program av nationalistiska aktiviteter och etablera kontakter med judiska nationalistiska organisationer i Amerika. De började skicka information till dessa organisationer om Sovjetunionens ekonomi, liksom förtal om judarnas situation i Sovjetunionen, detta i hopp om att få materiell hjälp från judiska borgerliga kretsar och vinna deras stöd i utförandet av nationalistisk aktivitet i Sovjetunionen [...].

Med det brottsliga målet att bekämpa partiets och sovjetregeringens nationella politik satte Lozovskij, Fefer, Yusefovich, Kvtko, Markish, Bergelson, Hofshateyn, Shtern, Zuskin, Tamy och I. Vatenberg efter anvisningar av judiska nationalistiska kretsar i USA i gång en bred propagandakampanj bland judarna i Sovjetunionen och utomlands med hjälp av tidningen Eynikayt, vilken hade skapats under den judiska antifascistiska

kommitténs ledning, förlagshuset Der Emes, litteraturantologier på jiddisch, den judiska teatern och Judiska kulturkontoret vid Ukrainas Vetenskapsakademi.

I offentliga uttalanden, i artiklar i Eynikayt och i andra litterära arbeten spred Judiska antifascistiska kommitténs ledare idén att judarna som en nation är separata och annorlunda och den falska tesen om det judiska folkets exceptionella natur som ett folk som skulle ha visat exceptionell heroism i kampen mot fascismen och som skulle ha gjort exceptionella insatser inom arbete och vetenskap.

De idealiserade det avlägsna förflutna, hyllade bibliska bilder i nationalistisk anda och spred idén om ett 'broderskap' mellan judar över hela världen som skulle överskrida klassgränserna och grunda sig enbart på 'blodsgemenskap'. Härigenom anslöt de sig till borgerliga nationalisterna i USA, Palestina och andra länder."

Ur "Stalin's Secret Pogrom: The Postwar Inquisition of the Jewish Anti-Fascist Committee", Joshua Rubenstein och Vladimir P. Naumov, eds., New Haven: Yale University Press 2001, avsnittet "The Sentence".

FAMILJEN WOLF

EN NATT BLEV PAPPA HÄMTAD OCH KOM ALDRIG TILLBAKA

I mitten av 1930-talet ändrades familjen Wolfs liv brutalt. En natt hämtades fadern, Julij Wolf, av den hemliga polisen. Sextio år senare kunde dottern Lucia ta del av de hemliga dokumenten; de anonyma angivarbrev, arresteringsordern, protokollen från de brutala förhören, den farsartade rättegången, den kortfattade ordern om faderns avrättning. Lucia, maken Boris och deras 11-åriga dotterdotter Lena var de enda överlevande i den stora judiska släkten.

Sextio år efter att hennes far hämtades av den hemliga polisen kunde Lucia Wolf ta del av de hemliga dokumenten i polisens tidigare förseglade arkiv.
FOTO: GREGOR NOWINSKI

Släkten Wolf kom från den rysk-polska gränstrakten kring staden Bialystok. Staden var i början av 1900-talet en livlig handelsstad och en mötesplats för polsk, rysk och judisk kultur. År 1937, två år före andra världskrigets utbrott, utgjorde judarna 46 procent av Bialystoks befolkning.

Lucia Wolfs farföräldrar tillhörde den upplysta, redan sekulariserade judiska intelligentian som i början av 1900-talet "smittades" av de liberala idéerna som drog fram över hela Europa och även dess östligaste utkanter. Föräldrarna Julij Wolf och Bronya, född Knorozovski, tillhörde avantgardet och efter oktoberrevolutionen drogs de till den unga sovjetstaten för att vara med och bygga ett nytt idealsamhälle.

De flydde den västerländska borgerligheten som de ansåg stod för inskränkt nationalism, orättvisa och judehat. År 1919 gifte de sig i Moskva och samma år föddes Lucia. Hennes far Julij Wolf, som studerade maskinteknik på Tekniska Högskolan i Prag, gjorde en snabb karriär och fick en chefsposition på den gigantiska bilfabriken ZIS i Moskva.

Blev hämtad i bostaden

Den lyckliga tillvaron fick ett brutalt slut i mitten av 1930-talet. Mordet på Leningrads partichef Kirov 1934 blev startskottet för en våg av terror som drabbade miljontals oskyldiga sovjetmedborgare. Summariska så kallade rättegångar ledde i de flesta fall till massavrättningar eller förvisning till Gulag.

Ett finmaskigt angiverisystem utvecklades: grannar angav sina grannar, bröder sina bröder, söner sina fäder och mödrar. Och angiveriet åt sig allt djupare in i samhällskroppen och paralyserade ett normalt umgänge mellan människor. Mardrömmar om nattarresteringarna blev snart sanna händelser som drabbade hela nationen. Ingen gick säker längre.

Stalinterrorn nådde sin höjdpunkt 1936 och drabbade till slut också Julij Wolf. En natt blev han hämtad i sin bostad av den hemliga polisen NKVD och kom aldrig tillbaka.

Skrev till diktatorn Stalin

Lucias mor Bronya gick i likhet med tusentals andra drabbade hustrur till polishögkvarteret Lubjanka för att ta reda på vad som hänt hennes man. Hon sände otaliga brev i vilka hon, helt oförstående inför vad som hade hänt, bedyrade sin mans oskuld och åberopade hans insatser för fosterlandet. Hon krävde också en förklaring och bestämde sig till slut för att skriva till diktatorn själv, Josef Stalin.

Snart blev hon också kallad till hemliga polisens ökända högkvarter Ljubjanka och mottagen av en officer. Bronya Wolf såg det som sin sista

chans. Hon föll på knä och bad för sin mans liv, han som redan hade avrättats på NKVD-vis med ett skott i nacken. Så tog sagan om de unga revolutionärerna och idealisterna Julij och Bronya Wolf slut.

Nästa steg i den långa kedjan av lögnar blev det officiella brev från polisen som snart kom till Bronya och där det stod att Julij Wolf blev dömd till tio års fängelse utan rätt till brevväxling med familjen.

Den lögnaktiga formuleringen dolde sanningen om avrättningen. Det var ett slags standardformulering som användes för att regimen skulle kunna dölja omfattningen av mordandet av oskyldiga människor, både män och kvinnor.

Ett plågat och torterat ansikte

Sextio år senare kunde Lucia Wolf ta del av de hemliga dokumenten i polisens tidigare förseglade arkiv: angivarbrev från några anonyma arbetskamrater, arresteringsordern, protokollen från de brutala förhören, den farsartade rättegången, den kortfattade ordern om avrättning

och inte minst det sista fotografiet av hennes far, taget någon dag före avrättningen, ett fotografi som visar ett plågat och torterat ansikte.

Lucia Wolfs förlust av den äldre generationen var inte hennes enda tragedi. Även hennes enda barn, dottern Anna, föll offer för sin övertygelse och tro. Anna mördades natten till den 9 september 1992 i en av Moskvas parker, på väg hem från bussen. Anna var övertygad kommunist, mitt under perestrojkans töväder, dragen till kommunismen på samma sätt som hennes morfar sjuttio år tidigare. Hon ville "återinföra den äkta kommunismen" i det nya Ryssland. Hon blev bara 34 år gammal.

"Anna upprepade sin morfars misstag" sade Lucia. "Hon var så naiv och full av idéer ...hon drogs till samma lögnar som tog hans liv. Med hennes död sluter sig vår familjs cirkel.

De stolta mans- och kvinnoansiktena tittade på oss från de blekta fotografierna nogsamt uppställda på det gamla pianots lock, av ett bättre tyskt märke från förr, en avlägsen påminnelse om andra lyckliga stunder i familjen Wolfs liv.

Gruppfoto på den judiska familjen Wolf, porträtt av den unge Julij och porträtt av hans hustru Bronya, född Knorozovski.
FOTO: PRIVAT

SAMMANFATTNING

SYSTEMATISKA ÖVERGREPP PÅ DET SOVJETISKA FOLKET

De värsta övergreppen på den egna civilbefolkningen upphörde i Sovjet efter Stalins död 1953. Fram till dess hade sovjetregimen gjort sig skyldig till en rad brott mot mänskligheten, i stor skala och under lång tid.

Terrorn i Sovjetunionen började praktiskt taget med en gång efter bolsjevikernas maktövertagande. Målet var att krossa allt motstånd mot den nya regimen. För att åstadkomma detta utsattes även de som inte gjorde motstånd för terror och övergrepp. Hela grupper kunde bestraffas för det som några individer hade gjort.

Efter inbördeskriget 1922 liberaliserades ekonomin något men det politiska förtrycket fortsatte. Från 1929 industrialiserade Stalin landet med hård hand. Jordbruket kollektiviserades och de rikare bönderna, "kulakerna", skulle "likvideras som klass". Miljoner människor dödades, sattes i arbetsläger eller deporterades. I Ukraina och Kaukasus ledde Stalins politik till en massvält som dödade flera miljoner människor.

Fängslade kulaker och andra "klassfiender" utnyttjades i stor utsträckning som slavarbetskraft inom Gulag, som var det enorma system av arbetsläger som byggdes upp över hela Sovjetunionen. Vid Stalins död 1953 satt två och en halv miljoner människor i lägren.

Miljoner människor avrättades

Vid mitten av 1930-talet började stora utrensningar inom partiet. Utrensningarna fortsatte vidare ut i samhället till krigsmakten, kulturlivet och vetenskapssamhället och kunde till slut drabba vem som helst. Miljoner människor avrättades eller deporterades till arbetsläger efter att ha dömts i skenrättegångar. Till och med många av de högst uppsatta kommunisterna själva dömdes till döden i de s.k. Moskvaprocesserna.

Den tidigare terrorn hade syftat till att slå ned allt motstånd mot kommunistpartiet. Under den stora terrorn på 1930-talet dödades eller fängslades även alla som hade gjort mot-

stånd mot Stalin eller som över huvud taget kunde tänkas vilja göra motstånd mot honom.

I slutet av 1930-talet började en strävan att bekämpa alla nationella och etniska identiteter som regimen trodde skulle kunna stå i vägen för skapandet av lojala sovjetmedborgare. Snart sagt alla icke-ryssar blev misstänkta för att inte vara lojala. Det yttrade sig bland annat i att den judiska kulturen, jiddischkulturen, började trängas ut från offentligheten. Sovjetsamhället skulle inte längre vara ett multietniskt samhälle.

Under andra världskriget deporterades åtta befolkningsgrupper från Kaukasus och Sydryssland till de östra delarna av landet. Efter andra världskrigets slut ökade judeförföljelserna. Medlemmarna av Judiska antifascistiska kommittén, som regeringen själv hade bildat under kriget, dömdes 1952 för landsförräderi och alla utom en avrättades.

Brott mot mänskligheten

Om Robert Conquest och hans meningsfränder har rätt beträffande svälten i Ukraina var den ett folkmord i FN:s mening; en handling avsedd att helt eller delvis förgöra en, i det här fallet, nationell folkgrupp.

Även bortsett från detta genomförde sovjetregimen flera handlingar som räknas som brott mot mänskligheten: systematiska mord på civilbefolkningen, tvångsförflyttningar både på 1930-talet och under andra världskriget. Människor fängslades i strid med grundläggande folkrättsliga regler, grupper förslavades och man utövade tortyr. Allt i stor skala och under lång tid.

Diktaturen och förtrycket bestod under hela Sovjetunionens existens men de systematiska angreppen i stor skala på den sovjetiska civilbefolkningen upphörde efter 1953.

Människor deltar i ett möte vid en stor massgravplats i Kurapaty-skogen utanför Minsk i Vitryssland, till minne av offren för de stalinistiska utrensningarna. 6 juni 1988.
Text på plakatet: Varför tiger arkiven?
FOTO: YURIY IVANOV/SPUTNIK/IBL

НІЯМА
ДАРВАНЫЯ
ГЕ... Д

ЧАМУ
МАЇЧАЦЬ
АРХІВЫ?

日于在冲坏头头
易在珍

KINA

SYSTEMATISK UTRENSNING AV MOTSTÅNDARE

Med Kina nådde kommunismen Asien. Särskilt under 1960- och 1970-talen blev Kina ett andra centrum för världskommunismen och en inspirationskälla för flera kommunistiska rörelser. Efter inbördeskrigets slutfas åren 1946–1949 besegrade kommunisterna, med Mao Zedong i ledningen, nationalistpartiet vars ledare var Chiang Kai-shek. Efter maktövertagandet år 1949 började systematiska utrensningar av dem som skulle kunna motsätta sig kommunistpartiets makt. Utrensningar och åsiktpåverkan genomfördes framför allt genom så kallade "kampanjer". Liksom i Sovjetunionen riktade sig terrorn förutom mot politiska motståndare i hög grad mot socioekonomiska kategorier som "borgare" och "godsägare". I ännu högre grad än i Sovjetunionen stämplades människor på grund av sin härkomst och förföljdes och diskriminerades för vad de var, inte för något de gjort. Under antihögerkampanjen som inleddes 1957 lockades kritiker fram under parollen "låt hundra blommor blomma" för att sedan straffas.

År 1958 tog Mao Zedong initiativet till det "stora språnget framåt", ett försök att genom massmobilering av befolkningen forcera fram en industrialisering. Experimentet blev ett katastrofalt misslyckande och ledde till utbredd svält. Med kulturrevolutionen, som varade mellan åren 1966 och 1976, ville Mao avlägsna makthavare som enligt honom hade slagit in på den kapitalistiska vägen. Han ville skapa en ny kultur som skulle passa i ett socialistiskt samhälle. Tusentals människor dödades och miljoner fängslades eller förvisades. Effekten av utrensningar och tumult var att statsförvaltningen föll samman och landet hamnade i ekonomiskt kaos. Mao måste låta armén ingripa och återställa ordningen. Efter Mao Zedongs död bytte Kina linje och började experimentera med marknadsekonomiska reformer. Krav på införande av demokrati har dock hittills avisats, vilket bl.a. händelserna vid Himmelska fridens torg 1989 demonstrerade.

MAO ZEDONG

Mao Zedong (med en äldre transkription Tse-tung), 1893–1976, kom från en välbärgad bondefamilj som hade råd att låta sonen gå i skola. Han blev de kinesiska kommunisternas ledare på 1930-talet och partiordförande 1943. År 1945 beslöt partiet att hans tänkande skulle vara vägledande och

efter kommunisternas seger 1949 var han som "Ordförande Mao" ledare fram till sin död. Åren 1954–1959 var han även landets president. Under kulturrevolutionen fick Mao en närmast gudomlig status.

FOTO: REUTERS/TT

Ett grupp beväpnade kulturrevolutionära "rebeller" håller ett massmöte i en biograf i industristaden Wuhan vid Yangzifloden 1967. Rebellererna tvingar Yang Tingzhen — ledare för ett rivaliserande gäng — att göra avbön för sina "reaktionära åsikter och förehavanden".

FOTO: PRIVAT

VIKTIGA ÅRTAL

- 1898–1901 Det s.k. boxarupproret riktar sig mot västerländska staters imperialistiska politik i Kina och mot den begynnande moderniseringens sociala konsekvenser. Upproret slås ned av en internationell armékår av européer, amerikaner och japaner. Den kinesiska kejsrerliga regeringen måste sedemera betala skadestånd till dessa stater.
- 1912 Missnöje med det svaga kejsardömet leder till att det störtas. Nationalistpartiet, Guomindang, blir det ledande. Västmakternas och Japans inflytande i landet ökar dock ytterligare under de följande åren. Krigsherrar kontrollerar olika delar av landet.
- 1921 Det kinesiska kommunistpartiet grundas. Kommunisterna och Guomindang samarbetar till en början.
- 1927 Nationalisterna under Chiang Kai-shek bryter med kommunisterna och börjar bekämpa dem.
- 1931 Japan angriper nordöstra Kina och upprättar här lydriket Manchukuo.
- 1934–1935 Hårt trängda av nationalisterna genomför kommunisterna under Mao Zedongs ledning "den långa marschen", varvid bara var tionde överlever av de cirka 100 000 som var med när marschen började.
- 1937–1945 Japan invaderar Kina i full skala och ockuperar stora delar av landet. Nationalisterna och kommunisterna förenar sina krafter i kampen mot japanerna.
- 1946–1949 Inbördeskriget blossar upp igen. Kommunisterna under Mao besegrar till slut Chiang Kai-shek, som tillsammans med sina anhängare flyr till Taiwan.
- 1949–1957 Miljoner kineser dödas eller fängslas i en rad storskaliga kampanjer under de följande åren: en kampanj för jordreform, en annan för "tankereform", kampanjer för "eliminering av kontrarevolutionärer" m.fl. Kinesiska arbetsläger skapas efter sovjetisk förebild. Tibet ockuperas 1950.
- 1957 Genom "låt hundra blommor blomma"-kampanjen öppnar Mao för kritik av kommunistpartiet, men kampanjen avbryts snart. På hösten samma år följer "antihögerkampanjen", där minst 550 000 människor, varav många intellektuella, som kritiserat partiet brännmärks som högermän. Många sätts i arbetsläger.
- 1958–1960 Det stora språnget framåt: Kina ska industrialiseras och det kommunistiska samhället förverkligas i rekordfart. Resultatet blir dock en massvält, som troligen kräver omkring 30 miljoner dödsoffer.
- 1966–1976 Kulturrevolutionen: Mao vill på samma gång göra upp med den "gamla" kulturen och sätta stopp för "revisionistiska" tendenser inom kommunistpartiet. Till sin hjälp mobiliserar han unga skolelever och studenter, som organiserar sig i röda garden. Framför allt lärare, intellektuella och personer med "svart" bakgrund förföljs. År 1967 ansluter sig även grupper av arbetare, "rebeller". De upproriska försöker störta lokala myndigheter och ta över makten. Mängder av partifunktionärer avsätts och till och med president Liu Shaoqi sätts i fängelse. Följderna av oredan blir förvaltningens sammanbrott och ekonomiskt kaos. Strider mellan olika falanger av kulturrevolutionärer skapar närmast ett inbördeskrig. Mao låter armén ingripa och återställa ordningen. Kulturrevolutionen fortsätter emellertid med bl.a. en kampanj för att "rensa klassleden". Hundratusentals mister livet och drygt 12 miljoner studenter tvingas 1968–1975 efter avslutad skolgång ut på landet för att "omskolas av bönderna". I praktiken innebär detta att jobba inom jordbruken under miserabla förhållanden på obestämd tid.
- 1976 Mao dör i september. I oktober arresteras hans änka Jiang Qing och de övriga i "de fyras gäng", och kulturrevolutionen avslutas.
- 1978 Deng Xiaoping, som avsatts från sina poster under kulturrevolutionen, kommer till makten. Maoismen överges successivt och en ekonomisk liberalisering påbörjas.

Kartan över lågren i laogaisystemet i Kina bygger på information i Harry Wus bok "Laogai: The Chinese Gulag" (Westview Press 1992). Författaren tillbringade själv 19 år i tolv av lågren.

KARTA: MARCO L/CC BY-SA 3.0

ANTIHÖGERKAMPANJEN

KAMPANJER OCH UTRENSNINGAR MOT REVOLUTIONENS FIENDER

Den kommunistiska regimen i Kina genomförde flera "masskampanjer" efter sitt maktövertagande. Olika grupper i samhället anklagades för att vara kontrarevolutionärer och riskerade att hamna i arbetsläger eller att avrättas.

Bonden Hong Jinji döms till döden av en domstol i Fukang 1953. Advokater tilläts inte medverka vid rättegångarna.

"Av dem som ägnat sig åt kontrarevolutionära aktiviteter dödade vi 710 000 och satte 1 290 000 i fängelse" (ur en rapport till kinesiska kommunistpartiets ledning från februari 1954).

FOTO: AKG IMAGES/TT BILD

Efter kommunisternas seger över nationalisterna, Guomindang (Kuomintang), i det kinesiska inbördeskriget 1949 genomfördes en rad "masskampanjer" för att konsolidera makten. I samband med jordreformen organiserades "bitterhetsmöten" där bönderna skulle anklaga "jordägare", d.v.s. dem som tidigare var det ledande skiktet i byarna, för förtryck och utnyttjande. Jordägarna dömdes ofta till döden och jorden gavs till "den som brukade den". I den maoistiska kollektiviseringen namn återtog dock jorden några år senare. Forskare tror att minst två miljoner människor mördades och miljoner jordägare sändes till arbetslägren, laogai-lägren.

Andra ingrepp var kampanjen för "eliminering av kontrarevolutionära element" 1950–1953 och kampanjen för "tankereform" bland intellektuella. Alla som avvek från partiets linje riskerade att stämplas som "kontrarevolutionärer". På så sätt tvingades grupper som kunde hota kommunistpartiets makt till lydnad. År 1955 inleddes en kampanj för eliminering av "dolda kontrarevolutionärer" och det är väl dokumenterat att tortyr användes för att tvinga fram bekännelser. Nu drabbades för första gången även ett stort antal partimedlemmar.

Samhället byggdes upp enligt ett slags kastväsen, där klassbakgrund bestämdes utifrån

härstamning. De som föddes efter revolutionen fick sin grupptillhörighet utifrån föräldrarnas status innan 1949. Den ärftliga stämplingen upphävdes först 1978.

De som hade "röd" bakgrund, arbetare, småbönder, partimedlemmar och soldater i Folkets befrielsearmé, fick vissa privilegier. De som betraktades som jordägare, storbönder eller kontrarevolutionärer diskriminerades i fråga om tillträde till universitet, i arbetslivet och politiken. Dessa fick senare benämningen "svarta". Några grupper, som småföretagare och intellektuella, ingick inte i någon av kategorierna. Med tiden omdefinierades även de till "svarta".

Vissa möjligheter fanns ändå för den som var född "svart" att byta kategori genom att "gå med i revolutionen". Under kulturrevolutionen använde sig många ungdomar med sådan bakgrund av den möjligheten.

År 1956 började Kinas politiska ledning mjuka upp kulturklimatet och gav författare, konstnärer och intellektuella större frihet. Det konstaterades att personer inom partiet hade missbrukat sin ställning.

Lockade fram kritikerna

Våren 1957 inleddes en "rektifieringskampanj" mot korruption och maktmissbruk i partiet. Intellektuella både inom och utanför partiet upp-

manades att kritisera missförhållanden. Den kallades "låt hundra blommor blomma"-kampanjen efter Mao Zedongs uppmaning: "Låt hundra blommor blomma, låt hundra skolor debattera". Detta ledde till en våg av hård kritik som fick partiet att i början av juni slå till bromsarna efter bara fem veckor.

I stället tog "antihögerkampanjen" sin början. Kritikerna utpekades som "högerelement" som hade utnyttjat rektifieringskampanjen i ett försök att störta kommunistpartiet och socialismen. Hundratusentals som hade uttryckt sig för frispråkigt sattes i arbetsläger och än fler förvisades för längre eller kortare tid till landsbygden. Andra, klassificerade som högerelement men som klarade sig undan repressalierna, blev i stället socialt utfrusna: de isolerades, förolämpades och trakasserades. Självmod var vanliga bland dem.

Det diskuterades länge om det var den oväntat skarpa kritiken mot kommunistpartiet som fick Mao att avblåsa "låt hundra blommor blomma" eller om det redan från början var meningen att locka fram kritikerna och kunna slå till mot dem. Dokumentation har nu kommit att visa att avsikten faktiskt var att locka fram kritiker för att kunna eliminera dem. Sammantagna syftade de olika kampanjerna till att krossa motståndet mot kommunistpartiets maktställning.

EN MAN BERÄTTAR

DRABBAD AV ANTIHÖGERKAMPANJEN SOM STUDENT

"Det är omöjligt att förklara hur jag blev stämplad som 'högerelement'. Skälet var enkelt och till och med litet löjligt. Jag gick första året på college. Det var i mitten av 1950-talet, när partiet uppmanade människor att uttrycka sina åsikter öppet. Några klasskamrater talade om en arbetare som var hygglig, men hans chef var en riktig tyrann – chefen hade blivit av med några saker och sa att det var arbetaren som hade stulit dem. En dag försvann arbetaren. Senare fick folk veta att han tagit livet av sig. Studenterna var verkligen upprörda och ville hålla en minneshögtid för honom. Jag höll med dem, för jag kände att en god människa orättvist hade drivits i döden och att orättvisan var vårt ansvar! Jag kände inte ens arbetaren. Hans självmord inträffade året innan jag började i den skolan [...]

Några dagar senare publicerade *Folkets Dagblad* en ledare som hette 'Arbetarna har talat' Det var början på antihögerkampanjen. På grund av incidenten med minneshögtiden stämplades jag som högerman. Ja, det var en simpel sak. Men trots det blev den början till en katastrof för mig och min familj årtionden framöver.

Jag vill inte tala om det fysiska lidandet efter att ha stämplats som högerman. Jag fick bära tunga säckar, utföra hårt arbete och blev slagen. Men det gjorde inte så mycket. Den andliga tortyren var mycket värre. Till exempel hörde jag aldrig ett skämt eller skämtade själv under mina tre år i college. Vad är det för glädje med livet utan skämt? Män-

niskor behöver humor. Utan humor kommer inte människor överens. När vi köade i cafeterian brukade alla retas och skämta med varandra. Det var verkligen kul. Men så fort folk fick veta att jag var ett högerelement försvann leendena. Ibland ville jag retas eller att någon skulle retas med mig, men det var omöjligt. Tvärtom vad man skulle kunna tro betyder det att en person som inte blir retad har förlorat sina sociala rättigheter, inklusive rätten till självrespekt och värdighet. Kan ni tänka er det? Hur djupa är inte sådana kval! [...]

Till en början kom vi högerstudenter ganska väl överens, eftersom vi hade en gemensam erfarenhet. Men folk gjorde sitt bästa för att kränka oss, och sakta slutade vi att respektera varandra. Vi sänkte våra krav på oss själva. Till exempel läste vi bara på precis så mycket som krävdes för att bli godkända, bar slafsiga kläder, svor som sjömän och brydde oss inte om något. När vi städade badrummen brukade folk komma in och göra vad de skulle utan att spola efter sig och vi fick göra rent. Vi förväntades ta hand om andras skit och fortfarande ta oss själva på allvar. Nu kan jag verkligen förstå varför fångar ofta slåss inbördes."

Ur Feng Jicai, ed., "Ten Years of Madness: Oral Histories of China's Cultural Revolution", San Francisco: China Books 1996, avsnittet "It's Hard to Explain".

HARRY WU

”I DAG HAR VI SAMLATS FÖR ATT KRITISERA BORGAREN”

Harry Wu (ursprungligen Wu Hongda) är före detta politisk fånge från det kinesiska lägersystemet laogai. Han kom från en välbeställd familj med en far som var bankman och en mor vars familj var jordägare. Denna bakgrund, samt hans kritik mot partiet under ”låt hundra blommor blomma”-kampanjen, ledde till att han först arresterades under antihögerkampanjen 1956. Fyra år senare, arresterades

den då 23-åriga Harry Wu än en gång, stämplad som högerelement. Denna gång för att hållas fången 19 år i olika laogailäger. Idag bor Harry Wu i USA, där han gjort sig känd som människorättskämpe och grundare av Laogai Research Foundation, en organisation som samlar och sprider information om laogai.

I boken "Bitter winds: A Memoir of My Years in China's Gulag" beskriver Harry Wu hur han anländer till ett gruppkritikmöte, som visar sig leda till hans långa fångenskap:

De sista två åren hade jag ofta kallats till gruppkritikmöten. Av gammal vana satte jag mig längst bak i lektionssalen och hoppades att den här förmiddagen bara skulle vara en upprepning av tidigare övningar. Sedan tittade jag upp. På svarta tavlan – under porträttet av ordförande Mao – möttes min blick av följande ord som skrivits där med krita: ”Möte för att kritisera borgaren Wu Hongda.” Jag fick magknip. Sedan tog Wang Jian plats längst fram i rummet. I vanliga fall ledde Kong och hans kamrater från det lokala ungdomsförbundet kritikmötena på egen hand. Några i rummet satt stela och formella, andra vände sig generat om och tittade på mig. Wangs öppningsord bröt tystnaden:

Idag har vi samlats för att kritisera borgaren Wu Hongda.

En ström av beskyllningar vällde från åhörarna:

– Wu Hongda ångrar sig fortfarande inte!

– Han sätter sig upp mot partiet, han måste uteslutas!

– Ner med Wu Hongda, nu måste han visa sitt rätta ansikte!

I kanske tjugo minuter fortsatte anklagelserna att komma. Jag stirrade rakt fram tills Wang Jian gav mig tecken att ställa mig upp.

– På folkets begäran och med fullmakt från skolan, mässade han, fördömer, avskiljer och utesluter jag nu borgaren Wu Hongda, som ständigt vägrat anpassa sig och bli en god socialistisk student och valt att fortsätta som fiende till revolutionen.

I just det ögonblicket visade sig en uniformerad tjänsteman från säkerhetstjänsten i dörröppningen.

– Jag representerar folkets regering i Beijing, förklarade han och klev fram till katedern. Jag dömer den kontrarevolutionära borgaren Wu Hongda till omskolning genom kroppsarbete.

Han vinkade fram mig och plockade upp en papperslapp ur rockfickan. Min blick var klistrad vid hans blodröda rockmärke. Hur kan det här hända, undrade jag.

– Skriv under här, sa tjänstemannen och pekade längst ner på formuläret.

Det verkade som om han avsiktligt med handen dolde den egentliga texten i dokumentet så att jag inte skulle kunna läsa åtalspunkterna mot mig.

– Jag vill se vad jag anklagas för, svarade jag och gissade att min årsgamla flyktplan hade upptäckts.

– Skriv bara på här, upprepade han.

– Det är min rättighet att få reda på mina brott, envisades jag och kände mig plötsligt modig.

– Folkets regering har häktat dig, svarade han otåligt. Din namnteckning spelar ingen roll.

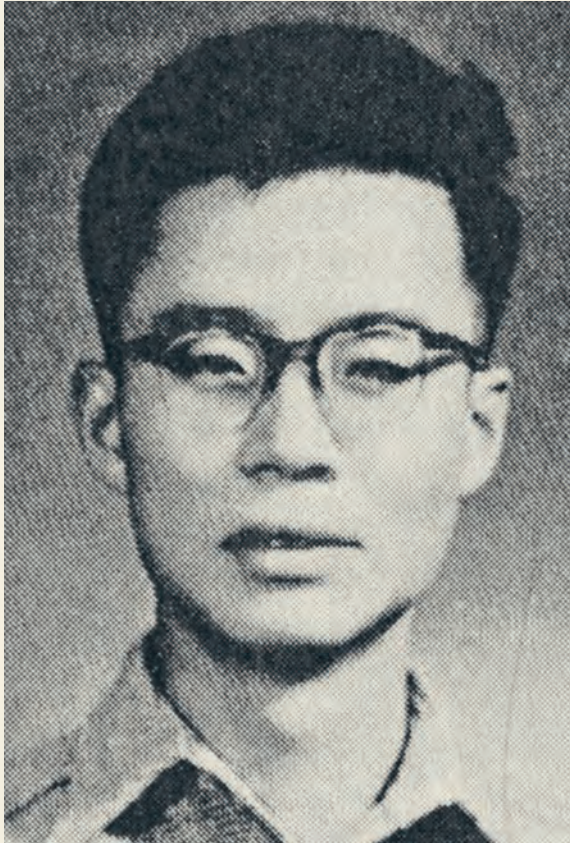
Jag visste ju att min underskrift betydde att jag godkände häktningsbeslutet och försökte vinna tid i hopp om att någon i rummet skulle ställa sig bakom min önskan att få veta vad jag anklagades för. Ilskan och skräcken vällde upp inom mig. Ingen sa något. Jag hade inget annat val än att skriva på. Jag visste att man oftast sköt anhållna om de försökte fly eller ens planerade att göra det.

Tjänstemannen grep mig i armen för att leda mig över idrottsplatsen till min sovsal och hämta lite kläder och sängkläder. Mina kinder blev röda av skam när jag såg mina före detta lagkamrater öva för en baseballmatch.

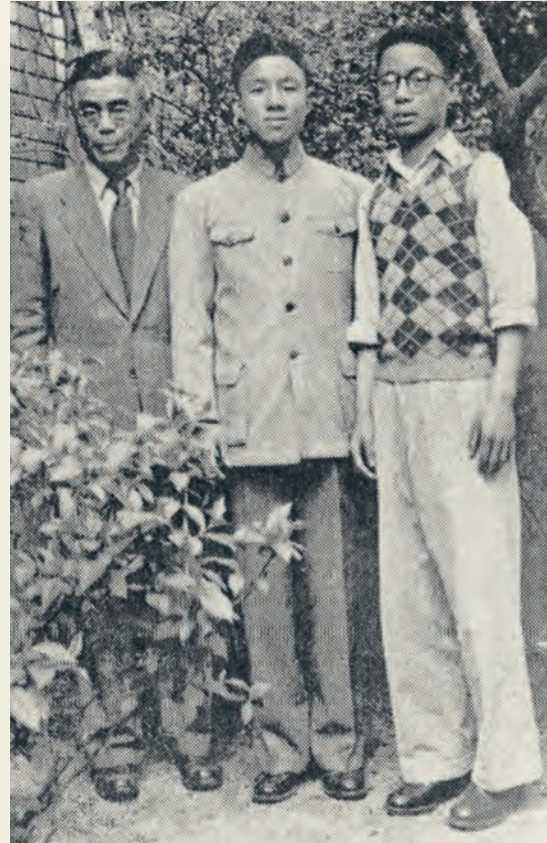
– Släpp mig, sa jag. Jag tänker inte smita. Jag kan ju inte fly någonstans.

Tjänstemannen släppte min arm. Han verkade till och med lugna mig.

– Oroa dig inte för mycket, sa han. Vi måste alla tänka om. Kanske är du tillbaks igen efter tre månader eller ett halvår och får ett jobb. Ansträng dig riktigt hårt för att ändra dig så kommer du tillbaks som en ny socialistisk människa.

Harry Wu några dagar efter att han stämplats som "kontrarevolutionärt högerelement" i Beijing 1957.

Harry tillsammans med sin far och äldre bror i Shanghai 1953.

Harry Wu (översta raden, andra från vänster) med Beijings baseball-team efter segern i nationella universitetsmästerskapen, sommaren 1956.

FOTO: UR BOKEN "BITTER WINDS", HARRY WU, NEW YORK, WILEY, 1994/LAOGAI RESEARCH FOUNDATION

DET STORA SPRÅNGET

SATSNING PÅ INDUSTRIEN LEDDE TILL MASSVÄLT OCH DÖD

Programmet "det stora språnget" tillkom på Maos initiativ för att påskynda industrialiseringen i Kina. Arbetare och kapital flyttades över från jordbruket till industrin. I kombination med dåligt väder och felaktiga åtgärder, utlöste programmet den värsta massvälden under 1900-talet, med omkring 30 miljoner döda.

nens produktion skulle gå om USA:s inom femton år, förklarade Mao att Kinas industriproduktion skulle gå om Storbritanniens på samma tid.

Maos makt att styra den kinesiska politiken vid den här tiden har diskuterats bland forskare. Vissa menar att han var totalt dominerande, medan andra anser att hans makt visserligen var stor men att han måste ta hänsyn till övriga i ledningen. Man är dock överens om att det som kom att kallas "det stora språnget framåt" var Maos projekt och hans initiativ.

För att skynda på industrialiseringen måste resurser föras över från jordbruket till industrin. Kinas jordbruksavkastning på 1950-talet var lägre än den sovjetiska vid samma tid, och man skulle nu försöka öka produktio-

nen med väldiga bevattningsanläggningar och införa nya odlingsmetoder.

Monteringslinje på en av Kinas många bilfabriker i februari 1959. Mao hade i november 1957 deklarerat att Kinas industriproduktion skulle inom femton år gå om Storbritanniens. FOTO: AP/TT

Arbetare utanför den första masugnen vid det nya stålverket i Wuhan i mars 1958. Drygt ett år senare protesterade de mot att myndigheterna "bara bekymrar sig om produktionen och inte om vanligt folks liv, om vapenindustrin men inte om hur vi ska överleva" (citat från polisrapport). FOTO: AP/TT

De kinesiska kommunisterna hade efter maktövertagandet 1949 två övergripande mål: att införa socialismen och att ta Kina ur dess ekonomiska och politiska svaghet och göra det till en stark, självständig stat. Till att börja med försökte man kopiera Sovjetunionen som hade trettio års försprång att bygga socialismen.

Under den första femårsplanen, åren 1953–1957, påbörjades en industrialisering av Kina som nogt följde den sovjetiska förebilden. Man gick försiktigt fram men många av ledarna, däribland Mao Zedong, tyckte att det gick för långsamt.

Efter att Sovjets nye ledare Chrusjtjov 1956 hade tagit avstånd från Stalin blev Mao alltmer missnöjd med den sovjetiska politiken och ville utveckla ett kinesiskt sätt att genomföra socialismen och industrialiseringen.

Program för att öka takten

Maos lösning blev att återgå till de militära metoder som hade använts under det kinesiska inbördeskriget. Genom att mobilisera hela det kinesiska folket skulle man kunna förändra ekonomin och samhället i mycket snabbare takt än tidigare, i ett enda stort språng.

Hösten 1957 började Mao kräva ett program för att påskynda industrialiseringen. När Chrusjtjov i ett tal i november 1957 sade att Sovjetunionen

Det stora språnget lanseras

Mao tog avstånd från de ekonomiska och tekniska "experter" som hade lett politiken under den första femårsplanen. Han framhöll att rätt ideologisk inställning var minst lika viktig som sakkunskaper. Sedan Mao hade stämplat det som antimarxistiskt att motsätta sig hans program vågade ingen i partiet kritisera det.

Själva benämningen "det stora språnget framåt" lanserades i en ledarartikel i *Folkets Dagblad* i november 1957 och programmet proklamerades officiellt i maj 1958. Jordbruksproduktionen skulle mångdubblas och industrialiseringen skulle ta fart genom att masugnar och andra små industriella enheter skapades lokalt.

Skillnaden mellan jordbruksarbete och industriarbete skulle försvinna genom att arbetare användes där de behövdes bäst. Skördarna 1958 blev goda och nu kommenderades mängder av folk att i stället börja arbeta i industrin. För att uppmuntra de lokala initiativen skulle makt överföras från den centrala byråkratin till lokala myndigheter.

Uppmuntrad satte den kinesiska regeringen som mål att Kina inte bara skulle överträffa Storbritannien utan till år 1963 förverkliga övergången

19-åriga Lee Ying gråter när det står klart att hon måste återvända till det kommunistiska Kina. Hon och tusentals andra flyktingar samlades ihop och utvisades från Hong Kong av brittiska styrkor i maj 1962.

FOTO: AP/TT

Skolbarn i Kina lär sig en dans och en ramsa som heter "Socialism är bra", februari 1959.

FOTO: DR. SRIBATI CHANDRASEKHAR/AP/TT

från socialismen till vad som enligt marxismen var historiens absoluta slutmål – det kommunistiska samhället.

Folkkommuner inrättades

I augusti 1958 beslöt man att upprätta så kallade folkkommuner på landsbygden. De var en ny basenhet för hela samhället som omfattade jordbruk, industri, handel, kultur och militära uppgifter och ansvarade för daghem, ålderdomshem, skolor m.m. Folkkommunerna skulle fostra sina medlemmar i en kollektivistisk livsstil.

En typisk folkkommun hade ofta runt 10 000 medlemmar men den kunde ha upp till 100 000. Kommunerna var militärt indelade i brigader och arbetslag under militärisk disciplin. Privata jordlotter och fria lokala marknader förbjöds helt. I enlighet med det kommunistiska idealet skulle medlemmarna inte avlönas efter arbete utan efter behov och man experimenterade under en kortare period med ett sådant system bl.a. genom gratis matbespisning i de gemensamma matsalarna.

Folkkommunerna tänktes vara effektivare än de äldre och mer småskaliga kollektiven. De skulle också kunna fungera som en övergångsform mellan det socialistiska Kina och det kommunistiska samhället, där enligt Marx själva staten ska ha vittrat bort.

Industriproduktionen ökade också kraftigt, men mycket var av undermålig kvalitet och kunde inte säljas. Dessutom fuskade de ansvariga i stor utsträckning med statistiken för att uppnå de höga mål som hade satts för produktionen.

Grävde upp lik och åt dem

I slutet av 1958 blev Mao medveten om att det fanns problem och slog av på taktken, men vägrade gå med på att något var fel på själva programmet. När försvarsminister Peng Dehuai sommaren 1959 vid en kongress för ledande partifolk kritiserade det stora språnget avsattes han och tempot skruvades upp igen.

Industrialiseringsprogrammet medförde att både arbetare och kapital som hade behövts inom jordbruket flyttades över till industrin. Därtill kom dåligt väder under 1959 och 1960 och missgrepp som att försöka utrota sparvarna för att de åt av säden. Man ska ha dödat 18 miljoner spar-

var. När deras antal minskade ökade i stället skadeinsekterna. När lönerna inte längre berodde lika mycket på det arbete man utförde minskade också mångas drivkraft.

Följden blev massvält under åren 1959–1961. Sifferuppgifterna varierar men mellan 15 och 46 miljoner kineser beräknas ha dött – en vanlig uppgift talar om ungefär 30 miljoner offer. Det gör svälten till den värsta under 1900-talet räknat i totala siffror. (Hela Kinas befolkning var vid denna tid omkring 600 miljoner.)

Kannibalism förekom på grund av hungern: man grävde upp lik och åt dem. Mord i syfte att skaffa mat förekom också, rapporterades det i det kinesiska kommunistpartiets egna interna rapporter.

Hungerkravaller

Mao Zedong var först övertygad om att hungersnöden berodde på att bönderna gömde spannmål. Vintern 1959 ledde tvångsrekvisition av ris och vete på flera platser i landet till allvarliga hungerkravaller. Väst var dessa i Xinyangregionen i Henanprovinsen där de lokala myndigheterna valde att återställa lugnet med militärens hjälp: här dog och svalt enligt uppgift sammanlagt 1 136 000 (14,2 procent av en befolkning på 8 miljoner) människor ihjäl.

I fråga om svälten i Ukraina i början av 1930-talet har det gjorts gällande att Stalin ville åstadkomma den för att nå sina politiska mål. Ingen har dock hävdats att svälten under det stora språnget skulle ha varit planerad eller avsiktlig. Men myndigheterna var ändå inte snabba med att ingripa för att försöka häva den. Även efter att de insåg vad som skedde höll Mao och den politiska ledningen fast vid programmet och efteråt medgavs offentligen inga fel och protester slogs ned.

Från sommaren 1960 befann sig Mao på re-trätt och det stora språnget avvecklades sakta men säkert, dock utan någon officiell kungörelse. Privata jordlotter och lokala marknader blev tillåtna igen, experimenten med tilldelning efter behov i stället för efter arbetsinsats avskaffades. Kollektivismen och den militäriska disciplinen inom folkkommunerna dämpades. År 1962 hade hela projektet avvecklats.

WEI JINGSHENG
"EN FULLKOMLIGT
VANSINNIG POLITIK"

Den unge rödgardisten Wei Jingsheng berättar hur han 1968 bröt med maoismen efter att ha hört bönderna i byn Anhui berätta om stora språnget:

"Från den dag jag anlände i byn hörde jag hur bönderna talade om stora språnget som om det hade varit världens undergång och jag märkte hur lättade de var över att ha överlevt. Det här gjorde mig mycket intresserad och jag brukade fråga ut dem om detaljerna i det som försiggått. Så småningom började jag förstå att de tre åren av 'naturkatastrofer' inte varit det minsta 'naturliga' utan orsakats av en fullkomligt vansinnig politik. Bönderna berättade om hur massrörelsen som svepte över landet under 1959 och 1960 gjort dem så utsultna att de inte orkat ta sig ut på fälten för att skörda. Många hade svultit ihjäl medan de såg hur mogna riskorn sveptes iväg med vinden, och i en del byar hade det inte funnits en enda människa som klarat av att bärga skörden."

Ur "Kommunismens svarta bok", Stéphane Courtois, red., Stockholm: Bokförlaget DN 1999.

"SJUTTON FALL
AV KANNIBALISM"

Från regimens sida skyllde man svälten framför allt på vädrets makter, och skulden för kannibalismen kunde man som kan ses här nedan lägga på "kontrarevolutionärer" och andra "dåliga element":

"Statistik från elva distrikt och kommuner i Gansu, Autonoma Muslimska Ningxiaregionen och Guizhou berättar om sjutton fall av kannibalism sedan årets början. Av dessa fall inträffade elva i Gansu och vardera tre i Ningxia och Guizhou. Dessa sjutton fall inkluderar mord på femton individer (varav tre var små barn) och uppgrävande och ätande av sexton lik. Bland de sammanlagt tjugotvå förövare som var inblandade i fallen fanns elva rikebönder, godsägare, kontrarevolutionärer eller dåliga element, två medlemmar av reaktionära sekter, två medelbönder, tre fattigbönder, en småköpman och tre hemmafruar [...]"

Vad som är särskilt anmärkningsvärt är att mitt under svälten före en skörd sporrade några rika bönder, godsägare, kontrarevolutionärer och dåliga element avsiktligt människor att äta människokött och piskade upp en panik, allt för att förtala det socialistiska systemet [...]"

Ur "Sjutton fall av 'kannibalism' i Gansu och an-norstädes", i Internal Reference, en nyhetsbulletin för högre ämbetsmän, den 14 april 1960.

Dokument:
RAPPORT OM HÖGA DÖDSTAL
FRÅN NANYANREGIONEN

Rapport från Ministeriet för offentlig säkerhets arbetsgrupp om en utredning om dödsfall i samband med gripande, i häkte och arrest i Nanyang-regionen.

8 april 1962

Under vårt besök i Nanyang kallade vi ett antal läns byråer för offentlig säkerhet till ett tre dagar långt diskussionsmöte. Förutom att vi informerades om situationen i de områden som drabbats av naturkatastrofer så talade vi också om dödsfall i området i samband med gripande, i häkte och arrest. Här är problemen ännu fler än i Xiangyangregionen. Mellan 1954 och 1957 anhöll man 20 000 personer i Nanyang, och mellan 1958 och 1961 anhöll man sammanlagt 16 000 personer och grep ytterligare 20 000 personer. Under dessa fyra år dog 1 906 personer i häkten och arbetsläger som etablerats på länsnivå, vilket är tio gånger så många som de 186 som avrättades efter att ha dömts till döden. Under 1958 etablerades inom provinsens offentliga säkerhetssektor koncentrations- och träningsläger i stor skala, och man attackerade ett ännu större antal personer. Bara i det lilla länet Fangxian hamnade över 22 000 personer i koncentrations- och träningsläger (20 000 av dem i läger som folkkommunerna skötte) och exakt hur många som drabbades av detta öde i regionen som helhet har dock varit svårt att utröna.

Skälen till det höga antalet anhållanden och häktningar är i stort sett desamma här som i Xiangyang, men kamraterna här kompletterade med ytterligare skäl:

1. Det saknas praxis att falla tillbaka på för hur man ska agera när det rör sig om vanliga förbrytare. Under de senaste åren har 80–90 procent av de fall som den offentliga säkerhetssektorn ansvarat för utgjorts av vanliga straffbara brott, och av förbrytarna kommer 70–80 procent ur det arbetande folkets led. Hur fall av detta slag ska behandlas saknar inte bara grund i lagen, det saknas också interna beslut och prejudikat att stödja sig på. Hur gränsen skall dras mellan brott som föranleder häktning och andra brott är ej klart definierat, ej heller hur hårda straff som skall utmätas...

KULTURREVOLUTIONEN

HETSJAKT PÅ INTELLEKTUELLA SOM "FÖRRÅTT REVOLUTIONEN"

Kulturrevolutionen startade på ett nytt initiativ av Mao Zedong efter misslyckandet med det stora språnget. Den här gången låg fokus på intellektuella och lärare, som skulle ha förrått den gamla revolutionen. Under kampanjen för att "rensa klassleden" åren 1968–1971 beräknas mellan 750 000 och 1,5 miljoner människor ha dött.

Efter det katastrofala misslyckandet med stora språnget intog Mao Zedong en mer undanskymd roll, medan presidenten Liu Shaoqi framträdde mer. Med tiden blev Mao allt mer missnöjd med politiken som fördes och oroade sig för att kapitalismen skulle återinföras i Kina. Han tyckte sig

måste rensas ut så att kineserna även i sitt tänkande blev verkliga socialisterna.

Stark personkult kring Mao

Kulturrevolutionen var ett ny sorts revolution som riktade sig mot dem som skulle ha förrått den gamla revolutionen. Men de som var aktiva i den hade stöd av Mao. De gjorde alltså revolt mot regimen för att hjälpa Mao, som också var en del av regimen.

Revolutionärerna var inte emot socialismen men tyckte att många makthavare hade svikit Mao och inte hade fört "klasskampen" tillräckligt kraftfullt. Personkulten kring Mao blev under kulturrevolutionen ännu intensivare än tidigare.

I maj 1966 anslöt sig kommunistpartiet till kravet på en revolution av kulturen och skulle utse en kulturrevolutionsgrupp inom partiet. Vid månadsckiftet maj–juni 1966 höjdes offentligt röster som i Maos anda manade till att krossa byråkrati och revisionism.

Samtidigt bildades vid en skola i Beijing det första röda gardet vilket snart fick efterföljare vid gymnasier, universitet, högskolor och yrkesskolor. De som först anslöt sig var ungdomar vars föräldrar tillhörde det politiska etablissemangen och nu såg

sin chans att också få göra revolution.

Ungdomar från det som gymnasier och andra aktivister kallade "svarta" familjer ville visa att även de var goda revolutionärer och bildade egna röda garden.

Utövade terror mot lärare

Rödgardisterna angrep först sina lärare och auktoriteter på skolorna och sedan gav de sig på myndigheterna. På Maos order ingrep inte polisen mot rödgardisterna utan tvärtom fick de hjälp med transporter och liknande av delar av armén. Den 18 augusti 1966 gav Mao sitt officiella stöd till garderna vid ett massmöte i Beijing. Vid samma tidpunkt proklamerade kommunistpartiets centralkommitté officiellt kulturrevolutionen.

Rödgardister och även kriminella som utgav sig för att vara rödgardister plundrade hem som tillhörde "svarta" familjer. Från augusti 1966 och

Dåvarande chefen för Kinas högsta domstol, Yang Xiufeng, leds till ett massmöte organiserat av rödgardister vid Folkuniversitetet i Beijing 1967, där han ska utsättas för "massornas kritik och bekänna sina revisionistiska brott".
FOTO: PRIVAT

se byråkratiska och "revisionistiska" tendenser inom partiet som inte stämde med det samhälle han ville bygga.

Mao ägnade bland annat den större friheten för intellektuella och konstnärer eftersom den kunde öppna för kritik av socialismen. Därför tog han initiativ till en kulturrevolution, med hjälp av en grupp radikala intellektuella. Han förlitade sig också på armén, vars chef försvarsminister Lin Biao var lojal. Dessutom hade det redan i många år utvecklats en personkult runt Mao och särskilt många yngre kineser betraktade honom nästan som en gud.

Målen med kulturrevolutionen var att avlägsna makthavare som enligt Mao hade slagit in på den kapitalistiska vägen och att skapa en ny kultur som skulle passa i ett socialistiskt samhälle. Enligt Mao hade den kinesiska kulturen fortfarande starka borgerliga och feodala inslag som

fram till vintern utövades en "röd terror" i storstäderna, framför allt mot lärare och intellektuella.

Bara i Beijing ska drygt 1 700 människor ha dödats i augusti och september, och 77 000 "svarta" jagades bort (1,7 procent av Beijings befolkning). Totalt ska nästan 400 000 människor ha fördrivits från städerna till de byar som de eller deras föräldrar ursprungligen kom från.

De röda gardena inledde också på Maos uppmaning en kampanj mot "de fyra gamla": gamla tänkesätt, gammal kultur, gamla traditioner och gamla seder. Tempel, böcker, målningar och andra kulturföremål förstördes.

Av 6 843 platser i Beijing som officiellt hade klassificerats som "historiska" skadades eller förstördes minst 4 922 under augusti och september. Det gamla kejsarpalatset, Den förbjudna staden, klarade sig för att premiärminister Zhou Enlai placerade vakter vid det.

Offentlig avbön på massmöten

Med början i Shanghai i november 1966 bildade missnöjda arbetare egna "revolutionära rebellorganisationer". Från januari 1967 försökte rebellerna störta lokala myndigheter runt om i Kina. När de i många fall inte lyckades lät Mao armén hjälpa dem.

Många högt uppsatta partifunktionärer avsatets. I regel måste de som hade pekats ut som "revisionister" eller "kontrarevolutionärer" under kulturrevolutionen göra offentlig avbön och kritisera sig själva för sina misstag på massmöten med vrälände representanter för de "revolutionära massorna". President Liu Shaoqi, som anklagades av Mao för att leda en "borgerlig" falang inom partiet, sattes i fängelse 1967 och dog 1969.

Den civila förvaltningen i Kina var nu sönderslagen. Kaoset medförde att industriproduktionen föll och ekonomisk kris hotade. Dessutom började de röda gardena och rebellerna att slåss inbördes. När förföljelserna började drabba höga partimedlemmar ville de rödgardister som själva var barn till dem hålla igen.

Dessa "konservativa" hamnade i strid med "radikala", som till största delen bestod av ungdomar med "svart" bakgrund. Båda sidor hävdade lojalitet mot Mao, men hans yttranden kunde tolkas på olika sätt. I flera provinser utbröt inbördeskrig.

Kampanj mot klassfiender

Armén hade skyddats av Mao från kulturrevolutionärerna och var fortfarande funktionsduglig. För att återupprätta ordningen lät han, från andra halvan av 1967, armén gå in och upprätta "revolutionära kommittéer" som ersatte myndigheterna. I kommittéerna skulle representanter för gardena och rebellerna ingå, men det blev armén som dominerade.

De röda gardena och rebellorganisationerna upplöstes. I en del provinser utfördes massakrer, både på rebeller och på "svarta" familjer. Tusentals dödades i massakrerna.

De revolutionära kommittéerna genomförde en kampanj för att "rensa klassleden". Inte bara partiet utan hela samhället skulle rensas från "klassfiender", "kontrarevolutionärer", "kuomintangagenter" och "kapitalister". Miljoner människor förföljdes under kampanjen. Många omplacerades från administrativt arbete eller chefspositioner till kroppsarbete på landsbygden.

Kampanjen inleddes lokalt i slutet av 1967 och avvecklades på de flesta håll under vintern 1968–1969, i vissa områden först 1971. Det kunde räcka med lösa rykten eller oskyldiga uttalanden för att man skulle bli offer för kampanjen.

De fyras gäng greps och dömdes

Officiellt avslutades kulturrevolutionen med det kinesiska kommunistpartiets nionde kongress

Rödgardister bränner heliga skrifter vid det buddistiska templet Jile. På Maos uppmaning inledde de röda gardena en kampanj mot "de fyra gamla": gamla tänkesätt, gammal kultur, gamla traditioner och gamla seder.

FOTO: LI ZHENSHEG/
CONTACT PRESS IMAGES/IBL

Vandaliserade statyer i templet Jile. En lapp på vägen deklarerar "krossa den gamla världen". Av 6 843 platser i Beijing som officiellt hade klassificerats som "historiska" skadades eller förstördes minst 4 922 under augusti och september.

FOTO: LI ZHENSHEG/
CONTACT PRESS IMAGES/IBL

som började den 1 april 1969. Numera brukar man dock anse att den slutade först år 1976. En radikal grupp som drivit på kulturrevolutionen leddes av Maos hustru Jiang Qing fanns kvar och stod mot partiets "gamla garde".

Mao försökte upprätthålla en balans mellan dem. Missnöjet med kulturrevolutionen växte i hela det kinesiska samhället, men så länge Mao levde vågade få utmana den.

En månad efter Maos död i september 1976 arresterades emellertid Jiang Qing och hennes tre närmaste medhjälpare, "de fyras gäng", och dömdes till långa fängelsestraff (två av dem dömdes först till döden). Partiets gamla garde tog över igen och kulturrevolutionen avslutades.

Totalt beräknas cirka 200 000 intellektuella

ha förföljts under kulturrevolutionen. Minst 7 000 av dem dog av tortyr eller misshandel och ännu fler begick självmord. Miljoner tjänstemän fängslades.

Under kampanjen för att "rensa klassleden" beräknas mellan 750 000 och 1,5 miljoner människor ha dött. Det kaos som kulturrevolutionen skapade och godtyckligheten i våldet gjorde tillvaron otrygg: miljoner människor dödade, torterades, misshandlades, skickades mot sin vilja till landsbygden eller avskedades från sina poster och fick sina liv och karriärer förstörda. Även om Mao inte avsåg att skapa det kaos som blev fallet kan uttryckligen skapa "oordning" och ansåg att ett visst mått av terror behövdes för att lyckas.

SKOLPERSONAL

"DE SPARKADE HONOM I HUVUDET"

Den 2 oktober 1966 misshandlades den unge läraren Bei Guancheng av en grupp elever, som beskyllde honom för att vara kontrarevolutionär. Han begick självmord strax därpå. Efteråt pekades skolans partisekreterare Wang Xingguo ut som drivande kraft bakom misshandeln. En anställd på skolan som bevittnade misshandeln berättar:

"Jag såg omkring tjugo elever omringa Bei Guancheng på terrassen till byggnad nr 5. Tre eller fyra elever slog honom. Bei själv yttrade inte ett ord utan lät dem slå honom. En elev var värst och knuffade ner Bei på betonggolvet kanske fem eller sex gånger. När Bei vägrade att resa sig, drog de upp honom på fötter och slog och sparkade honom tills han låg på golvet igen. Vid ett tillfälle låg han med ansiktet upp när eleven gick fram och sparkade honom i huvudet. När han lyckats sätta sig upp gick två elever fram och slog honom i ansiktet i ungefär två minuter. De turades om så att en tog över när den andre behövde vila. Deras slag lät som exploderande smällare..."

ELEV

"DÅ KAN VI OCKSÅ SLÅ HONOM?"

En av eleverna som deltog i misshandeln vittnar:

"Ungefär klockan halv tre på eftermiddagen höll jag och några vänner på att förbereda oss för att gå hem när en leende Wang Xingguo kom gående genom skolans ingång och sade: 'Gå inte iväg. Wang Xionxiang, Huang Longmin och några till håller precis på att hämta Bei Guancheng.' Eftersom vi allihop var ganska okynniga elever som inte hade något emot ett slagsmål eller att prygla någon då och då och eftersom vi hade hört att andra redan hade slagit Bei Guancheng sade vi genast unisont: 'Så då kan vi också slå honom?'

Efter att vi hade sagt det hämtade vi några bambukäppar och andra vapen att slå honom med och hetsade upp oss. Wang Xingguo såg allt detta men gjorde inget för att stoppa oss. Tvärtom skrattade hon högt. Av vad vi kunde se stödde Wang Xingguo helt och hållet vår 'revolutionära handling'.

Det är först nu som vi har genomskådat Wang Xingguos ondskefulla personlighet, hur hon provocerade oss till att slå Bei Guancheng. Wang Xingguo är Bei Guanchengs bödel. Hon måste ta på sig skulden för det som hände. Vi blev lurade."

Ur Michael Schoenhals, red., "China's Cultural Revolution, 1966-1969: Not a Dinner Party", Armonk och London: M. E. Sharpe 1996, avsnittet "Eyewitnesses".

Personkulten kring ordförande Mao var så stark att det liknade en religiös övertygelse. Barn lärde sig att älska honom och att tacka honom. "Vi tyckte synd om alla som inte levde under Maos beskydd", berättar Wang Lili som växte upp i Maos Kina.

FOTO: LI ZHENSHENG/
CONTACT PRESS IMAGES/IBL

Ouyang Xiang, son till tidigare förste sekreteraren i Heilongjiang's regionala kommitté, släpas ut framför North Plaza Hotel. Han anklagas för att ha skickat ett osignerat brev till den regionala revolutionskommittén och försvara sin utpekade far. När han ropar till sitt försvar, tystar vakterna honom med en handske i munnen. Runt halsen bär han ett plakat med sitt namn och datumet för "överträdelsen". Några dagar senare blir Ouyang Xiang utknuffad från ett fönster på tredje våningen. Den officiella rapporten anger hans död som självmord.

FOTO: LI ZHENSHENG/CONTACT PRESS IMAGES/IBL

WANG LILI

"VI FOSTRADES ATT ÄLSKA MAO"

Wang Lili är i dag framgångsrik entreprenör och driver eget företag. Händelserna på Himmelska fridens torg 1989 blev en avgörande händelse i hennes liv.

FOTO: ANITA SHUM

Jag var tio år gammal när kulturrevolutionen inleddes, 1966. Mängder av högt uppsatta partifunktionärer avsattes. Kampanjen "rensa klassleden" innebar att hela samhället skulle gallras från "klassfiender", "kontrarevolutionärer" och "kapitalister". Miljoner människor förföljdes och omplacerades från skrivbordstjänster till kroppsarbeten på landsbygden.

Jag föddes 1956 i Tianjin och växte upp med min farmor, en traditionell kvinna med rötter i det gamla kejsarliga samhället. Farmors uppväxt präglades av Qingdynastiens värderingar och som seden då var krossades hennes fotvalv och lindades in för att likna små nätta "lotusfötter". Som yngsta dotter i en syskonskara med sex äldre bröder blev hon mycket bortskämd. Hon propsade på att få lära sig läsa och skriva så familjen, som tillhörde den rika jordägande klassen, anlätade en guvernant.

Trots att farmor var både vacker och välutbildad och kom från en god familj hade hon svårt att hitta en passande make. Hon är för kräsen, sa man. Till slut när åldern inte längre var till hennes fördel, gifte hon sig med en man som kom från en välbärgad familj. Han ägde en spritfabrik som tillverkade risbrännvin och hade sedan födseln en skada på ena foten som gjorde att han haltade lite.

Till denna dag vet vi fortfarande inte vem som mördade farfar. Det kan ha varit kommunisterna, nationalisterna eller japanerna, ingen vet. Det vi vet är att han befann sig på en teater och tittade på Beijingopera när det plötsligt började brinna. Efter farfars död sålde farmor fabriken

och flyttade med min pappa, in till Tianjin. Pengarna tog så småningom slut och pappa tvingades att som trettonåring ta plats som lärling. De åren präglade honom så pass att han gick med i kommunistpartiet.

Jag kan inte komma ihåg att pappa någonsin sa att han älskade mig eller att han kramade mig. Vi var som kamrater i ett kommunistiskt samhälle. Vi hyste lika starka känslor för Mao och partiet som för våra föräldrar, om inte starkare. Det rådde en känsla av tacksamhet mot Mao och vi tyckte synd om alla som inte levde under Maos beskydd.

Ordet hjärntvätt är nog adekvat i sammanhanget. Vi lärde oss att älska Mao, ungefär som en stark gudstro. Innan vi åt tog vi t.ex. fram *Maos lilla röda* och tackade honom.

Som tonåring började mamma jobba på textilfabrik och hon gick tidigt med i KKP (kinesiska kommunistpartiet). Båda mina föräldrar var partimedlemmar och presenterades för varandra av en partimedlem. Det var viktigt att pappa träffade någon som hade godkänts av partiet eftersom han jobbade inom säkerhetspolisen.

Under min uppväxt upplevde jag mina föräldrar som främlingar. Mamma bodde på fabriken och pappa var aldrig hemma. Jag minns att jag frågade farmor "vilka är det där" när de efter en längre tids bortavaro kom hem och bodde med oss igen. Vi pratade aldrig politik hemma men jag förstod att mina föräldrar diskuterade mycket.

Wang Lili som ung flicka i Kina. Hon var tio år gammal när kulturrevolutionen inleddes och beskriver uppväxten som ett slags hjärntvätt, där man skulle lära sig att älska Mao.

FOTO: ANITA SHUM

Varje gång man gick förbi deras rum, som låg in till köket, så tystnade de.

Tre månader efter att kulturrevolutionen brutit ut gick pappa under jorden. Under nästan två års tid visste inte ens mamma var han befann sig. För mig var det hela som ett enda äventyr. Vi slapp gå i skolan. Jag minns att vi barn anmälde oss frivilligt för att dela ut propagandabladd. Bladen trycktes på olivfärgade papper och vi tyckte de var fina. Sedan roade vi oss med att klättra upp på hustak, vika papperssväl av bladen och se dem segla ned över hustaken. Senare kom vi på att pappren kunde användas till att tända i spisen och torka sig i ändan med. Då slutade vi vika svalor och tog hem propagandabladen till farmor.

År 1971 var jag 15 år gammal och fick börja på Tianjins högre skola för främmande språk. För att underlätta språkinläringen skulle eleverna lyssna på nyhetssändningar som "Voice of America" och BBC. Jag minns fortfarande hur mycket radioapparaten kostade, 49 yuan, lika mycket som en arbetares månadslön!

Enligt våra lärares förmaningar skulle vi bara lyssna på nyhetssändningarna och sedan stänga av, men jag fortsatte att lyssna. Enligt Mao var "USA ett farligt samhälle där folk går omkring beväpnade och skjuter varandra" och i "Sovjetunionen är det så fattigt att tio personer delar på en skiva bröd". Men radiovågorna vittnade om en annan verklighet. Jag minns sändningarna från Taiwan där exilkineser efterlyste sina familjemedlemmar, släktingar och vänner på Fastlandskina. Först trodde jag att de ljög när de berättade om övergreppen i Kina. När jag till slut började tvivla på Mao och hans bild av utlandet fick jag

dåligt samvete. Jag anklagade mig själv för mina dåliga "kontrarevolutionära" tankar.

Efter fortsatta högskolestudier med inriktning på främmande språk fick jag ett bra arbete inom en statlig myndighet, som hade hand om samarbetsprojekt mellan Tianjin och Europa. Mitt liv i Kina var rätt så fritt, jag hade många utlandskontakter och reste mycket. Men händelserna på Himmelska fridens torg 1989 blev ändå en avgörande händelse för mig. Vi (kineser i Kina) fick aldrig se bilder på hur militären behandlade studenterna på Himmelska fridens torg, utan vi fick bilden av studenter som gjorde uppror. Men jag hade ju tillgång till medier på utländska språk.

Sedan november 1989 bor och arbetar jag i Göteborg. Jag är nu egen företagare som Kinakonsult med rådgivning om bland annat marknadsutveckling i Kina.

År 2004 när min pappa låg på dödsbädden ansökte jag om visum för att åka till Kina men jag fick avslag. Jag har ännu inte fått veta varför jag inte får inresevisum men jag misstänker att det har att göra med mina kontakter inom Falungongrörelsen. När jag envist frågade tjänstemännen på kinesiska ambassaden om varför jag inte får inresevisum fick jag svaret: "Du älskar inte Kina". Då svarade jag: "Hur kan du säga att jag inte älskar Kina? Jag älskar mitt hemland men jag älskar inte det kommunistiska partiet". Min pappa, som varit lojal med det kommunistiska partiet hela sitt liv, gick bort utan att ha fått återse mig, sin yngsta dotter.

ZHENG WANLONG

NÅGON KNACKAR PÅ DÖRREN

Författaren Zheng Wanlong berättade i en intervju från 1988, om ett möte med en kinesisk professor som hade råkat illa ut under kulturrevolutionen. Professorns upplevelse av kulturrevolutionens vända och förnedring, sammanfattade han med orden "Någon knackar på dörren". Knackningen syftar på kulturrevolutionens rödgardister, som kommer för att göra husundersökning, på jakt efter varje spår av västerländsk, kapitalistisk, borgerlig, feodal påverkan. Litteratur, musik, konst, möbler, föremål, brev, dokument. Något som oftast ledde till att allt

som verkade klassfrämmande och icke-proletärt slogs sönder, bars ut och kördes bort på lastbilar till väldiga lagerlokaler, och att lägenheten förseglades och innehavaren förvisades ut på landet.

"Någon knackar på dörren." är också titeln på den bok som Zheng Wanlong ägnat kulturrevolutionens offer. Det är också den handling som inleder Kafkas Processen, när en främmande man kommer in i rummet till den ännu i sängen liggande Joseph K., vilket förebådar hans häktning.

CHEN MAIPING

TRODDE PÅ KOMMUNISMEN

Jag är född 1952 och tillhör därmed den första generation som föddes efter maktskiftet 1949. Vår generation trodde på kommunism och vi anslöt oss till Maos kulturrevolution men blev desillusionerade. Årskullen som är född mellan 1950 och 1960 kan man kalla för "otursgenerationen". När vi var unga och behövde mat för att växa, fanns ingen mat på grund av svälten efter det stora språnget. När vi skulle studera stängdes

kulturrevolutionen. Hu Shoujuns flickvän bodde granne med oss och av henne fick jag boken *Spyflugan* skriven av Ethel Lilian Voynich. Handlingen utspelar sig i 1840-talets Italien. I en tid av revolt och uppror får läsaren följa Arthur Burton som är medlem av ungdomsrörelsen. Det är en berättelse fylld av tro, krossade förhoppningar, romantik och heroism. Boken blev en bästsäljare i Sovjetunionen och Kina.

Barnen utanför campusområdet hatade oss. Så fort vi gick utanför grindarna fick man ett kok stryk. Då insåg jag att trots att vi levde i ett kommunistiskt samhälle bestod klasskillnaderna. När Mao sedan påstod att borgarklassen var ett hot, trodde vi på honom. Vi ville försvara Mao, vi ville fortsätta klasskampen. Att tillhöra de lyckligt lottade var inte något som jag eller mina vänner kände tacksamhet över. Snarare plågade det oss, vi var väldigt naiva.

Kina hade då ett lönesystem som bestod av olika nivåer. Om Mao låg på första lönenivån, tillhörde min far elfte. Han tjänade tio gånger så mycket som en vanlig arbetare hade i ingångslön. Min pappa var övertygad kommunist och lojal partimedlem. Men vi barn till partimedlemmar var de som var mest kritiska. Vi trodde att den väg landets kommunism hade tagit inte var den rätta. Vi var helt övertygade om att det behövdes en revolution. Enligt Mao var det rätt att göra uppror, "zao fan you li". Blodsband eller inte, en pappa som ville behålla det gamla systemet var en pappa med fel uppfattning. Jag ville också stå på de fattigas sida. Det var fel att min familj hade pengar, det var fel att en professor tjänade tio gånger så mycket som en arbetare.

Mao hade blivit kraftigt politiskt försvagad eftersom den ekonomiska politik han företrädde misslyckats gång på gång. Den klasskamp han påstod sig föra var egentligen en maktkamp inom partiet. Från augusti 1966 och fram till vintern utövade rödgardisterna en "röd terror" i storstäderna. Raseriet riktade sig främst mot lärare och intellektuella, man plundrade hem och beslagtogs egendom. Jag sympatiserade så pass med rödgardisterna att jag försökte gå med men fick avslag på grund av min klassbakgrund. Men det hin-

Hemma på Bokstigen, i en förort till Stockholm. På hyllraderna i vardagsrummets bokhyllor finns både den inbundna tidskriften *Jintian* (Idag) och kinesiska klassiker.

FOTO: ANITA SHUM

alla skolor och lärarna förvisades till landsbygden, på grund av kulturrevolutionen. När Deng Xiaoping reformerade Kina och det var meningen att vi skulle börja jobba, fick vi inga jobb för vi saknade utbildning.

Min historia är ingen snyftare, tvärtom tillhörde jag de privilegierade. Bara en sådan sak som att jag kunde dricka mjölk varje dag visar hur bra min familj hade det. Att ha en pappa som undervisade på elituniversitetet "Fudan" i Shanghai innebar att hela familjen kunde bo på campusområdet. Där befann man sig i ett intellektuellt klimat med ständiga politiska diskussioner. Vi hade också tillgång till kinesiska klassiker och översatt skönlitteratur.

Trots min unga ålder umgicks jag mycket med studenterna på universitetet. Jag tog framför allt intryck av en journaliststudent, Hu Shoujun. Han var en av ledarna för rödgardisterna under

drade mig inte från att delta i rödgardisternas räder. Jag hjälpte till att skriva slagord på affischer, dela ut propagandablad och skandera slagord. Varje kväll hölls en demonstration och man fick nyheter om hur Mao tagit emot rödgardisterna i Beijing med jubel och hurrarop.

Min pappa kritiserades av sina studenter för sina föreläsningar och kritiken hängde på stora affischer som klitrades på vår dörrpost. Vintern 1966 var jag 14 år gammal och KKP (kinesiska kommunistpartiet) delades in i de goda och de onda, den borgerliga falangen. Pappa fängslades och sattes i "niu peng", bokstavligen översatt "koskjul", partiets egna fängelser för medlemmar.

Även om studenterna tydligt kunde se Maos fel var de övertygade om hans oskuld. Efter att rödgardisterna tagit makten i Shanghai skickade Mao en ledare från Beijing, Zhang Chunqiao, trots att vi studenter protesterade häftigt. Vi var övertygade om att Zhang Chunqiao var agent och fiende. Men i och med att Mao sagt att "fienden fanns överallt" fortsatte vi vara lojala mot Mao. Vi trodde att Zhang hade fört honom bakom ljuset.

I samband med det nya ledarskapet greps vissa studenter, däribland min vän Hu Shoujun. Han stämplades som "kontrarevolutionär" och sattes i fängelse. Jag fick brev från honom som han ville att jag skulle ge till flickvännen. Men pappa upptäckte breven och gav dem till myndigheterna. Jag minns hur arg jag var på pappa. Han sa att de var från en "kontrarevolutionär" och att han hade lämnat dem till myndigheterna. Hur kunde han, för det första öppna mina brev och sedan lämna dem till myndigheterna?

Strax efter årsskiftet, 1967, stängde man alla skolor. Det resulterade i att många studenter drev omkring sysslösa. Efter en tid av oroligheter kom partiet på att skicka alla ungdomar till landsbygden, för att omskolas "zai jiaoyu". Egentligen kunde jag ha stannat i Shanghai men jag insisterade på att få åka och mina föräldrar vågade inte stoppa mig. Så 17 år gammal flyttade jag till Inre Mongoliet. Jag slogs av hur fattigt och smutsigt det var. Första dagen var vi tvungna att svära på att vi skulle stanna på landsbygden för evigt. Bönderna kallade oss lögnare.

Sammanlagt tillbringade jag åtta år på landsbygden långt ifrån det intellektuella klimatet på campus på Fudans universitet. Ruset började gå över och jag fick ett långsamt uppvaknade när insikten kom att teorin inte stämde överens med verkligheten.

När man talade om det jämlika samhälle Mao skulle skapa skakade bönderna på huvudet. De svarade: "oavsett kejsare, nationalist eller kommunist har vi alltid varit fattiga, Mao är bara en ny kejsare".

Två år efter Maos död, 1978, återupptog man högskoleproven. Där lyckades jag få näst högsta poäng av alla i provinsen Inre Mongoliet. Inte illa för någon som inte ens har läst på gymnasiet. Mitt förstahandsval var Fudans universitet. Men den platsen fick jag aldrig och när jag ringde hem till Shanghai och bad pappa kolla upp varför, fick jag omedelbart ett telegram tillbaka. Det lød: "Underkasta dig ödet och acceptera den väg som partiet bereder dig". Precis så var pappa hela livet, lojal mot kommunistiska partiet.

Jag fick nöja mig med "Beijing Normal University" där jag studerade på kinesiska institutionen. Kort därefter blev jag introducerad för Bei Dao som var mitt i förberedelserna att starta en ny litterär tidskrift, "Jintian", eller "Today" som den kallas på engelska.

I slutet av 1970-talet och början av 1980-talet skrev jag i detta av staten icke sanktionerade, underjordiska litteraturmagasin. Det ledde till att jag fick myndigheternas ögon på mig och sedan 1986 lever jag därför i exil i Sverige. Efter massakern på Himmelska fridens torg 1989, återupprättade jag *Jintian* för både exilkineser och regimkritiker i Kina.

Chen Maiping läser en gratis prenumeration på Renmin ribao (*Folkets Dagblad*) som han fått av Kinesiska ambassaden i Stockholm. Diplomaternas förhoppning är att han med tiden ska bli mer välvilligt inställd till regimen.
FOTO: ANITA SHUM

LAOGAI

Tiotal miljoner människor spärrades in i det kinesiska lägersystemet. Människor dömdes till laogai, det vill säga att "omformas genom arbete". Fångarna skulle uppfostras till nya socialistiska människor. Miljoner dog under tiden i lägren och fängelserna.

I Folkrepubliken Kina skapades i början av 1950-talet ett system av stora arbetsläger och inreneringsanstalter. I början, fram till mitten av

Maos linje byggde på massmobilisering och ständig "utbildning" av hela befolkningen. Denna inställning satte sin prägel även på fängelserna och lägren. Människor dömdes till laogai, det vill säga "omformas genom arbete". Arbetet skulle göra dem till bättre människor. De kunde också placeras i *laojiao* eller "omskolning genom arbete".

Laojiao var en administrativ åtgärd som inte fordrade någon dom. Tanken var att fängelsetiden skulle vara ett par år men den blev ofta längre. Många av dem som släpptes ur laogai eller laojiao hamnade i stället i vad som skönmålade kallas "obligatorisk yrkesplacering", i eller i direkt anslutning till anstalten eller lägret där de varit fångar. Detta var en litet friare tillvaro med avlönat arbete men bara en eller två permissioner om året för att hälsa på familjen. Knappast någon som en gång fångslats av politiska skäl kunde återgå till ett helt normalt liv; efter frigivningen väntade ändå livstids diskriminering och utfrysning.

Straffen skulle uppfostra fångarna till "nya socialistiska människor".

Fångarna måste erkänna sina brott och underkasta sig partiet och därefter fost-ras till "rätta åsikter".

Bra att ange andra fångar

En betydande del av tiden lades därför på bekännelsemöten och på "studiesessioner" där de övervakade fångarna diskuterade artiklar i *Folkets Dagblad* eller andra anvisade ämnen. "Felaktiga" åsikter tolkades som att fångarna inte insett sina misstag och bestraffades. Därför lärde de sig att aldrig yttra sig självständigt och skolades in i den påbjudna kommunistiska ideologin.

Ett av de viktigaste sätten att visa att man ville bättra sig var att ange andra fångar. Fångarna måste hela tiden utvärdera och kritisera var-

Ett läger för "omskolning genom arbete" i Tuanhe nära Beijing. 12 Juni 1986. FOTO: AFP/TT

1960-talet, var en majoritet av de inspärrade politiska fångar, men senare var de flesta "vanliga" brottslingar. De största lägren låg i glesbefolkade områden som norra Manchuriet, Inre Mongoliet, Tibet, Xinjiang och Qinghai. Men det fanns anstalter även inne i storstäderna.

Sovjetiska experter hjälpte till att upprätta flera av de tidiga lägren och i likhet med Gulag var de arbetsläger med arbetskvoter och produktionsplaner. Produktionen tycks ändå ha varit av mindre betydelse i de kinesiska lägren än i de sovjetiska. Åtminstone under Maos tid lades minst lika stor vikt vid att fångarna sonade sin "skuld" till samhället och partiet genom självkritik och rituella förödmjukelser och att de skolades in i "rätt" tänkesätt.

andra. De som gjorde så kunde vinna fördelar, och de som lät bli kunde bli bestraffade. På så vis skulle individernas självständighet brytas ned och de skulle förvandlas till en massa som lydigt underkastade sig partiet.

Fångarna behandlades som olydiga barn: hela deras tillvaro rutades in av långa arbetsdagar, studiesessioner på kvällarna etc. Fysiskt våld var inte så vanligt men påtryckningsmedel som minskade matransoner, förlängda straff och olika former av trakasserier användes ofta.

BAO RUO-WANG **”JAG TROR INGEN** **KAN STÅ EMOT”**

Eftersom de som lämnade lägren måste lova att inte avslöja vad de upplevt, under hot om att spär-ras in på nytt, var det länge mycket sällsynt med vittnesmål. En av de få som skildrat tillvaron i dem är Jean Pasqualini, eller Bao Ruo-wang, vars far var fransman och som var fransk medborgare. Han satt inspärrad från december 1957 till november 1964, anklagad för att vara kontrarevolutionär och att ha spionerat åt utländsk makt. Han släpptes fri efter att Frankrike och Folkrepubliken Kina hade erkänt varandra diplomatiskt.

”Det tar inte lång tid för en fånge att förlora sitt självförtroende. Under åren har Maos polis fulländat sina förhörsmetoder så långt att jag inte tror att någon enda människa, han må vara kines eller ej, kan stå emot dem.

Deras mål är inte så mycket att få en att uppfinna icke-existerande brott som att få en att acceptera att hela ens vanliga liv, så som man har levt det, är ruttet och syndigt och förtjänar ett straff, eftersom det inte stämmer överens med deras uppfattning om hur man bör leva.

Nyckeln till deras framgång är förtvivlan, fångens intryck av att han helt och hållet för alltid är i sina fångvaktares händer. Han har inget försvar, eftersom hans arrestering utgör ett absolut och ovedersägligt bevis för hans skuld [...] Fången får ingen rättegång, bara en välrepererad ceremoni som varar i kanske en halvtimme; ingen konsultation med advokater, inget överklagande i västerländsk mening [...]

Varje dag fick fången lära sig att det inte var juridiska hänsyn, bevisföring eller rättegångsförhandlingar som skulle mildra hans framtida dom utan snarare hans beteende – det sätt han uppförde sig på. Vår relation till staten var som den mellan en förälder och ett barn, snarare än som den mellan två vuxna så som traditionen är i västerländsk rättskipning. Barnet måste sätta hela sin tillit till föräldern eftersom det inte har något annat val [...]

Ur Bao Ruo-wang/Jean Pasqualini och Rudolph Chelminski, "Prisoner of Mao", London: André Deutsch 1975.

Lägersystemet existerar fortfarande, även om politiska fångar numera är i minoritet. Tanken att reformera fångarna tycks ha förbleknat från slutet av 1960-talet i takt med att allt fler vanliga kriminella spärrades in i lägren och att den fasta tron på kommunismen fick sig en allvarlig knäck, till och med inom partiet, i samband med kaoset under kulturrevolutionen.

HARRY WU **“DÖDEN KOM** **NÄSTAN OMÄRKLIGT”**

En annan före detta lägerfånge som skildrat sina upplevelser är Harry Wu (ursprungligen Wu Hongda). Han stämplades 1957, då han gick vid universitetet, som ”högerelement” och fängslades 1960 anklagad för att ha gjort motstånd mot sin ideologiska omskolning. År 1969 omvandlades hans straff till ”obligatorisk yrkesplacering” i en kolgruva, först 1979 frigavs han. Med hjälp av en syster i USA lyckades han lämna Kina 1985. Här beskriver han hungersnöden i lägret under svälten i samband med det stora språnget framåt:

”Inne i barackerna i [läger] 585 blev det allt svårare att skilja på de döda och de levande. Vid en hastig blick såg de likadana ut. Under större delen av dagen och natten låg vi i näst intill dvala. Vi märkte inte längre när någon nådde sitt slut och drog sina sista flämtande andetag eller låg i dödsryckningar. Döden kom nästan omärkligt.

Det enda tecknet på att en fånge hade dött var att han inte reste sig upp när det var dags för mat. En morgon upptäckte jag att slevens bankande inte väckte personen bredvid mig. När kocken sträckte ut slevan för att fylla min skål sade jag bara: 'Lao Wang, där är en.'

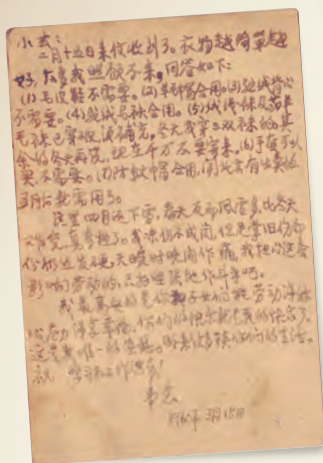
Wang morrade strävt 'OK' och gick vidare till nästa tomma skål. Efter måltiden kom två tjänstgörande fångar för att avlägsna kroppen. De lade en sex fot lång vassmatta i gången bredvid sovplatsen, flyttade över kroppen till den, rullade ihop den som en värrulle och bar ut den till förrådsrummet. Jag visste att den nästa dag tillsammans med de andra värrullarna skulle lastas på en oxkärra som skulle ta dem till en plats som kallades 586. Den var de dödas slutdestination.”

Ur Harry Wu och Carolyn Wakeman, "Bitter Winds: A Memoir of My Years in China's Gulag", New York: John Wiley & Sons 1994.

伟大的领袖伟大的统帅伟大的舵手毛主席万岁！

En huvudrubrik på tidningen Heilongjiang Dagblad, augusti 1966, hyllar ordförande Mao som "stor ledare, stor befälhavare och stor rorsman".

FOTO: LI ZHENSHENG/CONTACT PRESS IMAGES/IBL

BREV TILL XIAOXUAN:

Brevet kom den 15 februari. Ju enklare kläder desto bättre, om det är för mycket så kommer jag inte kunna ta hand om det. Svar på dina frågor nedan:

(1) Pälsskor behövs ej, (2) ullhatt används kollektivt, (3) kamelhårsväst behövs ej, (4) ridväskor i kamelhår används kollektivt, (5) bomullsstrumpor och ullsockor är redan utslitna så de måste ersättas, om vintrarna använder jag bara tre par strumpor, så vad gäller resten av vintern får vi ta det senare, nu får du absolut inte skicka fler än tre (6) vantar kan jag köpa, behövs ej, (7) mygghatt används kollektivt, de säljs i Beijing, de kommer behövas först i maj.

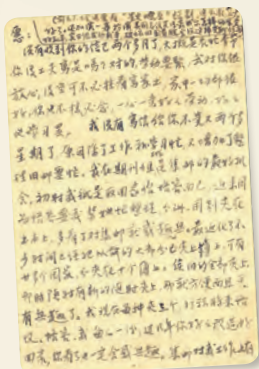
Här snöar det ända in i april, våren har vänt

och det blåser och snöar, det är till och med värre än under vintern, märkligt nog. Att jag är frostbiten är inget problem, men min gamla fotskada är fortfarande lite stel, om kvällarna när vädret är varmt så gör det ont. Jag är orolig för att det kommer påverka arbetet, men jag får väl kämpa hårdare.

Min största glädje är att våra barn arbetar helhjärtat och till det yttersta njuter av sin lycka. Er glädje är min glädje. Detta är min enda tröst. Skriv gärna mer och berätta hur ni lever där hemma.

Jag hoppas att du gör framsteg i både studier och arbete!

Wei Yuan. 15 mars 1960

BREV TILL YUAN:

Det har redan dröjt två månader sedan jag fick ett brev från dig. Nu är den mest upptagna tiden i jordbruket och du har väl inte tid att skriva, eller hur? Du har rätt, man måste arbeta hårt. Jag litat på dig, och om du inte har tid behöver du inte skriva brev hem. Här hemma är allting bra, så tänk inte på oss utan koncentrera dig på att arbeta och studera flitigt.

Utän att jag märkt det har det dröjt över två veckor sedan jag skrev till dig sist, orsaken är att jag har varit upptagen med att arbeta och studera, och så har jag varit ännu mera upptagen med att sortera gamla frimärken. Mitt arbete i tidsskriftgruppen är ett utmärkt tillfälle att samla frimärken. Till en början gick jag bara hem och gav dem till Keke. Senare bad hon mig hjälpa till att sortera dem efter land och kontinent och klistra dem i olika album.

När jag sysslat med frimärkena ett tag så fattade jag intresse för dem. På sistone har jag lagt mycket tid på att klistra in de flesta i sina album, där finns redan över tjugo olika länder uppsatta i tio olika album. När alla är uppsatta kommer jag sätta in dem när det kommer nya, detta är både behändigare och intressantare. Just nu klistrar jag in ett frimärke av varje sort, men jag räknar med att i framtiden göra ett album var åt Keyi, Keke och mig. Om några år när du har omskolats klart och kommer hem, så kommer du säkert också tycka att det är intressant.

En bra sak är att jag fått in utländska tidsskrifter till biblioteket, från omkring tio länder, både socialistiska och kapitalistiska. För varje ny tidsskrift skall ett katalogkort tryckas, och de skall sorteras efter land och publiceringsort, så korten jag trycker är beroende av frimärken. Från frimärkena kan jag både lära mig geografi, och få ett djupare intryck av många olika länder. Landsnamnen skrivs med varje lands egen skrift, och de ser alla olika ut, så att samla frimärken kan också hjälpa mig att öva minnet. Idag är det Drakbåtsfestival, men jag gick ingenstans, under eftermiddagen sorterade jag gamla frimärken i över två timmar, det var mycket intressant. Du har ju velat veta hur mitt liv är, så därför har jag skrivit det här brevet. Hoppas du gör framsteg!

Xuan. 29 maj

(Häromdagen fick vi biljetter till att se pjäsen "En gnista kan tända en skogsbrand", vilken var mycket bra. Man framförde också en del som handlade om Amerikas president Eisenhower, som låtsas älska fred men i själva verket är en krigsivrare, och hur han på ett skamlöst sätt förstörde de fyra ländernas toppmöte ["U-2-krisen" 1960, övers.anm..])

Brev mellan lägerfångnen Wei Yuan och hans hustru Yan Xiaoxuan som skriver från hemmet. Fångar som satt i läger fick skicka och ta emot ett begränsat antal brev och paket. Breven lästes av vakterna, så ibland skrevs hemliga meddelanden med hjälp av citronsaft, som blir läsbar om man sedan värmer upp pappret. Brev av den här typen är en viktig källa för forskare och historiker, eftersom de ger en bild av livet både i lägren och utanför.

FOTO: OLA TORKELSSON

CHEN SHIZHONG

ARRESTERADES FÖR SIN KRITIK

”Till Centralkommittén för det kinesiska kommunistpartiet och till kamrat, ordförande Mao Zedong.

Jag, Chen Shizhong, skriver detta brev från fängelset, till alla er, med fullständig ärlighet. I denna kritiska stund, när mitt liv hänger på en skör tråd, väljer jag att ännu en gång delge er mina sannaste ord och ärligaste varningar.”

23 år gammal var jag färdig maskiningenjör. Jag skickades till provinsen Gansu, för att jobba som lärare. Detta var mitt under massvälten 1959–1961. Många dog och jag kände det som sonens plikt att påpeka för fadern, partiet, att han hade begått ett misstag.

26 år gammal greps jag och dömdes till åtta års fängelse. Min fru låg i värkar och skulle senare samma dag föda vår dotter.

År 1963 var Kinas relation till Sovjetunionen frostig sedan Chrusjtjov i ett berömt tal från 1956 tagit avstånd från personkulten runt Stalin. Jag skrev två brev som jag skickade med rekommenderad post, ett till Mao Zedong, ett till Nikita Chrusjtjov. I breven uppmanade jag båda att ”visa uppriktighet”, ”att kritisera men även att iakta ett visst mått av självkritik” och slutligen ”att överbrygga meningsskiljaktigheterna”. När ingen svarade på mina brev skrev jag en längre essä med titeln ”En kritik av det kinesiska kommunistpartiets förslag om en internationell kommunistisk linje”. På grund av detta arresterades jag. Under förhørsperioden, från 1963 till 1964, skrev jag många brev till Centralkommittén.

Jag fick naturligtvis aldrig något svar, varken från Mao eller Chrusjtjov utan dömdes till åtta års fängelse för ”kontrarevolution”. Två år senare tog min fru ut skilsmässa. När fängelsestraffet var avtjänat övergick det till en ”obligatorisk yrkesplacering” i anslutning till straffarbetslägret eftersom jag inte hade någon familj att återvända till.

Efter en tid erbjöds jag en tjänst på universitetet i Harbin. I mångas ögon var jag fortfarande en ”kontrarevolutionär”. Därför ville jag få upprättelse och sände ett brev till redaktionen för tidningen *Kinas ungdom*. Till min överraskning överlämnades brevet till Högsta domstolen. Denna gång svarade myndigheterna till min fördel och en förundersökning inleddes.

I samband med förundersökningen berättade jag om en incident under fängelsetiden, då jag blev vittne till mordet på en annan fånge. Efter

tjänstmannens förhör och min berättelse om mordet fick jag upprättelse. Året var 1981 och mitt namn rentvåddes från anklagelserna om ”kontrarevolution”.

Här börjar egentligen det osannolika – att historien med den mördade fången, blev början på min väg till Eskilstuna. En av soldaterna som hade skjtit min medfånge började ägna sig åt en förtalskampanj mot mig. Han allierade sig med en författare och gick till våldsamt attack mot mig i åtminstone tretton dagstidningar. De anklagade mig för att ha smutskastat Folkets befrielsearmé. En kort tid efter att jag gått i pension från Harbins universitet kom en främmande man förbi skolan och sökte mig. Personalchefen tog emot honom men vägrade ge honom min nya adress. Några dagar senare knivhöggs hon svårt.

Jag bestämde mig för att söka politisk asyl. Via Moskva hamnade jag i Eskilstuna. I Sverige har jag fortsatt att ägna mig åt politik, jag är medlem i socialdemokratiska partiet och kandiderade till fullmäktige år 2006. Jag blev inte invald, men däremot är jag ledamot i valnämnden. I år fyller jag 71 år.

Chen Shizhong med inomhus-
tofflorna från fängelsevistelsen.
Han har sparat dem så att han
inte ska glömma den svåra tiden
i isoleringscellen.
FOTO: ANITA SHUM

SAMMANFATTNING

UPPREPADE MISSLYCKANDEN

Den kinesiska regimens brott mot mänskligheten orsakade flera miljoner människors död. Olika program och kampanjer avlöste varandra, riktade mot utpekade grupper i samhället. Initiativtagare var i samtliga fall ordförande Mao Zedong, regimens mäktigaste man. Trots katastrofala misslyckanden, hyllades han för sina insatser och förblev en upphöjd kultperson fram till sin död.

Även i Kina utövade kommunisterna terror, i form av utrensningar, fängslanden, avrättningar och diskriminering av oliktankande, i syfte att krossa allt motstånd mot regimen. Miljoner kineser dömdes till straffarbete, laogai, och sattes i läger där de skulle brytas ner och stöpas om till nya, rättänkande människor. Liksom i Sovjetunionen riktade sig terrorn och utrensningarna först mot grupper utanför partiet, men redan på 1950-talet blev även partimedlemmar drabbade.

Det ”stora språnget framåt” 1958–1960 resulterade i vad som troligen var 1900-talets värsta svältkatastrof räknat i antalet offer. Under kulturrevolutionen fängslades miljontals kineser eller så förvisades de till landsbygden, misshandlades eller rent av dödades. Studenter och skolelever angrep lärare, ingenjörer, vetenskapsmän och intellektuella som

beskyldes för att avvika från den rätta läran. Senare anslöt sig även arbetare till den nya revolutionen. Kinas kulturliv lamslogs nästan när allt ”borgerligt” och ”feodalt” tänkande skulle rensas ut. En stor del av kommunistpartiets ledning störtades, inklusive själva presidenten, Liu Shaoqi. Både lokala och centrala myndigheter upphörde att fungera. Reaktionen från partiet på tumultet blev från partiets sida att Deng Xiaoping, som hade avsatts under kulturrevolutionen, fick ta över ledarskapet efter Maos död.

Det är uppenbart att den kinesiska kommunistregimen begick brott mot mänskligheten: utpekade politiskt och socioekonomiskt identifierade grupper förföljdes på olika sätt. Miljontals människor fängslades, förvisades, förlorade sina arbeten eller dödades, ofta utan rättgång.

Sommaren 1989 demonstrerade omkring en miljon människor på Himmelska fridens torg i Beijing. De krävde dialog med regeringen om pressfrihet och ingripanden mot maktmissbruk och korruption. Efter sju veckor fick regeringen nog och lät stridsvagnarna rulla in på torget.

Soldaterna sköt in i folkmassorna. Antalet döda uppskattas till mellan 800 och 2 600. Tusentals människor fängslades och skadades. Bilden på den ensamme mannen framför stridsvagnen publicerades över hela världen och har blivit en symbol för civilkurage och även för den ojämlika kampen för att få mänskliga rättigheter i Kina.

FOTO: JEFF WIDENER/AP/TT

KAMBODJA

FYRA ÅRS TERRORVÄLDE MED MORD OCH SVÄLT

Bland kommunistiska regimers brott mot mänskligheten, står de röda khmerernas regim i Kambodja, åren 1975–1979, för de mest extrema. Enligt beräkningar dog mellan 1,5 och 1,7 miljoner människor, eller 20 procent av befolkningen, under de knappt fyra åren genom direkta avrättningar och svält orsakad av regimens politik. Handlingar som också förekom i Sovjetunionen och Kina drogs här till sin spets. Befolkningen delades in i "goda" och "onda" kategorier, där de senare saknade rättigheter i det nya samhället. Grupper som inte ansågs ha någon plats i idealstaten – intellektuella, borgare, vissa etniska och nationella minoriteter – utsattes för förföljelser. Den kambodjanska regimen föredrog att mörda sina fiender snarare än att spärra in dem. Städerna tömdes på folk och regimen tvångsförflyttade miljoner människor dit den behagade. Utrensningarna inom partiet blev också mer omfattande än någon annanstans. När Vietnam invaderade Kambodja hade regimen redan till stor del förtärt sig själv.

POL POT

Pol Pot, 1925–1998, hette egentligen Saloth Sar och antog namnet Pol Pot när han blev Kambodjas premiärminister 1976. Han studerade radioteknik i Frankrike och blev 1962 ordförande i

Kambodjas kommunistparti och ledde de röda khmerernas gerillakrig mot Kambodjas regering. Efter Röda khmerernas seger 1975 blev han landets mäktigaste man. Efter regimens fall 1979 fortsatte Pol Pot som ledare för röda khmerernas gerilla till 1997 då han avsattes och överlämnades till myndigheterna. Han dog innan han kunde ställas inför rätta.

FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

En av de röda khmerernas första åtgärder blev att tömma alla städer på folk. Människor fördes ut på landsbygden och delades upp i olika arbetsläger. Familjer splittrades, makar skildes åt och barn togs ifrån sina föräldrar för att uppfostras under partimedlemmars ledning.

FOTO: ROLAND NEVEU/LIGHTROCKET/GETTY IMAGES

VIKTIGA ÅRTAL

- 1863 Kambodja blir ett franskt protektorat. Till en början styr fransmännen med hjälp av den inhemske kungen, men efter ett uppror 1885–1886 tar de direkt kontroll över landet. Kungadömet bevaras dock.
- 1941 Fransmännen utser den unge Norodom Sihanouk att efterträda sin avlidne morbror Monivong som kung av Kambodja.
- 1941–1945 Kambodja ockuperas av Japan. De franska kolonialmyndigheterna fortsätter emellertid att administrera landet, under japanskt överinseende.
- 1945–1953 Fransmännen söker återta makten över landet men möter motstånd från en nationalistisk antikolonial opposition. Den kommunistinspirerade Khmer Issarak-gerillan behärskar stora delar av landsbygden.
- 1953 Sihanouk lyckas vinna självständighet åt Kambodja med diplomatiska medel. Det väpnade motståndet avtar.
- 1955 Sihanouk abdikerar i mars till förmån för sin far prins Suramarit och organiserar sitt eget politiska parti, Sangkum. Efter en stor seger för Sangkum i valen i september blir Sihanouk premiärminister.
- 1960 Suramarit dör. Sihanouk blir statschef utan kungatitel, titulerad prins. Han fortsätter att dominera landet politiskt.
- 1962–1970 Sihanouk manövrerar för att hålla Kambodja utanför Vietnamkriget. Som ett led i sin balansgång tillåter han i hemlighet nordvietnamesiska trupper att utnyttja kambodjanskt territorium. Stärkta av kommunisternas framgångar i Vietnamkriget blir de kambodjanska kommunisterna under Saloth Sar, sedemera Pol Pot, alltmer militärt aktiva i slutet av 1960-talet.
- 1970 Under en vistelse i Frankrike störtas prins Sihanouk genom en kupp av general Lon Nol, som inför republik och allierar sig med USA. Sihanouk upprättar en exilregering i Peking och allierar sig med den kommunistiska gerillan, de röda khmererna.
- 1973 USA genomför massiva bombningar av den kambodjanska landsbygden för att hjälpa Lon Nol mot röda khmererna. Bombningarna driver dock många att ansluta sig till gerillan.
- 1975 De röda khmererna segrar i inbördeskriget. Städerna töms på folk, och de tidigare stadsborna ska nu arbeta tillsammans med den gamla landsbygdsbefolkningen i kollektiv, men med sämre villkor. F.d. statstjänstemän, officerare, akademiker och intellektuella förföljs och dödas i stor utsträckning. Sihanouk återvänder och utropas till statschef på nytt men abdikerar igen 1976.
- 1975–1979 I en stigande våldsvåg avrättas socioekonomiskt och politiskt samt även etniskt identifierade fiender i hundratusental. Även inom kommunistpartiet äger stora utrensningar rum. Ytterligare kambodjaner går under till följd av svält, sjukdomar och tungt arbete. Totalt dör uppskattningsvis 1,5–1,7 miljoner människor, cirka 20 procent av landets hela befolkning, på mindre än fyra år. Pol Pot, som från första början är den nya regimens starke man, blir premiärminister 1976.
- 1979 Efter upprepade kambodjanska räder in på vietnamesiskt territorium genomför Vietnam till slut en fullskalig invasion av Kambodja på juldagen 1978. Pol Pots regim bryter samman i januari 1979 och ersätts av en Vietnamstött lydregering. De röda khmererna återgår till gerillakrig.
- 1991 Efter kalla krigets slut undertecknas ett fredsfördrag enligt vilket FN-övervakade val ska hållas 1993. Under en övergångsperiod styrs landet av ett nationellt råd med Sihanouk som ordförande.
- 1993 Val hålls. En ny författning införs. Monarkin återinförs med Sihanouk som kung. De röda khmererna har dock redan övergett överenskommelsen.
- 1997 De sista röda khmertrupperna ger upp. Pol Pot överlämnas till myndigheterna. Han avlider 1998 innan han kunnat ställas inför rätta. Väpnade sammanstötningar äger rum mellan anhängare av de båda stora politiska partierna, det f.d. kommunistpartiet och det rojalistiska, lett av Sihanouks son Norodom Ranariddh. 1998 biläggs dock konflikten och nya val hålls.
- 2004 Sihanouk abdikerar till förmån för sin son Norodom Sihamoni.
- 2008 Kambodja förbereder sig för en rättegång mot de röda khmerledare som fortfarande är vid liv.

ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា

Dödens fält i Kambodja. Med hjälp av satellitkartor och fältarbete har man lyckats dokumentera massgravarna från de röda khmerernas tid. Fram tills nu har 388 platser identifierats med sammanlagt 19733 massgravar.

KARTA: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

DEMOKRATISKA KAMPUCHEA

HELA SAMHÄLLET SKULLE STÖPAS OM

Röda khmerernas styrkor gick in i Phnom Penh i april 1975 och tvingade strax därefter invånarna att utrymma sina hem under förevändningen att USA skulle bomba staden.
KARTA: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

De röda khmererna började omedelbart efter sitt maktövertagande att tömma städerna. Befolkningen delades in i "nya människor" och "gamla människor". Stadsbefolkningen tillhörde de "nya" och betraktades som improduktiva utsugare och moraliskt tivelaktiga. De saknade rättigheter och fick arbeta hårdare och leva på mindre matransoner än alla andra. Under de kommande fyra åren genomfördes utrensningar och mord på den egna befolkningen som hör till de värsta i historien.

Den 17 april 1975 intogs Kambodjas huvudstad Phnom Penh av en gerillarörelse kallad de röda khmererna (khmerer är Kambodjas största etniska grupp). Gerillan hade därmed vunnit flera års

inbördeskrig mot general Lon Nols regim. Lon Nol, som lierat sig med USA mot Nordvietnam, hade 1970 störtat prins Norodom Sihanouk i en statskupp. Prinsen hade dominerat Kambodja politiskt sedan självständigheten från Frankrike 1953. Nordvietnameserna hade stöttat de röda khmererna mot Lon Nol. Även den avsatte Sihanouk lierade sig med dem i sin exil. Under inbördeskriget 1970–1975 dödades omkring en halv miljon människor i Kambodja.

Röda khmererna gjorde nu ett radikalt försök att stöpa om hela samhället. På ett fåtal år skulle man införa ett kommunistiskt idealsamhälle. Många har dragit paralleller mellan de röda khmerernas samhällsexperiment och det "Stora spränget framåt" i Kina. I båda fallen skulle det nya samhället skapas i ett enda stort språng. Om folket bara arbetade hårt för att förverkliga drömmen skulle alla hinder övervinnas, trodde de nya ledarna. Regimen avskaffade pengar, marknader, skola, religion, böcker och privat ägande. Hela befolkningen organiserades i jordbrukskollektiv.

Systematiskt angreps Kambodjas traditionella kultur och regimen tillät inga andra konstnärliga uttryck än revolutionära sånger och dikter. De intellektuella förföljdes: det beräknas att drygt hälften av alla kambodjanska akademiker dog under de röda khmerernas tid. De som klarade sig hade gjort avkall på alla anspråk på sakkunskap och på intellektuella symboler såsom t.ex. böcker och glasögon.

Städerna tömdes på folk

Regimens första åtgärd var att utrymma Phnom Penh och övriga städer. Stadsbefolkningen betraktades som improduktiva utsugare och moraliskt tivelaktig. Phnom Penhs två miljoner invånare (varav de flesta hade flytt dit under inbördeskriget) måste lämna staden på en vecka. Enligt beräkningar dog omkring 10 000 människor under evakueringen, och ytterligare tiotusentals dog när övriga städer utrymdes.

Befolkningen delades in i "nya människor", som var f.d. stadsbor, och "gamla människor" eller "basmänniskor", som var landsbygdsbefolkningen. De "nya människorna" saknade rättigheter och fick arbeta hårdare och leva på mindre ransoner än "basmänniskorna". I slutet av 1975 och början av 1976 tvångsflyttades många "nya människor" från de södra delarna av landet till de rispro-

Vägarna fylldes med människor som släpade med sig sina ägodelar, efter att de röda khmererna börjat tömma Phnom Penh på folk.
FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

ducerande nordvästra delarna. Successivt fråntogs de allt de ägde för att "proletariseras". De "nya människorna" utgjorde ungefär en tredjedel av Kambodjas befolkning.

De röda khmerernas ledning avslöjade till en början varken de nya ledarnas namn eller kommunistpartiets existens. Man kallade sig Angkar, "Organisationen". Prins Sihanouk återvände från sin exil i september 1975 och blev till namnet åter statschef men abdikerade i april 1976 och hölls sedan i husarrest.

I januari 1976 fick Kambodja ny författning och bytte namn till Demokratiska Kampuchea. I mars samma år utsågs Pol Pot till premiärminister, fortfarande under hemlig identitet. Först i samband med ett statsbesök i Peking 1977 identifierade utländska underrättelsetjänster honom som den f.d. skolläraren Saloth Sar. I september 1977 tillkännagav Pol Pot officiellt att Kambodjas kommunistparti existerade och att partiet styrde landet.

Tvingades arbeta ihjäl sig

Regimens mål var att flerdubbla risskörden och med exportinkomster från ris utveckla jordbruket och industrialisera landet. De flesta invånarna tvingades arbeta tio till tolv timmar om dagen året runt för att förverkliga planmålen. Även många av de starkaste arbetade ihjäl sig. Trots det hårda arbetet försämrades skördarna och svält bredde ut sig från 1976. Undernäringen ledde också till fler sjukdomar.

Sociala band och lojaliteter som kommunistpartiet inte kunde kontrollera skulle upplösas. Äkta makar skildes åt. Barn togs ifrån sina föräldrar för att uppfostras under partimedlemmars

ledning. Enhetlig klädsel med svarta uniformer infördes. I början av 1976 infördes gemensamma matsalar i kollektiven. Utomäktenskapliga sexuella förbindelser förbjöds och kunde leda till fängelse eller dödsstraff. Utöver reglering av arbetet styrdes fritiden, bl.a. genom täta möten där deltagarna skulle kritisera varandra och sig själva. Trots alla åtgärder fortsatte smuggling, fusk och kritik att förekomma, till stor del därför att byråkratin i Demokratiska Kampuchea fungerade dåligt och den hårda kontroll som eftersträvades inte var praktiskt möjlig.

Under den nya regimens första månader döddes många statstjänstemän och officerare från den gamla regimen. Social jämlikhet skulle skapas genom att döda dem som tillhörde tidigare besuttna och intellektuella skikt. Därefter minskade dödadet för en tid för att från mitten av 1976 trappas upp igen. Regimen gick successivt längre och fler definierades som fiender. I september 1976 inleddes stora utrensningar inom kommunistpartiet. Utrensningarna fortsatte fram till regimens fall. Liksom vid Stalins utrensningar på 1930-talet och Maos på 1960-talet rörde sig utrensningarna framför allt om personer som misstänktes hota Pol Pots maktställning. Misslyckandena att uppnå ledningens mål skyllades på sabotörer och förrädare och ledde till ökad terror. I maj 1978 ledde utrensningarna till ett desperat uppror bland styrkor i östra Kambodja men det slogs ner och hundratals döddes i massakrer.

Inledde krig mot Vietnam

Orsaken till att de röda khmerernas regim föll var en skärpt konflikt med grannlandet Vietnam. Trots att khmererna fått militärt stöd av Nord-

vietnam under kriget mot Lon Nol-regimen misstänkte de att vietnameserna ville lägga under sig hela eller delar av Kambodja. Dessutom fanns en önskan att erövra delar av Mekongdeltat i södra Vietnam, där det fanns en khmerisk minoritet. Redan i maj 1975 pekade Pol Pot i hemlighet ut Vietnam som den stora yttre fienden. Den övervägande delen av den vietnamesiska befolkningen i Kambodja skickades till Vietnam under sommaren samma år.

I april–maj 1975 gick kambodjanska trupper in på sydvietnamesiskt territorium i ett försök att lägga under sig vissa gränsområden, men fick dra sig tillbaka. År 1977 slöt Kambodja ett fördrag med Kina och tog emot militär utrustning. Man blev då också djärvare mot Vietnam. På våren 1977 började kambodjanska trupper att göra räder in på vietnamesiskt område igen, där de utförde massakrer och brände byar. I december 1977 svarade Vietnam med en invasion av Kambodja men drog sig tillbaka efter två veckor i januari 1978. Bara några månader senare, i mars 1978, gjordes nya kambodjanska räder. Till slut invaderade Vietnam igen, på juldagen 1978. Den 7 januari 1979 övergav de röda khmererna Phnom Penh och deras valde föll. Inom mindre än en vecka tillsatte vietnameserna en egen regering.

Men tiotusentals röda khmerer fortsatte in på 1990-talet att bedriva gerillakrig mot de senare regimerna i Kambodja.

Värre än alla andra regimer

Demokratiska Kampuchear dödande överträffar förmodligen alla andra regimers, räknat i andel av befolkningen som dog till följd av regimens handlingar. Beräkningarna av antalet offer under åren 1975–1979 varierar från 740 000 till två miljoner eller i andel av befolkningen från 10 till 25 procent. Ingen folkräkning genomfördes i Kambodja mellan mitten av 1960-talet och 1993. Därför vet man inte exakt hur många invånare landet hade men vanliga bedömningar är sju till åtta miljoner varav 1,5–1,7 miljoner (ungefär 20 procent) dog av terror, svält och hårt arbete under de röda khmererna. De avrättade kan enligt vanliga beräkningar ha varit omkring 500 000 eller fler och de som dog av svält minst 700 000. De ”nya människorna”, som var ovana vid jordbruk och fick leva under särskilt svåra förhållanden, dog i större utsträckning än de ”gamla”, särskilt av svält. Men båda grupperna drabbades hårt. Ibland har man kallat det som skedde i Kambodja för en ”autogenocid” (ett ”självfolk mord”), då de röda khmererna dödade så många av sitt eget folk.

En grupp tillhörande röda khmererna skördar ris.
FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

Människorna från städerna tvångsflyttades från södra delarna av landet till de risproducerande nordvästra delarna. De betecknades som ”nya människor” och framtogs successivt allt de ägde.

FOTO: RETRO/BORREL/SIPA/TT

Barn från en av röda khmerernas barnenheter står uppställda. Barn skildes från sina föräldrar och flyttades till särskilda boenden. Två timmar om dagen gick barnen i skola, där undervisningen i första hand ägnades åt politisk indoktrinering. Resten av dagen tvingades de till hårt kroppsarbete. De uppmanades att spionera på varandra och på sina föräldrar, och att rapportera alla regimkritiska uttalanden och händelser.

FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

Barn utvalda som "basmänniskor", klädda i de röda khmerernas dräkter och sjalar. Efter maktövertagandet delade de röda khmererna in befolkningen i "nya människor" och "basmänniskor" eller "gamla" människor. Basmänniskorna var landsbygdsbefolkningen, vilka betraktades som goda förebilder. De nya människorna var stadsbor, intellektuella, etniska och nationella minoriteter. De passade inte in i det nya drömsamhället och saknade därför rättigheter. De fick också arbeta hårdare och leva på mindre matransoner än basmänniskorna.

FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

SEATH K. TENG

”POJKEN VAR SOM EN DEMON FRÅN HELVETET”

Seath K. Teng förlorade en syster och en bror i svälten under de röda khmerernas styre. År 1979 tog hon sig till ett flyktingläger i Thailand och 1982 kom hon till USA.

Vi arbetade sju dagar i veckan utan rast. Den enda gången vi slapp arbeta var när vi skulle se på när någon blev dödad. Det skulle fungera som varnande exempel. Arton år har gått men jag har fortfarande klara minnen av en av avrättningarna. Ibland har jag mardrömmar om den. Vi höll på att dra upp ogräs i grönsakslanden. Mitt i arbetet ljöd visslan och soldaterna sade åt oss att sluta arbeta och gå till ett möte för att se bestraffningen av en förrädare. När vi kom dit fick vi sitta längst fram nära offret så att vi kunde se vad som hände.

Mitt på mötesplatsen fanns en gravid kvinna som hade båda sina händer bakbundna. Hennes mage putade ut. Framför henne stod en sexårig pojke och höll en yxa. Med sin gälla röst skrek han till oss att se på vad han gjorde. Han sade att om vi inte tittade skulle vi vara de nästa som blev dödade. Jag hatar att vi alla såg på. Den lille pojken var som en demon från helvetet. Hans ögon var röda och han såg inte alls ut som en människa. Han använde baksidan av yxan och slog den hårt mot den stackars kvinnans kropp tills hon föll till marken. Han fortsatte att slå tills han inte orkade mer.

Vi fick lära oss att inte älska och respektera någon annan än de röda khmerernas regering. Om man kom på oss med att kramas eller tala intimt med våra föräldrar blev vi slagna. Jag blev inte slagen för det för jag såg aldrig någon ur min familj. Då under min tid på barnens arbetsplats tänkte jag aldrig på min familj. Jag var hjärntvättad av alla möten vi måste gå på.

*Ur Seath K. Teng, "The End of Childhood", i Kim DePaul (ed.),
Children of Cambodia's Killing Fields: Memoirs by Survivors,
compiled by Dith Pran, New Haven: Yale University Press 1997*

S-21

DÖDENS HÖGKVARTER

Tusentals kambojaner spärrades in i röda khmerernas "säkerhets- och omskolningscentra". Det mest fruktade var säkerhetspolisens högkvarter, S-21. Alla som fördes hit var anklagade för politiska brott och skulle dödas efter förhör. Av de omkring 14 000–20 000 människor som hamnade på S-21, tros bara sju ha överlevt.

En av de mest beryktade plats-erna var S-21, kodnamn för de röda khmerernas säkerhetspolis högkvarter.
FOTO: ANDREAS KARLSSON

Demokratiska Kampuchea hade i princip inga fängelser. Däremot fanns närmare 200 "säkerhets- och omskolningscentra". Här internerades många tusen kambodjaner fastkedjade, på svält-ransoner utan tillgång till sjukvård, toaletter eller hygien. Under de första åren, fram till 1977, tycks planerna på omskolning av fångarna fortfarande ha varit seriösa. Idén kom från Kina och det kunde förekomma att fångar som visat prov på gott uppförande och arbetat hårt frigavs. Men redan då var dödligheten hög och efter 1977 var det mycket få fångar som överlevde. Fängelset blev i praktiken ett dödsstraff med viss fördröjning. Tortyr förekom ofta. Vanliga skäl för att hamna i fångelse var stöld, utomäktenskapliga förbindelser och, kanske allra vanligast, "omstörtande uttalanden", d.v.s. kritik av regimen, dess politik eller lokala beslutsfattare. Försök att dölja sitt tidigare yrke eller en vistelse i utlandet kunde också leda till fångelse. Hustrur och barn till

fångar mördades också systematiskt, oavsett om de gjort sig skyldiga till något eller ej.

Omfattande dokumentation

Den mest beryktade interneringsanstalten var S-21, kodnamn för de röda khmerernas säkerhetspolis (Santebal) högkvarter. Vid S-21 bedrevs från sommaren 1976 huvuddelen av verksamheten i en f.d. skola, Tuol Sleng, belägen i en förort till Phnom Penh. Hit skickades fångar för att tvingas bekänna. Framför allt spärrade man här in de flesta av de medlemmar av kommunistpartiet som rensades ut. S-21:s chef var den tidigare skolläraren Kang Keck Ieu (Kaing Guek Eav), känd under sin revolutionära pseudonym "Duch".

Det beräknas att över 14 000 människor passerade genom S-21 mellan 1975 och 1979. Av dem tros bara sju personer ha överlevt. År 1977 gjorde man avrättningsplats av en kinesisk begravningsplats vid Choeung Ek sydväst om

Phnom Penh. Där dödades dagligen mellan några tiotal och över 300 personer. Fångar med högre rang avrättades i själva Tuol Sleng.

Alla fångar vid S-21 anklagades för politiska brott och alla skulle dödas. Men först skulle de tvingas avlägga en fullständig bekännelse. Även om mycket få f.d. fångar eller anställda vid S-21 berättat om sina upplevelser finns en omfattande dokumentation som personalen upprättade. Underrättelsetjänstens chefer bestod liksom de röda khmerernas högsta ledning mest av intellektuella. Många var, liksom Duch, f.d. skollärare men de flesta anställda var utbildade och ofta mycket unga – många under 20 år.

Dödade alla efter förhör

S-21 skulle skydda partiets högsta ledning. Det gjorde man framför allt genom att döda alla fångar sedan man hade avtvingat dem bekännelser som stämde överens med partiets misstankar mot dem. De fångar som hade lägre rang satt fastkedjade i klassrum, förbjudna att tala med varandra. Många

fångar dog innan de hann förhöras. I en del fall visste varken fången eller förhørsledaren vilka brott den anklagade förväntades erkänna. I och med att fången hade blivit arresterad betraktades han dock som skyldig. Förhørsledarens uppgift var att rättfärdiga domen genom få fången att bekänna sina brott och ange medbrottslingar. Att ange medbrottslingar var ett krav som ställdes på alla fångar. Många arresterades troligen bara för att de skulle ange "rätt" personer. Tortyr var vanlig bl.a. i form av slag, sparkar och elchocker. Tortyren dog ofta.

De röda khmerernas förhörsmetoder anses likna dem vid de sovjetiska skådeprocesserna (även om det inte var fråga om några offentliga rättegångar) och metoderna från kinesiska partiutrensningar och omskolningskampanjer. De brukade dock mer våld än sina förebilder. Under de år de röda khmererna satt vid makten hölls verksamheten vid S-21 strängt hemlig och vakterna fick inte tala ens med fångarna.

Dokument

EN FÖRHÖRSLEDARE SKREV FÖLJANDE PÅ EN PAPPERSLAPP SOM BIFOGADES DEN HÖGT UPPSATTE PARTIKADERN KE KIM HUOTS BEKÄNNELSE I JULI 1977:

1. På morgonen den 18.7.77 beslöt jag att använda tortyr. Jag talade om för fången att jag gjorde detta för att jag inte hade fått grepp om de svaga punkterna i det han hade berättat och för att mina påtryckningar inte hade givit resultat. Det var min ståndpunkt. Jag såg hans moral falla när jag utförde tortyren men han reagerade inte. När förhöret började var det samma visa igen. Beträffande hans hälsa åt han lite soppa, men han kunde inte sova. Läkaren tittade till honom.

2. På morgonen den 20.7.77 slog jag honom igen. Denna gång var hans reaktion att säga att han inte var någon förrädare utan att de som hade anklagat honom var förrädarna. Hans hälsa var fortfarande svag, men det var inget allvarligt problem.

3. På eftermiddagen och kvällen den 21.7.77 pressade jag honom igen med hjälp av el-sladdar och avföring. Vid detta tillfälle förolämpade han personen som slog honom: "Ni som slår mig kommer att döda mig", sade han. Han gavs 2-3 skedar avföring att äta, och efter det kunde han svara på frågor om de föraktliga Hing, Chau, Sac, Va etc.

4. På natten slog jag honom med el-sladdar igen. För tillfället är han lite matt. Läkaren har undersökt honom. Han har bett att få vila.

VANN NATH

”ÄN I DAG FÖRSTÅR JAG INTE VARFÖR JAG ARRESTERADES”

Fängnen Vann Nath minns hur han utsattes för elchocker på S-21:

”Förhørsledaren knöt en elsladd runt mina handbojor och kopplade sladdens andra ände till mina byxor med en säkerhetsnål. Sedan satte han sig ner.

”Minns du nu då? Vem samarbetade du med för att förråda Organisationen?” frågade han. Jag kunde inte komma på något att säga. Han koplade sladden till den elektriska apparaten, satte på strömmen och gav mig en chock. Jag svimmade. Jag vet inte hur många gånger han gav mig

chocker men när jag vaknade upp kunde jag höra en avlägsen röst fråga mig om och om igen vem som var min kontakt. Jag kunde inte prata. De gav mig så svåra chocker att jag föll ihop på golvet med skjortan dränkt i svett. Än i dag förstår jag inte varför jag arresterades.”

Båda exemplen är hämtade ur David Chandler, "Voices from S-21: Terror and History in Pol Pot's Secret Prison", Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1999

Fångar på S-21.
FOTO: TUOL SLENG
GENOCIDE MUSEUM

Dokument: Riktlinjer för fångars beteende

SANTEBALS (SÄKERHETSPOLISENS) REGLER PÅ S-21

1. Du måste svara på mina frågor. Avvisa dem inte.
2. Gör inga försök att dölja fakta genom att komma med förevändningar om än det ena, än det andra. Det är helt förbjudet för dig att säga emot mig.
3. Var inte en idiot och tro att du är något för att du vågar motarbeta revolutionen.
4. Du måste svara på mina frågor direkt utan att slösa tid på att reflektera.
5. Berätta inte för mig om dina osedligheter eller om revolutionen.
6. När du får piskrapp eller elchocker får du inte ge ifrån dig några ljud.
7. Gör ingenting. Sitt stilla och vänta på mina order. Om det inte finns några order, håll tyst. När jag ber dig göra någonting måste du göra det på en gång utan att protestera.
8. Kom inte med bortförklaringar om Kampuchea Krom för att dölja din sanna identitet som förrädare.
9. Om du inte följer alla dessa regler ska du få många piskrapp eller elchocker.
10. Om du bryter mot någon av mina regler får du antingen tio piskrapp eller fem elchocker.

VARNING I HUS "B-C-D"

1. Ni får absolut inte ha kontakt med varandra oavsett om ni känner varandra eller inte.
2. Om du vill göra någonting måste du ha tillstånd av vakterna.
3. Ni får inte ge ljud ifrån er på era olika platser.
4. När vakter eller andra människor anländer, måste ni sova.
5. Under inspektioner, håll era händer bakom ryggen. Försök inte se ut som om ni vore fria.

Tio regler hade anslagits över hela fängelseområdet.
Andra regler för fångar hade anslagits i hus "B-C-D"

Than Thean tillhörde de barn som spärrades in i S-21, säkerhetspolisens fruktade högkvarter. I samtliga fall hade föräldrarna gripits och anklagats för förräderi.
FOTO: TUOL SLENG GENOCIDE MUSEUM

Minnesmärke i Choeng Ek över de röda khmerernas grymhet. Soldaterna dödade nyfödda barn genom att krossa dem mot den här eken.
FOTO: PEPPE ARNINGE

២ ២ ០០
ដើមឆែក

ដែលពួកយោង ធ្លាក់ក្នុងសម្លាប់

CHANKIRI TREE AGAINST
WHICH EXECUTIONERS
BEAT CHILDREN

BOU MENG

”JAG FÖRSTOD ATT VIVAR I ETT FÄNGELSE OCH STÄLLDE IN MIG PÅ ATT DÖ”

Bou Meng överlevde det fruktade fängelset S-21 tack vare sin talang att måla och teckna. FOTO: YOUK CHHANG/THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

Jag föddes 1941 i distriktet Kroch Chhma. Min mor hette Lay Khat och min far Bou Hak. De var bönder som odlade ris och tillverkade rismortlar. Alla familjer i byn tillverkade rismortlar för att tjäna extrapengar. Mest lönsamt var det att odla apelsiner, mango, brödfukt, citroner, bomull, vattenmeloner och annat. Min familj bodde i ett typiskt khmerhus med träväggar och plåttak, som vi ärvt av min mormor.

Jag var äldste sonen av åtta syskon. Mina bröder och jag fick lära oss att läsa och skriva, men inte mina systrar. Min mor gick bort när jag var 17 år. Utan min mor började min far dricka och flyttade hem till mina storasystrar.

När jag var fem år skickade mina föräldrar iväg mig för att bo hos en munk som hette Prim men kallades Svarta Buddha i klostret. Jag blev munk när jag fyllde 15 och studerade khmerisk litteratur och religiösa texter. När min mor dog lämnade jag klostret och flyttade till provinsen Battambang i landets nordöstra del, där jag bodde hos olika familjer och arbetade med att polera och vaxa möbler.

Gick i konstskola i Phnom Penh

Sedan jag var liten har jag ritat bilder i marken med grenar. När jag bodde i Battambang lärde jag mig att måla i svart och vitt av en kinesisk målare från Bangkok. Han hade ett tavelgalleri som hette ”Exklusiva tavelhuset”. På fritiden gick jag till ateljén och såg på när han målade. Efter ett tag köpte jag lite färg och började måla själv.

Sedan lärde jag känna Huy som studerat konst i Phnom Penh. Huy var mycket skicklig på färgmåleri. Jag lärde Huy att måla i svart och vitt och han lärde mig att måla i färg. Sedan gick jag i konstskolan i Phnom Penh i en månad och lärde mig måleriets grunder.

År 1963, när jag var 23 år, återvände jag till provinsen Kampong Cham och arbetade som målare åt ett filmbolag och ett bokförlag. Jag målade också porträtt åt bybor som ville ha bilder av sig själva och familjen.

Jag gifte mig när jag var 25 år. Det var ett arrangerat äktenskap. Efter ett halvår blev min hustru gravid men fick missfall. Det dröjde ända till 1972 innan vi fick barn.

Arbetade för röda khmererna

Jag gick med i röda khmererna 1971. En anledning var att jag hade hört den före detta kungen

vädja på radio från Peking om att unga kambodjaner skulle gå med och befria landet så att han kunde återvända. Min hustru gick med i röda khmererna samtidigt. Vi fick åka till en bas i djungeln i provinsen Kampong Thom. Båda bytte vi namn. Det gjorde alla i röda khmererna för att dölja sin identitet. Mitt riktiga namn var Bou Mong Seang som jag ändrade till Bou Meng. Min hustru ändrade från Ma Yeun till Thy.

Min huvuduppgift var att måla bilder av Marx, Engels, Stalin, Lenin och Mao Zedong, flaggor och andra propagandabilder. Jag samlade också ved och körde oxkärra. Min hustru var skådespelare och senare utbildade hon sig till sjukvårdare. Vi träffades bara när våra överordnade tillät det. Våra barn föddes i djungeln: vår son Meng Samith 1972 och vår dotter Meng Sameoun 1974. Jag var inte med när de föddes.

När röda khmererna tog makten flyttades jag och började jobba på industridepartementets kontor i Phnom Penh. Jag arbetade som målare och ibland som maskinskrivare. Min hustru arbetade på sjukhus. Barnen bodde på barnhem.

Fördes bort till ”omskolning”

I maj 1977 flyttades vi till omskolningslägret Ta Ley i södra Phnom Penh. På morgonen kallades vi till ”omskolning”. Vi fick åka turistbil och visste inte vart vi skulle eller varför. Om någon kallades till ”omskolning” på röda khmerernas tid betydde det att den personen skulle avrättas eller flyttas till en plats med strängare regler. Tillsammans med oss var ett tiotal personer från mitt kontor. Vi satt tysta i bilen och vågade inte ens visa. Min hustru och jag hade bara ögonkontakt. Våra barn var fortfarande på barnhem och jag hörde inte längre av dem.

I Ta Ley-lägret grävde vi kanaler, planterade ris och grönsaker. Vi fick mat två gånger om dagen. Lite ris, ibland gröt med soppa, spenat, vattenspenat eller bananstam. Den 16 augusti 1977 kom två röda khmerer och sa att Angkar (regeringen) gett mig i uppdrag att undervisa på konstskolan i Phnom Penh. Jag visste inte att de ljög. Min hustru och jag hoppade in i jeepen. I stället för att åka till konstskolan körde de oss till S-21. När vi kom fram undrade jag varför stället var omgivet av ett högt järnstaket och taggtråd. Vi beordrades att lägga händerna på ryggen. Jaha, tänkte jag, det här är vad de menar med att undervisa. De röda khmererna satte på oss hand-

VI
១១

នៅអគារ "D" រ៉ាន់ ត្រាង មន្ទីរ ៣១ ហោង មន្ទីរ ១១

បន្ទប់ស-ពត វាទៅ ទាញមក យ៉ាង ខ្លាំង យក មក ទុក ក្នុង ក្រុង ១៧៧

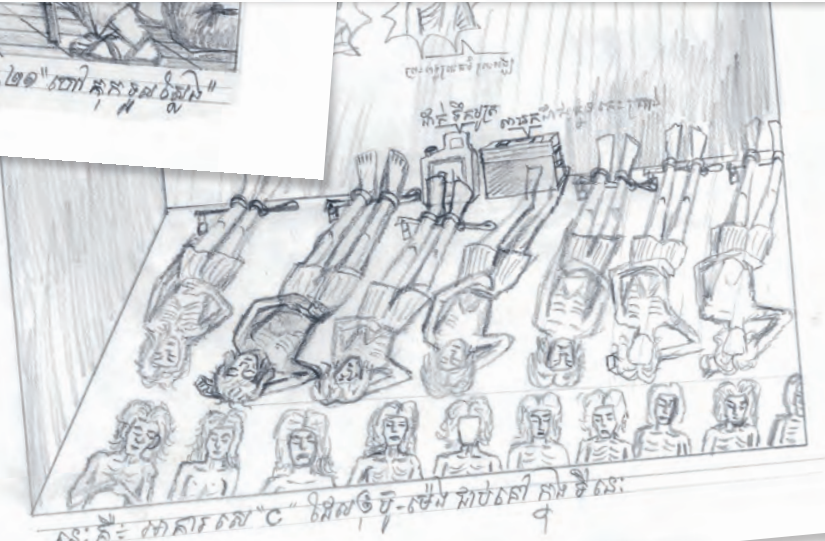

២៥, ២១ "ក្នុង ក្រុង ១៧៧"

ពួក វា គាត់ ទៅ ពេទ្យ វា បណ្តើរ ៣១ មន្ទីរ ៣១ ហោង មន្ទីរ ១១

វា ទៅ ក្នុង បន្ទប់ ដើម គ្រប់ បន្ទប់ ទាំង គ្រប់ នៅ ក្នុង មន្ទីរ ៣១ ហោង មន្ទីរ ១១

នេះ គឺ ជា អគារ "C" ដែល ប្តី-ម៉ែ រាប់ នៅ ក្នុង ទី នេះ

វា ទៅ ក្នុង បន្ទប់ ដើម គ្រប់ បន្ទប់ ទាំង គ្រប់ នៅ ក្នុង មន្ទីរ ៣១ ហោង មន្ទីរ ១១

Teckningarna skildrar Bou Meng's
upplevelser under tiden på S-21.
ILLUSTRATION: BOU MENG/THE
DOCUMENTATION CENTER OF
CAMBODIA ARCHIVES

bojor och ögonbindlar. Nu förstod jag att vi var i ett fängelse. Jag ställde in mig på att dö.

Femtio nakna fångar i fotbojor

De förde oss till ett hus utanför anläggningen där vi blev sittande. Min hustru ropade högt av förtryvnan och undrade vad vi hade gjort för fel. De röda khmererna svarade att om vi inte gjort något

annat hus där de var fyra i rummet som före förhöret piskade mig. En kom med olika tillhyggen av bambu, vidjor, ståltråd och rep. En frågade vilken jag helst ville prova. Det var alltid fler än en som slog. Ibland slog de mig tio gånger men räknade bara ett rapp. När ryggen var alldeles blodig frågade en när jag gick med i CIA och KGB och med vem. Jag sa att jag inte visste, att jag aldrig gått med i CIA och KGB. Förhørsledaren skällde ut mig och sa att jag måste ha gått med eftersom jag hade målat på biografen. Jag svarade som förut. Hela för- och eftermiddagen ställdes samma fråga och jag gav samma svar.

Tortyren upprepades. Mot kvällen förde de mig till sjukstugan. Sjukvårdarna tvättade mina sår med saltvatten. Det gjorde smärtan ännu värre. Sedan tog de mig tillbaka till en cell för bara en fånge. Jag kunde inte sova för jag hade så ont i ryggen.

Förhöret pågick i en vecka. Samma fråga och samma svar. Dag tre gav de mig elchocker. Jag svimmade. Efter flera dagar av tortyr orkade jag inte ens titta när förhørsledaren bad mig välja piska. Det spelade ingen roll vilken piska de använde. Smärtan skulle ändå döda mig. Men de lyckades inte få mig att erkänna. Till sist sa en av dem åt mig att nu skriver du att du erkänner eller så slår jag ihjäl dig. Då gjorde jag som han sa och hoppades på att tortyren skulle vara över. Hela erkännandet var något som förhørsledaren hittade på.

Målade av Pol Pot under dödshot

När jag skrivit på upphörde förhören och tortyren. Efter några veckor hade sårerna på ryggen nästan läkt. Duch, S-21:s lägerchef, gav order om att målarna skulle måla ett porträtt av Pol Pot. Jag anmälde mig som frivillig. Duch testade mig och när han var nöjd frågade han vad jag behövde för material för ett porträtt av Pol Pot. Bilden Duch gav mig som förlaga var ett svartvitt foto taget i Sieng Hai i Kina. Jag sa till Duch att jag behövde tre månader för porträttet. Duch sa att det inte spelade någon roll hur lång tid det tog bara jag blev klar. Men om jag inte målade av förlagan exakt skulle han döda mig. Alltså målade jag ett porträtt av Pol Pot som var exakt likt förlagan, inte ett hårstrå var annorlunda. Sammanlagt målade jag fyra Pol Pot-porträtt fram till 1979 när regimen kollapsade.

I samma rum som jag arbetade nio eller tio andra fångar. Vi sov i ett litet rum som var förvaringsrum för elgeneratorn. När vi arbetade sent sov vi i målarteljén.

Fångarna på S-21 fick två mål mat om dagen, ett kl 11, ett kl 18. Maten var en sopslev vattnig gröt. De röda khmerer som delade ut maten var i 15-16-årsåldern och mycket elaka. Ibland slog de fångarna med käppar om de sa något de inte gillade.

fel skulle vi inte arresterats. Efter en stund blev vi bortförda och fotograferade. Fotografen tog bort ögonbindeln, justerade en namnskylt och stoppade i mitt id-nummer. Mitt var 570 och min hustrus 131. Sedan sa han: "Sitt still, titta rakt in i kameran."

Efteråt sattes ögonbindlarna på igen och vi togs till våra celler. De skilde oss åt och sedan såg jag henne aldrig mer. Vi sa aldrig adjö. Man tog mig till en stor sal i C-huset. Jag blev av med handbojorna och ögonbindeln men fick fotbojor. Sedan fick jag klä av mig allt utom kalsongerna. I rummet låg ett femtiotal nakna fångar med fotbojor. De såg ut som skelett med långt hår, långt skägg och insjunkna ögon. Jag började kallsvettas.

När jag låg där dag och natt undrade jag vad det var för fel jag gjort som placerade mig i fängelse. Jag bad Buddha och mina föräldrars andar att rädda mig från det här helvetet. Tre månader låg jag i salen och blev utmärglad och svag. Då tog de mig till förhör.

Förhördes under en hel vecka

Första förhörsdagen kom två röda khmerer och sa åt mig att nu, Meng, ska vi jobba. Fången bredvid viskade att jag skulle på förhör. En annan fånge sa att de skulle slå mig. De tog mig till ett

Bou Meng beordrades att måla ett porträtt av Pol Pot. "Om det inte liknar honom exakt, så dödar jag dig", deklarerade Duch, chefen på S-21.

ILLUSTRATION: BOU MENG/
THE DOCUMENTATION CENTER
OF CAMBODIA ARCHIVES

När jag målade Pol Pot-porträttet fick jag bättre mat än i cellen. Jag och de andra i målarteljén fick resterna från S-21-ledningens middagar: ris med fisk eller kött och grönsaker. Under kommunistpartiets jubileum 1976 fick vi massor med mat i tre dagar. Vi åt tills vi var proppmätta men det fanns ändå mat kvar. Då hoppade vi upp och ner så att maten skulle sjunka undan och vi kunde äta lite mer.

Vakterna tvingade fångarna att fly

Den 7 januari 1979 hörde vi skottlossning i närheten. Lägervakterna fick panik. Duch och lägerledningen hade gett sig av. På förmiddagen tvingade lägervakterna fångarna att fly mot riksväg 4. Nästa morgon hörde vi vietnamesiska stridsvagnar i närheten och vi försvann alla åt olika håll. Phan Thorn Chan och jag gick till provinsen Pursat, som fortfarande kontrollerades av röda khmererna. Vi stannade där några månader

tills vi en dag sprang in i några vietnamesiska soldater som hjälpte oss till vår hemby.

Jag gifte om mig och har i dag två barn. Men jag kan inte glömma min första hustru och de båda barn jag har förlorat.

Jag besökte S-21 år 1981 när ett tyskt filmbolag ville ha överlevande lägerfångar med i dokumentärfilmen "Angkar". Vi var bara sju personer som överlevt S-21, alla andra var borta. Ing Pech som också överlevt S-21 hade blivit chef för folkordsmuseet i Tuol Sleng och frågade om jag ville jobba där. Det gjorde jag till 1984.

Jag berättar min historia som överlevande från S-21 för att världen ska veta vad de röda khmererna gjort och vad jag gått igenom. Jag vill att folkordstribunalen ska döma ansvariga röda khmerer snarast möjligt, för jag är mycket gammal i dag och det är också khmerledarna. Jag vill att rättvisa skipas innan jag dör.

De överlevde S-21; (fr.v.) Chum Manh alias Mei, Ruy Nea Kong, Iem Chan, Heng Nath alias Van Nath, Bou Meng, Phan Than Chan, Eung Pech.

FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

ETNISK RENSNING PÅ ORDER AV REGERINGEN

Röda khmerernas avsikt att krossa minoriteter blev allt tydligare med tiden. De grupper som drabbades svårast var vietnameser, kineser, chamfolket och khmer loeu. Mot slutet greps och dödades människor bara vid misstanken att de var vietnameser eller att de kände någon som kunde tala vietnamesiska.

När de röda khmererna kom till makten bestod mellan 15 och 20 procent av Kambodjas befolkning av etniska minoriteter. Flest var kineserna och vietnameserna som huvudsakligen var stadsbor och det muslimska chamfolket samt "khmer loeu" (eller "bergsbor") på landsbygden.

Dödligheten bland minoritetsfolken var högre än bland de etniska khmererna och de röda khmererna försökte att tränga undan minoriteternas språk och kultur. Däremot är forskare oense om regimen förföljde minoriteter för deras nationella, etniska och religiösa särdrag eller om andra faktorer ledde till att de drabbades särskilt hårt.

Redan under Lon Nols regim 1970–1975 förföljdes vietnameserna i Kambodja och två tredjedelar av dem hade flytt till Sydvietnam. Efter de röda khmerernas seger erbjöds de återstående att lämna Kambodja vilket cirka 150 000 gjorde. Kvar fanns mellan 10 000 och 20 000 som av olika skäl valde att stanna.

Mord på vietnameser

Vietnameser var sedan gammalt illa sedda bland khmererna. De var i stor utsträckning hantverkare och köpmän i städerna. En antivietnamesisk nationalism blev vartefter ett starkare inslag i den nya regimen propaganda. När Demokratiska Kampuchéas relationer till Vietnam försämrades växte hatet mot vietnameserna i Kambodja. Mord på vietnameser började äga rum under 1976. Enligt en regeringsorder från 1 april 1977 skulle samtliga vietnameser i landet gripas och lämnas över till de centrala säkerhetsstyrkorna. Mot slutet av regimen tid greps och dödades de flesta som misstänktes vara vietnameser, som kände någon vietnames eller som kunde tala vietnamesiska.

Kineserna var också i huvudsak en stadsbefolkning och i många fall köpmän. Därför kom de i regel att tillhöra de "nya människorna" som måste arbeta extra hårt och som dog i större utsträckning än andra. Däremot tycks man inte ha varit ute efter att döda dem specifikt för att de var kineser, åtminstone inte i början. Enligt Ben Kiernan började även kineserna förföljas under 1978 och det förekom massakrer på kineser både i Phnom Penh och ute i landet. Detta var samtidigt som rådgivare från Kina befann sig i Kambodja för att hjälpa regimen, men man ljög för

dem om vad som hände kineserna. Totalt beräknas det ha funnits drygt 400 000 kineser i Kambodja 1975 och drygt 200 000 kvar 1979.

Byar och samhällen upplöstes

Chamfolket drabbades också hårt. De förbjöds att tala sitt eget språk och att klä sig enligt egna seder. Byar och samhällen upplöstes och de tvingades flytta. Vid de sällsynta tillfällen då det fanns kött tvingade myndigheterna cham att äta fläskkött vilket stred mot deras muslimska tro. Chamfolket hade ungefär 250 000 medlemmar 1975. Mellan 40 och 50 procent beräknas ha dött fram till 1979.

Muslimerna förföljdes överlag av de röda khmererna. Moskéer förstördes och koraner brändes. Av omkring 1000 haji, d.v.s. personer som hade gjort pilgrimsfärden till Mecka, överlevde bara drygt 30.

Även andra minoriteter var drabbade. Bergsborna khmer loeus byar raserades och de tvingades bo bland khmererna i dalarna. I Koh Kongprovinsen nära Thailand fanns en minoritet på cirka 35 000 thailändare som evakuerades av de röda khmererna redan 1974–1975, innan khmererna erövrade hela landet. Vad som hände med dem är okänt, men man vet att avrättningar av thailändare förekom i ett senare skede.

Flera ledare inom röda khmerörelsen var etniska thailändare som rensades ut, flera redan före 1975. Omkring 2 000 människor som tillhörde shanfolket, besläktade med thailändare, ska ha förts bort från sina hem i gränsstaden Pailin 1975. Inte heller i deras fall vet man vad som sedan hände. Den laotiska minoriteten i Kambodja förbjöds att tala sitt eget språk. Till och med de som tillhörde khmer krom, etniska khmerer som var bosatta i Vietnam, förföljdes. En del av dem flydde till Kambodja eller fördes dit av kambodjanska trupper som gjorde råder över gränsen. Deras koppling till Vietnam gjorde dem till misstänkta förrädare och många avrättades.

Ville krossa minoriteterna

Röda khmererna ville "khmerisera" Kambodja genom att krossa minoritetskulturerna. Det var en tendens som blev allt starkare vartefter tiden gick. Men det råder inte enighet om man även ville förinta etniska grupper fysiskt. *Kommunistens svarta bok* menar att de röda khmererna var

konsekventa kommunister och satte klasskampen före kampen mellan folk eller raser. Grupper som kineserna tycks inte ha diskriminerats eller förföljts för sin etniska tillhörighets skull. Inte heller vietnameserna blev måltavlor på grund av nationalitet före 1977. De som menar att man inte kan tala om ett folk mord i Kambodja enligt FN-konventionen hävdar att färre kineser och cham borde ha överlevt om de röda khmererna verkligen hade fört en folk mordspolitik.

Ben Kiernan gör däremot gällande att rasismen var så central i de röda khmerernas tänkande att ras var viktigare än klass. Han pekar på massaker på vietnameser, cham och kineser och på hög dödlighet även bland andra minoriteter. Förutom vietnameserna anser Kiernan att det finns starka argument för påståendet att också chamfolket förföljdes på grund av etnicitet. Det står också klart, enligt Kiernan, att regimen ville krossa kineserna som grupp, även om man kanske inte strävade efter att döda alla enskilda kineser. Därför är det enligt honom legitimt att tala om att röda khmererna begick ett folk mord.

LOUNG UNG

"VI MÅSTE ARBETA HÅRDARE"

Pappa sa att vi måste arbeta hårdare eftersom vi var annorlunda. Loung Ung var av khmer härkomst på faderns sida och kines-kambodjan på moderns sida.

Till och med bland de nya människorna finns det olika klasser. De som tidigare var studenter eller hade yrken som statstjänstemän, läkare, konstnärer eller lärare anses vara moraliskt fördärvade. Sedan finns de etniska vietnameserna, kineserna och andra minoritetsgrupper som anses rasmässigt fördärvade. De nya människorna ljuger om sina tidigare arbeten och säger att de var fattiga bönder, som pappa gjorde, eller små butiksägare. I de röda khmerernas agrara samhälle är det bara goda arbetare som har något värde. Därför måste de nya människorna arbeta extremt hårt för att bevisa att de är värda mer levande än döda. Pappa säger att eftersom vi är annorlunda – kines-kambodjaner – måste vi arbeta hårdare.

Ur Loung Ung, First They Killed My Father: A Daughter of Cambodia Remembers, New York: HarperCollins Publishers 2000

KEU MATH

"VI TVINGADES ÄTA FLÄSK"

"Jag var nio år när röda khmererna tog makten i Kambodja. Min by var utsatt för både de röda khmererna och Lon Nol från 1974. Khmersoldater kom till min by och bad byborna om mat och spred propaganda. Många ungdomar gick med i röda khmererna frivilligt eller under tvång.

Khmererna dödade alla som de trodde stödde Lon Nol. Min far anklagades för att spionera åt Lon Nol och arresterades av röda khmererna. Han släpptes efter tio dagar eftersom han hade en släkting som var soldat inom röda khmererna.

Byborna flydde till huvudstaden eller till andra provinser. Min familj flyttade till provinsen Battambang i västra Kambodja.

Den 17 april 1975 hörde vi på radion att Kambodja befriats. Min familj hyrde en lastbil med plats för tjugo familjer. Vi tog väg nummer 6 och övernattade i provinsen Siam Reap. Tidigt nästa morgon kom svartklädda khmersoldater och sa åt oss att försvinna. Vi och andra evakuerade beordrades bosätta oss i en by som hette Sre Veal i Siam Reap.

Vår mat hade tagit slut. Min mor bytte våra kläder mot ris. Min mormor flätade korgar av vidjor och bytte till sig några höns. Röda khmererna kallade byborna till ett möte där de berättade att alla familjer nu måste ge sina ägodelar inklusive smycken, köksutrustning, boskap, kläder, allt, till ett kooperativ. Försökte man gömma något blev man avrättad.

Alla måste arbeta. Mina föräldrar arbetade på

risfälten med risplantering. De arbetade från fem till elva och sedan från ett till fem. I slutet av 1975 anklagade de röda khmererna min far för att vara spion. De sa till honom att han skulle omskolas men förde bort honom för att avrättas. Jag såg på när khmersoldaterna gick iväg med honom. Jag visste inte att han skulle dö; jag var bara tio år. Mor grät i ensamhet. Efter det tvingade Angkar henne att gifta sig med en annan man.

Min familj skingrades. Mormor bodde i kooperativ 1, mor i kooperativ 3 och min moster i kooperativ 4. Vi var alla muslimer och man förbjöd oss att tala muslimernas språk och att be och vi tvingades äta fläsk. Många dödades eller dog av svält eller sjukdom. Min morbror dog av svält i början av 1976. Morfar dog av malaria i slutet av 1976. Två av mina mostrar och deras familjer dödades.

När vi återvände till vår hemby 1979 fanns inga hus kvar och moskén hade bränts ner. Före 1975 bodde 700 familjer i byn, sammanlagt 3 500 personer. Efter 1979 bodde bara 54 familjer i byn. De enda som överlevt var de som bytt till khmernamn och ljugit om sin identitet."

Keu Math förbjöds att be och att tala sitt språk.
FOTO: THE DOCUMENTATION CENTER OF CAMBODIA ARCHIVES

”Ett kapitel om mitt liv har jag skrivit, men tårarna bara forsade ner över tangentbordet”

FOTO: ANDREAS KARLSSON

REACH SAMBATH

”TVÅ GÅNGER HAR JAG MÖTT DEN MAN SOM JAG TROR DÖDADE MIN FAR”

Den tidigare journalisten Reach Sambath är nu presstalesman vid den särskilda domstolen ECCC (Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia), som ska pröva de högsta ledarna för röda khmererna. Han var tio år när de tog makten i Kambodja. Det här är hans egen berättelse om åren med de röda khmererna.

”Folk brukar ibland kalla mig för andarnas talesman. Det var så otroligt många kambodjaner som dog och som inte har någon som kan representera dem. Det är därför de säger att jag för de dödas talan.

Själv led jag oerhört mycket under röda khmererna, men jag led också efteråt. Jag hade förlorat båda mina föräldrar och under lång tid bodde jag i ett buddistkloster med munkarna. På den tiden hoppades jag att en dag få se Pol Pot eller de andra röda khmer-ledarna inför rätta. Jag var ung och fantiserade om hur jag skulle kasta sten på dem om jag såg dem, knipa dem hårt i armen och fråga varför de hade behandlat min familj så illa.

Jag föddes i juli 1965. När röda khmererna tog makten i Kambodja, var jag alltså tio år.

Under den här tiden förlorade jag hela min familj, mina föräldrar och tre av mina bröder. Endast en bror och jag överlevde.

Pappan dödades i skogen

Min familj bodde i huvudstaden i provinsen Svay Rieng, men liksom alla andra stadsbor fick vi evakueras och lämna staden på order av röda khmererna. Min far hade varit lokalpolitiker och greps den 17 april 1975. Han dödades i skogen och någon sa att de hade sett hans skor bland buskagen. Mer vet jag inte.

Vi flyttades ut på landet och det var där jag lärde mig att klättra upp i höga träd för att plocka frukt. Träden var stora och jag rev mig ofta på bröstet när jag klättrade. Men

FOTO: ANDREAS KARLSSON

jag brydde mig inte om att det blödde, det enda jag brydde mig om var frukten för jag var väldigt, väldigt hungrig. Än i dag har jag ärr bröstet. Jag lärde mig också att stjåla potatis och ibland kröp vi ut i risfälten för att försöka få tag på ris. Då försökte vi krypa ihop så att de inte skulle se oss utan tro att vi var något slags djur.

Alla gjorde samma sak och min historia hade lika gärna kunnat vara någon annans. Men jag kan inte själv skriva min historia, för den är så sorglig. Ett kapitel om mitt liv har jag skrivit, men tårarna bara forsade ner över tangentbordet.

Lillebror dog av hunger

Särskilt ledsen blir jag när jag tänker på min lillebror. Han var bara sex år när jag såg honom sista gången 1977 och då var han inte mer än ett vandrande skelett. Det var inte alls min bror så som jag mindes honom från två år tidigare. Jag gav honom en mangofrukt som han slukade, till och med skalet. Till slut dog han av hunger.

När vietnameserna attackerade Kambodja 1977, tvingade röda khmererna oss att flytta från Svay Rieng och norrut till Battambang. De förde oss dit med båt och sa att vi skulle få ris tre gånger om dagen, men så blev det inte.

Vi tvingades bo i skogen, något som vi inte alls var vana vid. Det var kallt där och jag blev förflyttad till ett arbetsläger. Röda khmererna skilde barn och föräldrar åt och jag fick inte längre bo med min mamma.

Jag minns att jag alltid var hungrig, alla var hungriga och min mamma dog av svält.

Nu när jag arbetar här på domstolen hör jag många nya historier. Alla är lika sorgliga. Det är därför som den här domstolen är väldigt viktig för mig.

Men det är inte ett sätt att utkräva hämnd. Domstolen är här för att lära den yngre generationen vad som hände

och för att historien om röda khmererna ska berättas och bevaras.

Vill få se rättvisa skipas

Långt senare, efter att röda khmererna hade förlorat makten, har jag återvänt till platserna där jag tror att mina föräldrars kroppar finns. När jag kom dit där jag tror att min far dödades, hittade jag ingenting som tydde på att han funnits där.

Jag fyllde mina händer med jord och lät den rinna över mitt ansikte. Sedan tog jag med mig jord hem för att lägga i en urna av marmor. Jag gjorde samma sak med mamma. Deras själar har nu fått en viloplats och de väntar där, tillsammans med mig, på att få se rättvisa skipas.

Efter att röda khmererna förlorade Phnom Penh, fortsatte dödandet. Landet var laglöst och folk sökte efter sina familjer och släktingar överallt. De hittade inte alltid dem de letade efter. Om de i stället såg någon som de misstänkte tillhörde röda khmererna och som de trodde hade utplånat hela deras familj, då slog de ihjäl den personen. Hade de sett Pol Pot hade de attackerat honom också.

Idag är Kambodja fredligt och stabilt. Det finns lagar och regler. Under de senaste åren har jag på ett eller annat sätt träffat eller stött på de ledare för röda khmererna som fortfarande är i livet. Men jag känner inte längre någon längtan efter att hämnas. Däremot hoppas jag att de ska ställas till svars inför den här domstolen.

Två gånger har jag mött den man som jag tror dödade min far, han är lokalpolitiker i mina hemtrakter. Första gången var det svårt, men jag försökte kontrollera mina känslor och nu har jag funnit en inre frid. När jag ser på den där mannen är han inte längre samma person som jag såg för så många år sedan. Så varför skulle jag vilja göra honom illa?

SAMMANFATTNING

KRIGSFÖRBRYTARTRIBUNAL TILLSATT EFTER TRETTIO ÅR

Efter en konflikt med Vietnam invaderades Kambodja i december 1978, och de röda khmerernas styre föll samman. Regimen hade då i fyra år terroriserat, mördat och hållit befolkningen i skräck. Det skulle dock dröja ända till 2003 innan en krigsförbrytartribunal inrättades. Tribunalen sanktionerades av FN, med uppgift att ställa ledande personer inför rätta. I mitten av 2007 lades det första åtalet fram inför tribunalen.

Efter fem års krig mot Lon Nol-regimen stod de röda khmererna som segrare i april 1975. De dröjde inte med att inleda radikala förändringar i landet. Efter några få dagar hade Phnom Penh och andra städer tömts på sin befolkning. Alla band med det förflutna skulle kapas. Äldre politiska och sociala institutioner liksom seder och kultur skulle utrotas.

Befolkningen förvandlades till slavar som levde i stora jordbrukskollektiv. Minsta avvikelser från regeringens bestämmelser och minsta kritik mot politiken kunde bestraffas med döden. Regimen ville utplåna alla som sågs som fiender till den nya ordningen. Först drabbades officerare och statstjänstemän som hade tjänat den förra regimen samt intellektuella och akademiker, senare även andra verkliga eller inbillade oliktankande.

Fortsatt terror efter fallet

Massakrer på påhittade fiender var vanliga. Praktiskt taget alla de 14 000 eller fler som fördes till säkerhetspolisens högkvarter S-21 dödades, många av dem efter svår tortyr.

Förutom genom rena avrättningar dog massor av människor till följd av administrativ inkompetens, regimen vägran att ta hänsyn till förhållanden som inte stämde överens med ledarnas världsbild och den brutala behandlingen av de f.d. stadsborna.

Efter en konflikt med Vietnam som regimen själv hade underblåst invaderades Kambodja av Vietnam i december 1978, och de röda khmerernas styre föll samman. Efter sitt fall fortsatte de röda khmererna emellertid att föra krig mot de efterföljande regimerna och terrorisera civilbefolkningen till långt in på 1990-talet.

Brott mot mänskligheten

Det står klart att kommunistregimen systematiskt förföljde åtminstone en etnisk grupp, vietnameserna. Det hängde samman med regimen politiska konflikt med Vietnam. Enligt Ben Kiernan var rasism och etnisk nationalism de viktigaste inslagen i de röda khmerernas ideologi. Kiernan hävdar att de förföljde och dödade även medlemmar av flera andra minoritetsfolk, särskilt chamfolket. Andra forskare håller dock inte med.

De röda khmerernas handlingar uppfyller i skrämmande hög grad kriterierna för brott mot mänskligheten, med systematiska och omfattande angrepp på en civilbefolkning som utsattes för mord, tvångsflyttningar, tortyr och alla slags svåra umbäranden.

Första åtalet väckt under 2007

År 1997 bad Kambodjas regering FN om stöd för att döma dem som bar ansvaret för röda khmerernas brott mot Kambodjas folk. Efter sega förhandlingar nådde Kambodja och FN en uppgörelse 2003 om att inrätta en krigsförbrytartribunal, ECCC (Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia). Endast ledande personer bland röda khmererna ska ställas inför rätta och brotten måste ha utförts mellan 17 april 1975 och 6 januari 1979.

Det första åtalet lades fram i mitten av 2007, och under månaderna därefter greps och åtalades en handfull personer, däribland Pol Pots andreman Nuon Chea. Pol Pot själv dog 1998. Ingen av de åtalade har anklagats för folkmord, utan i stället rör åtalspunkterna brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser.

Inspektion av en identifierad massgrav. Sammanlagt har 19 733 massgravar kartlagts av the Documentation Center of Cambodia. Som massgrav avses en grav med fler än fyra kroppar. En del gravar innehåller över 1 000 kroppar.
FOTO: JOHN VINK/MAGNUM PHOTOS/IBL

PERSPEKTIV PÅ BROTT MOT MÄNSKLIGHETEN UNDER KOMMUNISTISKA REGIMER

INLEDNING

Den kommunistiska ideologin har rötter i 1700-talets upplysningstänkande och i franska revolutionens paroller om frihet, jämlikhet och broderskap. Kommunismen är i princip universell och egalitär. Den gör anspråk på att ställa sig på de förtrycktas sida mot alla slags orättvisor. Dess program är avsett att skapa ett lyckorike där all exploatering och alla konflikter försvunnit. Likväl har regimer som bekant sig till kommunismen gjort sig skyldiga till några av de värsta brott mot mänskligheten som vi känner. Hur är detta möjligt? Finns det något i denna ideologi som leder till förövandet av sådana brott? Eller beror brotten på kulturella eller historiska faktorer som inte har med kommunismen att göra? Här skiljer sig olika forskares synsätt kraftigt åt. Det spelar ofta stor roll vilken av de olika skolbildningarna (som beskrivs i kapitlet om totalitarismen) som en forskare tillhör: totalitarismteorin, revisionismen eller postrevisionismen. Framför allt revisionister tenderar att tona ned ideologins betydelse och anse att andra faktorer har haft mycket större inverkan på händelserna, medan särskilt totalitarismteoretiker ofta lägger stor vikt vid ideologin; även de kan dock lägga vikt också vid andra förklaringsgrunder som aktörer eller historiska förutsättningar.

I fokus för intresset står här Sovjetunionen, Kina och Kambodja. Det finns flera stater som hade kunnat tas upp, t.ex. Nordkorea eller Kuba, men vissa avgränsningar är nödvändiga och valet av dessa tre fall kan motiveras. Sovjetunionen var den första kommunistiska staten och blev därför en ledstjärna för många kommunister över hela jorden. Kina var det första landet utanför Europa där kommunismen segrade, och dess seger innebar att antalet människor som levde under kommunistiskt styre i världen mer än fördubblades. Kina kom också att utveckla en kommunism som skilde sig en del från den sovjetiska och blev en förebild för många människor. Röda khmerernas styre i Kambodja blev kort, men deras regim var kanske den mest radikala. Massmordet i Kambodja var i andel av ett enskilt lands befolkning 1900-talets värsta.

”Brott mot mänskligheten” är inte detsamma som brott mot de mänskliga rättigheterna. Med brott mot mänskligheten avses enligt Romstadgan för Internationella brottmålsdomstolen ”ett vidsträckt och

systematiskt angrepp riktat mot civilbefolkning med insikt om angreppet”. Dessa angrepp kan vara mord, utrotning, förslavning, tvångsförflyttning, tortyr eller förföljelse av en identifierbar folkgrupp eller ett kollektiv av politiska, rasmässiga, nationella, etniska, kulturella, religiösa, genusmässiga eller andra skäl. Det finns ingen kommunistisk regim som inte har gjort sig skyldig till brott mot de mänskliga rättigheterna. Alla kommunistiska stater har varit diktaturer som har undertryckt yttrande- och åsiktsfriheten och förföljt politiskt olikstänkande. Däremot kan det diskuteras om alla kommunistiska regimer har gjort sig skyldiga till så omfattande och systematiska förföljelser att de faller under kategorin brott mot mänskligheten.

IDEOLOGIN

”Kommunism” används ibland som en sammanfattande beteckning på olika politiska idéer som förnas av att de anser att egendomen i samhället ska vara gemensam. De vanligaste formerna av modern kommunism bygger på marxismen, de teorier som utformades av tyskarna Karl Marx och Friedrich Engels i mitten och slutet av 1800-talet. Huvuddragen är följande: alla mänskliga samhällen har präglats av klasskamp. Klasserna definieras av sitt förhållande till produktionsmedlen: en klass arbetar och den andra lever på den första klassens arbete. Världshistorien följer en lagbunden utveckling, där samhällsstadierna följer på varandra i en bestämd ordning. På varje stadium står klasser mot varandra. I slavsamhället, som det antika Rom, står slavar och slavägare mot varandra, i feodalsamhället godsägare och livegna och i det kapitalistiska samhället borgare och proletära arbetare. Tekniken och ägandeförhållandena utgör den bas som bestämmer övriga samhällsförhållanden. Politiska institutioner, religion, lagar, moral och idéer utgör en överbyggnad som är beroende av basen. När tekniken utvecklas blir det rådande samhället föråldrat och nya klasser uppstår, men den gamla härskande klassen vill inte släppa från sig makten. Därför sker övergången från ett samhällsstadium till nästa inte fredligt utan genom en revolution, där den klass som representerar nästa stadium och sålunda har framtiden för sig störtar den gamla härskarklassen. När den gamla godsägaradeln störtades av de nya industrikapitalisterna avlöstes

feodalsamhället av det kapitalistiska samhället. Marx förutsade att det kapitalistiska samhället till slut kommer att störtas av arbetarklassen i en ny revolution. Arbetarklassen kommer sedan att upprätta ett socialistiskt samhälle där den privata äganderätten är avskaffad. Utan privat ägande kan ingen längre utnyttja någon annans arbetskraft, och då kommer klasskampen att försvinna. Alla konflikter mellan människor handlar i grunden om klasskamp, även om de inblandade själva skulle tro något annat, och därför kommer alla konflikter att lösa sig. Staten är enligt Marx bara ett medel för den härskande klassen att upprätthålla sin makt, och därför kommer den att dö bort av sig själv. När den här processen är fullbordad lever människorna i det kommunistiska samhället, som är slutstadiet i mänsklighetens utveckling. Eftersom ingen klasskamp råder längre kommer nämligen ingen ny revolution att behövas.

Enligt kommunismen tar alltså arbetarna vid övergången från det kapitalistiska till det socialistiska samhället makten med våld. När man väl har börjat använda våld är det lätt att fortsätta med det för att bekämpa alla som gör motstånd. Marx skriver också att den segrande arbetarklassen för en tid måste upprätta vad han kallar för proletariats diktatur för att hindra att de avsatta kapitalisterna tar tillbaka makten. Han föreskriver alltså diktatur och våldsutövning gentemot dem som inte accepterar revolutionen, även om de skulle råka ha stöd av en majoritet i samhället.

Utopi och fanatism

Marx lära är en utopi, det vill säga den tecknar bilden av ett framtida samhälle där alla missförhållanden har försvunnit. Många tänkare och forskare menar att diktatur och övergrepp blir särskilt vanliga just när man försöker förverkliga en utopi. Filosofen Karl Popper har argumenterat så här: utopisterna vill göra om samhället helt och hållet och på en gång för att avskaffa alla missförhållanden, inte bara gradvis reformera samhället. Men då måste det ske en centralisering av makten, eftersom bara några få har överblick över hela planen för hur det nya samhället ska se ut. De flesta människor är inte heller beredda att göra uppoffringar för resultat som kanske inte kommer att synas förrän långt senare. Därför uppstår kritik, som måste undertryckas om man ska kunna fortsätta på vägen mot utopin. Diktaturen blir oundviklig.

Popper frågar sig vad som händer om det visar sig att det nya samhället inte fungerar så bra som man har tänkt sig. Måste man då riva ned allting igen och börja om? Eftersom utopisterna vill förändra allting på en gång finns det ingen möjlighet att gå stegvis fram och pröva vilka saker som fungerar. Den konservativa filosofen Edmund Burke kritiserade också franska revolutionen för att försöka riva ned hela det gamla samhället på en gång. Följden av det, menade Burke, blir att även de moraliska band och de auktoriteter som håller samman själva samhället löses upp. När inte längre några etablerade auktoriteter finns måste de som

har makten i stället upprätthålla den med hjälp av våld och terror.

Ett annat tänkbart problem med just den kommunistiska utopin är att den bygger på antagandet att alla konflikter i grund och botten är klasskonflikter. Om ägandet blir gemensamt kommer klasskonflikterna att försvinna, och då upphör också alla andra konflikter. Men lösningen gäller endast om denna förutsättning stämmer. Många som kommenterat kommunismen anser att det faktiskt finns andra sorters konflikter som också är verkliga. Vad gör revolutionären då om det fortsätter att finnas konflikter mellan människor trots att man har infört socialismen?

Även om man inför ett nytt samhälle kommer människorna att ha vuxit upp i det gamla, och många av dem tänker på "gamla" sätt. Om man ska kunna skapa ett helt nytt samhälle måste man därför också skapa en ny människa. Men vad händer då med dem som inte vill eller inte kan anpassa sig till det nya sättet att tänka och bete sig? En vanlig lösning har varit att få dem att ändra sig med tvång eller också att ta bort dem genom att döda dem eller spärra in dem. Kommunisterna anser att historien är lagbunden och står på deras sida, vilket lätt leder till fanatism: de som står i vägen för mänsklighetens lyckliga framtid försöker ju hindra själva historien från att nå sitt mål. Denna determinism har lyfts fram av bl.a. Bent Jensen och Klas-Göran Karlsson.

Eftersom det politiska systemet bara är en överbyggnad i samhället, måste enligt kommunismen i vad Marx kallar de socialistiska och kommunistiska samhällena alla "borgerliga" institutioner avskaffas, även de som vi skulle kalla demokratiska. Då försvinner även de institutioner som kan skydda den enskilde mot övergrepp från samhället, och det finns inte längre några hinder för brott mot de mänskliga rättigheterna eller mot mänskligheten. För att få bort kapitalismen måste kommunistiska regimer avskaffa den privata egendomen. När både den politiska och den ekonomiska makten samlas i samma händer kan inga oberoende grupper eller aktörer överleva som kan fungera som en motvikt till statens eller kommunistpartiets makt.

Våld

Många forskare, särskilt de som ansluter sig till totalitarismteorin, hävdar att det är den kommunistiska ideologin som mer än någonting annat bär ansvaret för de brott som begåtts i Sovjetunionen. Martin Malia skriver att Ryssland före 1917 inte var så olik det övriga Europa, utan det var kommunisternas maktövertagande som innebar ett tydligt brott med den tidigare ryska historien. Problemet var att historien inte ville följa de lagar som Marx hade ställt upp, och då försökte bolsjevikerna tvinga den. Resultatet blev något som de varken eftersträvade eller förutsåg, men de kunde inte ge upp det utan att ge upp försöket att förverkliga sin utopi. Paradoxalt nog ledde strävan att eliminera orsakerna till ojämlikhet till hård partidiktatur.

Bent Jensen söker visa att det politiska program som de ryska bolsjevikerna proklamerade och försökte förverkliga från 1918 stämmer väl överens med de punkter som Marx och Engels hade uppställt i Kommunistiska manifestet 1848: beslag tagande av jorden, statlig planering av industriproduktionen, införande av allmän arbetsplikt och offentlig uppfostran av alla barn. Bolsjevikernas ideologi var marxistisk. Lenins och Stalins läror var inte nödvändiga men möjliga och faktiska följder av Marx teorier.

Många forskare menar att kommunismen i Kina i första hand var en strategi för att ta makten och bygga upp ett starkt och modernt land. Kinas kommunister ställde sig ganska långt från den ryska bolsjevismen och ännu längre från marxismen. En skillnad var att Mao Zedong ville bygga kommunismen på bönderna i stället för på stadsproletariatet. Mao utvecklade också med tiden en idé om en "ständig revolution": "borgerliga" idéer kunde leva kvar även efter en kommunistisk revolution och för att hindra att kapitalismen återinfördes behövdes nya revolutioner. Mao trodde på människors förmåga att genom stark tro och träget arbete övervinna alla hinder som kan stå i vägen för det kommunistiska samhället. Medan Marx lade störst vikt vid den tekniska och ekonomiska basen ansåg alltså Mao att människans vilja kan betvinga dessa. Samtidigt har Maos lära tydligt kommunistiska drag: klasskampen och revolutionen står i centrum, och privategendomen ska avskaffas för att ett kommunistiskt samhälle ska kunna bli verklighet.

Före kulturrevolutionen var Kina enligt forskarna en "standardkommuniststat". Kulturrevolutionen var ett försök att finna en egen kinesisk väg till framtiden men var inte för den skull ickekommunistisk. Maos rädsla för att kapitalismen skulle återupprättas och hans vilja att vidmakthålla klasskampen var viktiga motiv bakom kulturrevolutionen. Målet var att proletariatets diktatur skulle utsträckas till alla livets områden.

Huruvida de röda khmererna i Kambodja verkligen var kommunister har varit föremål för debatt. Kommunismens svarta bok finner att de röda khmererna tveklöst ingår i den kommunistiska familjen. Deras program visar upp stora likheter med den sovjetiska "krigskommunismen" från åren 1918–1921 som utmärktes av statlig kontroll över ekonomin och tvångsrekvireringar av livsmedel från bönderna och, framför allt, med stora språnget och kulturrevolutionen i Kina. Samma uppfattning har David Chandler: det kambodjanska kommunistpartiet var en marxist-leninistisk rörelse. Terrorutvecklingen i Kambodja var mer intensiv än den varit i Sovjetunionen och Kina men följde samma mall.

Ben Kiernan menar däremot att de röda khmererna tilltalades av maosismen därför att den understök av människan kan övervinna materiella villkor och vända historiska trender. Nationalism och rasism var viktigare element i deras världsbild än klasskampen. Philip Short delar Kiernans syn att kommunismen inte var ett mål för Pol Pot och

de röda khmererna, utan snarare ett medel för att göra Kambodja starkt och fritt. Pol Pot var mer påverkad av förmarxistiska eller icke-marxistiska radikaler än av Marx, Lenin, Stalin eller Mao. Det har gjorts gällande att de röda khmerernas ideologi var en form av "bondepopulism" som stod närmare anarkismen än marxismen. Även Kiernan erkänner dock att det fanns idéer som de röda khmererna hämtat från kommunismen, men ser alltså inte dessa idéer som kärnan i deras ideologi.

KULTUR OCH HISTORIA

Många forskare anser att kulturella och historiska faktorer vid sidan av ideologin har varit mycket betydelsefulla för att förklara våld och brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer. Tanken är då att det i de samhällen som blev kommunistiska redan fanns faktorer som gjorde dem mer våldsbenägna än andra. Kulturella faktorer kan ha fungerat som bakgrundsorsaker, medan händelser som revolutioner, krig eller andra kriser kan ha varit utlösande orsaker.

Richard Pipes har förklarat de ryska bolsjevikernas uppförande med en kombination av den kommunistiska ideologin och element i den ryska kulturen. Han skriver att bolsjevikernas teorier visserligen var hämtade från väst men att deras metoder var ryska. I väst har kommunismen inte lett till samma våldsutövning som i Sovjet. Marxismen, skriver han, har både frihetliga och auktoritära inslag, och varje lands politiska kultur avgör vilka som tar överhanden. Pipes pekar på att de ryska bönderna under tsarväldet inte kände någon gemenskap med överheten eller med riket i stort. I samhällets topp fanns en sluten byråkrati och under den en befolkning som i stort sett fick sköta sig själv. Formellt var riket och all dess jord tsarens personliga egendom, vilket gjorde hans makt obegränsad. Inträdet i statsförvaltningen berodde till stor del på kontakter och befordran på antalet tjänsteår. Följden blev att en stor del av de högutbildade stängdes ute från statlig tjänst. Från 1800-talets mitt växte det fram en missnöjd intelligentsia i Ryssland. I sin frustration utvecklade den radikala och kompromisslösa politiska åsikter och ville störta hela det bestående samhället. Intelligentian ansåg själv att den satt inne med överlägsna kunskaper om det rationella och rätta och borde "uppfostra" massorna.

Lenin ansåg i anslutning till detta tänkande att bolsjevikpartiet skulle vara en liten elit som skulle leda de politiskt omogna massorna. Liksom tsardömet hade betraktat landet och folket som tsarens personliga egendom kom Lenin och hans parti att betrakta dem som partiets egendom. Därtill kom att censur och en hemlig polis, som skulle bevara den politiska rättrogheten och hade rätt att spionera, fängsla och utan rättegång förvisa människor, hade skapats redan under tsartiden.

Det har också hävdats att den ryska bondekulturen skulle ha varit våldspräglad och att detta färgade av sig på bolsjevikerna. De ryska bönderna var auktoritärt sinnade men hatade samtidigt de

privilegierade och bildade. De hjälpte bolsjevikerna att riva ned det gamla, men de kunde inte bygga upp något fungerande nytt system.

För andra forskare är kontinuiteten inte så stark. Bent Jensen påpekar att Lenin direkt efter sitt maktövertagande 1917 började rycka upp samtliga existerande institutioner med rötterna. Bolsjevikernas ledare kom ur intelligentian och visste ingenting om böndernas tänkesätt, och dessutom har det aldrig bevisats att ryska bönder skulle ha varit mer våldsbenägna än andra. Jensen säger också att reformer genomfördes i Ryssland under åren före 1917 och att man redan var på väg bort från det "traditionella" Ryssland. Han medger dock att den ryska kulturen påverkade bolsjevikerna, även om han menar att den kommunistiska ideologin hade större betydelse: ryska intellektuella hade en tradition av att se sig själva som "folkets" sanna representanter med rätt att utöva våld för att befria detta folk. De hade också en tendens att dela upp världen i svart och vitt, vilket gjorde att de inte ville nöja sig med att reformera samhället utan ville störta det. Denna sista uppfattning var somliga velat koppla till en ortodox religiös tradition: det finns bara frälsta och fördömda, ingen skärseld och därmed inga nyanser mellan det onda och det goda.

Religionens betydelse

Liksom Ryssland har Kina en lång tradition av despoti. I tusentals år var den officiella ideologin konfucianismen, som ser en auktoritär men välvillig regim som den ideala styrelsen. Det fanns en stark centralregering som utövade kontroll över hela samhället. Det fanns inte starka institutioner eller organisationer som kunde fungera som motvikt till staten. I tusentals år var också kejsaren föremål för en kult, som man kan tänka sig har skapat en fruktbar jordmån för dyrkan även av senare ledare. Mao Zedong var lika lite som Stalin i Sovjetunionen främmande för jämförelser mellan honom och stora kejsare ur historien. Hans handlingar skulle därför kunna sättas in i en lång tradition av kinesisk despotism snarare än kopplas till den kommunistiska ideologin.

Samtidigt har det i Kina funnits en lång historia av uppror mot den starka regimen, ofta pådrivna av messianska sekter som gjort anspråk på människors fullständiga lojalitet. Medlemmarna har klippt av alla familjeband, och brutala övergrepp mot utomstående har begåtts. De hundra åren närmast före kommunisternas seger 1949 präglades av blodiga massuppror som Tai-Pingupproret 1850–1864. Efter kejsardömets avskaffande 1912 var stora delar av landet uppdelat mellan lokala krigsherrar som bekämpade varandra och 1937–1945 ockuperade japanerna stora områden och bedrev en brutal krigsföring mot kineserna. Landsbygden var plågad av rövare som plundrat och mördat bönder. Under tre generationer hade kineserna vant sig vid utbrett våld och en uppluckring av gamla värden.

Det har också framhållits att den konfucianska läran skulle innehålla en tendens att moralisera politiken: det finns en ståndpunkt som är den rätta

och alla andra är fel. Därför blir kompromisser omöjliga. Även här finns anledning att peka på likheten med den rysk-ortodoxa världsbilden. Parallelliteten kan också sägas omfatta marxismen, som ju ser historien som en kamp mellan det gamla som måste ge vika och det nya som oundvikligen måste komma. Dock har det påpekats att konfucianer tror på möjligheten för människor att bättra sig genom utbildning och omskolning. Betoningen i de kinesiska arbetslägren på att omskola människor och få dem att börja tänka på "rätt" sätt kan ha sitt ursprung här. Den konfucianska utbildningen av ämbetsmän bestod i mycket av läsning av klassiska skrifter, som man lärde sig utantill och vars auktoritet man förlitade sig på. Kanske har den starka ställning som Maos skrifter haft i Kina vilat på en sådan vana.

Även i fråga om Kambodja har religionens betydelse understrukits. I buddhismen finns inget bestående jag utan själen är ett slags livslåga som ständigt återföds i nya skepnader. Handlingarna under det gångna livet bestämmer i vilken form och under vilka villkor man måste leva i nästa liv. Röda khmerernas strävan att utplåna människors individualitet och göra dem till lydiga "automater" stämmer väl överens med buddhismens antiindividualism, har det sagts. Philip Short menar att den buddhistiska läran om återfödelsen inte har samma kraft att påverka människors moral som kristendomens eller islams mer människoliknande gud, som efter döden dömer människorna för evigt.

Underkastelse och lydnad

Ibland har de historiska linjerna dragits ännu längre tillbaka: trots sin radikalism lyfte de röda khmererna ofta fram Angkorriket, som existerade i nuvarande Kambodja från 800- till 1300-talet, som ett ideal för Kambodja att sträva efter. Angkorriket tycks ha haft ett utbrett slaveri. De gamla rikena i Sydostasien förefaller ofta ha utfört massakrer och massdeportationer av sina fiender. Det fanns alltså föregångare till de röda khmerernas brutalitet.

Vissa iakttagare har också framhållit att det traditionella kambodjanska samhället präglades av en stark känsla av över- och underordning. Det kunde Pol Pot och hans medhjälpare dra nytta av. Den kambodjanska kulturen har inte uppmuntrat till självständigt tänkande utan tvärtom till underkastelse och lydnad. Man undviker konfrontation och öppen oenighet. Följden kan bli, har det sagts, att våldet blir det enda alternativet när spänningarna till slut blir alltför stora för att kunna hållas under kontroll. Till skillnad från i Kina, hävdar Short, finns det i kambodjansk kultur ingen tro på möjligheten att förändra människor. Detta skulle förklara varför de röda khmererna inte ägnade så mycket kraft åt att försöka omskola sina motståndare utan i stället dödade dem. Samtidigt med betoningen av auktoritet och lydnad fanns i Kambodja liksom i Kina ett utbrett banditväsen med röverier, våldtäkter och mord på landsbygden.

I alla tre länderna fanns följaktligen redan före de kommunistiska regimernas etablering ett samhälle och en kultur som starkt betonade statens och härskarens makt på bekostnad av individens frihet. Det är möjligt att sådana auktoritära strukturer levde vidare även under det nya styret och påverkade de nya ledarnas och deras undersåtars sätt att förhålla sig till varandra. Man kan emellertid fråga sig om mänskliga samhällen måste vara fångade i sin egen historia eller om de kan bryta med gamla mönster och förändras. Kommunisternas mål var ju att bryta med historien och skapa ett helt nytt samhälle. Det är förstas också möjligt att förhållandet i stället var det omvända: att kommunismen hade lättare att segra i samhällen som var vana vid ett auktoritärt styre och där det inte fanns så starka strukturer som kunde stå emot deras maktutövning.

KRIG OCH KRIS

En tredje möjlig förklaring till brotten mot mänskligheten är att kommunisterna har tagit makten i samband med krig eller andra svåra kriser, som har skakat om samhällena och förrått människor. Historiskt äger folkmord och liknande händelser ofta rum i samband med någon stor samhällelig omvälvning, som ett inbördeskrig eller en internationell konflikt. Sådana händelser rubbar den invanda ordningen, skärper motsättningarna mellan olika samhällsgrupper, undergräver de sociala normer och strukturer som skapar sammanhållning i ett samhälle och ge upphov till en känsla av hot och fara. Dessutom tvingar de människor att välja sida.

Bolsjevikerna tog makten i Ryssland under första världskriget, ett krig präglad av ett råare och mer maskinellt våld än något tidigare krig. Stora delar av befolkningen påverkades genom den allmänna värnplikten och mobiliseringen av hela samhället i krigets tjänst. Gränsen för vad som var tillåtet i form av våldsutövning förflyttades, och det fanns en känsla av att gamla värden inte längre var giltiga. I Ryssland kan man tala om en pågående kris ända sedan den misslyckade revolutionen 1905. Tsarregimen hade gjort vissa eftergifter men sedan tagit tillbaka dem. Det hade radikaliserat oppositionen.

Efter bolsjevikernas maktövertagande följde sedan ett blodigt inbördeskrig mot "vita" och "gröna" styrkor. Hela deras styre fram till Sovjetunionens fall har ibland beskrivits som ett slags ständigt krigstillstånd, ett krig mot den egna befolkningen och med en mobilisering och styrning av samhällets resurser även i fredstid. Sovjetunionen var ett isolerat land både under mellankrigstiden och kalla kriget.

De kinesiska kommunisterna hade ut kämpat ett krig mot nationalisterna ända sedan slutet av 1920-talet och 1937–1945 även mot japanerna. Under det långa kriget byggde de upp en revolutionär statsapparat, naturligt nog anpassad för krig. Väl vid makten var ledarna vana att styra både ekonomi och människor som om de vore arméer i

ett fälttåg. Under stora språnget förlitade sig Mao Zedong på beprövade metoder från revolutionskriget: massmobilisering, militär organisation av arbetskraften och ett ordnande av administrationen i en militär befälskedja.

Till det kom att den mer fredliga utvecklingen avbröts av stora revolutionära experiment, först det stora språnget och sedan kulturrevolutionen. De skapade nya kriser i samhället, och under kulturrevolutionen bröt den civila förvaltningen och partiets auktoritet samman under angreppen. Detta beredde vägen för de förändringar som skulle börja ett par år efter Maos död.

Prins Sihanouk i Kambodja drog sig inte för att tillgripa våld i stor skala mot sina motståndare. Efter att han hade störtats 1970 och allierat sig med röda khmererna rasade ett inbördeskrig i landet fram till khmerernas seger 1975. Under detta krig uppskattas omkring en halv miljon människor ha mist livet. För att bekämpa nordvietnamesiska trupper som opererade från kambodjanskt territorium utförde amerikanskt flyg massiva bombningar på landsbygden 1973. Många människor som fördrevs genom bombningarna anslöt sig till de röda khmererna. Denna regim har liksom den tidiga sovjetiska kallats "krigskommunistisk". De väpnade styrkorna var regimens ryggrad och utgjorde en modell för mobiliseringen av civilbefolkningen.

Alla tre regimerna kom alltså till makten under eller efter krig eller inbördeskrig. Det har gjorts gällande att våldet i samtliga fall var en reaktion på andras våld och framkallades av de yttre hot som regimerna levde under. Mot detta har invänts att regimerna under största delen av sin existens inte befann sig i krig men likväl gjorde sig skyldiga till en våldsutövning värre än krigens härjningar. Liksom i fråga om kulturens inverkan kan man också vända på steken: utan krig inget kommunistiskt maktövertagande.

ENSKILDA AKTÖRER

En fjärde möjlighet är att våldet var ett verk av enskilda personer i ledande ställning. Vi vet att Stalin, Mao och Pol Pot hade en mycket stark ställning. Kanske förvrängde de av maktlystnad eller andra skäl regimens goda syften?

Det har sagts att det var Stalin som förstörde det kommunistiska projektet i Sovjetunionen genom sin brutala diktatur och terror. Lenin skulle ha haft goda intentioner som Stalin sedan förrådde. Ett argument har varit Lenins "testamente", där han uppmanade de andra i ledningen att göra sig av med Stalin. Mot detta har invänts att terrorn ju började redan under Lenin. Den terrorapparat som då byggdes upp fanns sedan kvar och kunde tas över av Stalin. Det var Lenin som krossade alla motståndare till kommunistpartiet och upprättade en centraliserad enpartidiktatur. Stalin gick sedan ett steg vidare och skapade ett personligt envælde.

Inte bara sådana som har velat ärerädda Lenin har understrukit Stalins betydelse för terrorn.

Robert Conquest lägger stor skuld för den stora terrorn på Stalin personligen. Det faktum att terrorn minskade och Gulag avvecklades efter Stalins död skulle också kunna tas till intäkt för att det var Stalin personligen – och eventuellt en liten grupp kring honom – som stod bakom terrorn, inte regimen som sådan.

Mao Zedong var både Kinas Lenin och dess Stalin, har det sagts. Redan på 1940-talet hade hans tänkande upphöjts till ideologiskt rättesnöre för det kinesiska kommunistpartiet, och han blev föremål för en intensiv personkult. Majoriteten av dem som har forskat om det stora språnget och om kulturrevolutionen framhåller ”Maofaktorn”: ingen av de båda händelserna hade inträffat utan honom. Där emot diskuteras hur stor Maos makt var. Somliga anser att han var tvungen att ta hänsyn till andra inom kommunistpartiets ledning, medan andra menar att hans ställning var så stark att han kunde göra vad han ville. I båda fallen lägger man dock mycket av skulden på Mao personligen. Han var fullt beredd att offra människoliv för att nå sina mål, och hans ovilja att erkänna att han begått misstag kostade åtskilliga människor livet under både stora språnget och kulturrevolutionen.

Pol Pot hade varit ledare för Kambodjas kommunistparti från början av 1960-talet och hade också mycket stor makt, även om han föredrog att inte synas i offentligheten. Det anses att det var han som ensam fattade alla viktiga regeringsbeslut under Demokratiska Kampuchéas existens. Men det anses också att regeringen i Phnom Penh hade bristande kontroll över de lokala partifunktionärerna, även om styrningen successivt blev allt bättre.

En springande punkt är vilken historisk betydelse enskilda personer har. Enligt marxister har de aldrig någon avgörande betydelse. Andra kan däremot tillerkänna dem ett visst handlingsutrymme. Inte minst under kriser, som sådana tillfällen då kommunistpartierna kom till makten i de tre länderna, kan individer ha stor betydelse, menar många. Frågan blir i så fall om det var ledarna ensamma som låg bakom brotten mot mänskligheten eller om andra faktorer också spelade in. Om ledarna bär en del av ansvaret, hur mycket berodde på dem och hur mycket berodde på annat?

MODERNITET OCH BYRÅKRATI

En femte faktor som kan ha påverkat händelserna är de byråkratiska strukturerna i de tre länderna. Folkmorden och brotten mot mänskligheten hör det moderna samhället till, därför att det bara är det samhället som förfogar över tekniska och administrativa resurser som gör det möjligt att bedriva ett systematiskt dödande av människor på ett så effektivt sätt. Zygmunt Bauman är berömd för sin tes att Förntelsen framför allt var en konsekvens av den moderna byråkratin. Vaga order uppifrån tolkades och utnyttjades av byråkrater på institutionell och lokal nivå. En bärande tanke i det moderna samhället är, enligt Bauman, tron på människans förmåga

att behärska både naturen och samhället och forma dem efter sina egna syften. Den byråkratiska kulturen betonar möjligheterna att förbättra samhället genom aktiv styrning av människor, och den vill utmönstra allt som förefaller irrationellt eller ostandardiserat. I en hierarkisk byråkrati med specialiserade arbetsuppgifter känner inte heller någon ansvar för helheten. Bauman menar att varje individ blir en kugge i ett stort maskineri och behöver inte känna skuld för vad maskineriet i stort gör.

Alec Nove har hävdad att terrorn på 1930-talet drevs på av partiapparaten och de byråkratiska instanserna och var deras sätt att undanröja grupper som hade kunnat sätta sig upp emot dem. Terrorn var sålunda inte Stalins personliga ansvar. John Arch Getty har pekat på att lokala partifunktionärer utnyttjade utrensningarna till att krossa allt motstånd mot sig själva på lokal nivå och gärna avrättade fler än de egentligen var bemyndigade att göra. Centralmakten fick i stället hålla tillbaka den lokalt initierade terrorn.

Mot det har anförts att Stalin genom utrensningarna skapade en byråkrati där ingen vågade annat än att lyda. Efter andra världskriget, när förvaltningsapparaten hade börjat vänja sig vid att arbeta under ordnade former igen, blev Stalin otålig vad gällde alla formella procedurer. Kampanjen mot judarna ska ha varit en del av en planerad ny utrensningsväg, som bland annat ska ha berott på Stalins irritation över det byråkratiska arbetssättet.

Det finns Kinaforskare som menar att inte ens Mao hade full handlingsfrihet utan måste välja mellan de olika förslag som byråkratin utarbetade. Därför vore det fel att förklara det stora språnget enbart med Maos eller andra ledares infall. Majoriteten av forskarna anser emellertid att de höga kommunistiska politikerna och därmed beslutsfattandet stod ”ovanför” de byråkratiska institutionerna.

Mao och den övriga ledningen hade förstas inte fullständig kontroll över hur förvaltningen genomförde den politik de hade beslutat om. Under det stora språnget fick Mao inte heller tillförlitlig information om hur projektet framskred ute i landet, bl.a. därför att den centrala myndighet som skulle sammanställa statistiken hade monterats ned. Han spelade också ut olika delar av både partiet och förvaltningen mot varandra. Han allierade sig under det stora språnget med de lokala ledarna mot de centrala politiker och administratörer som ogillade detta projekt. De flesta iakttagare menar ändå att Maos makt var sådan att förvaltningen knappast kunde motarbeta hans vilja. Mao ogillade byråkrati och rutiner som fördröjde verkställandet av politiska beslut och varnade ofta för sådana tendenser. Flera av de kampanjer han startade har förklarats med hans oro för att partiet höll på att byråkratiseras och förlora kontakten med sina revolutionära rötter. Under kulturrevolutionen upphörde stora delar av förvaltningen att fungera sedan Mao hade låtit rödgardister och rebeller angripa den.

Som kanske ingen annan stat försökte

Demokratiska Kampuchea styra sin befolknings liv in i minsta detalj. Hårt arbete, ständiga politiska möten och angiveri skulle se till att människor inte hade möjlighet till ett privatliv utanför statens och partiets blickfång. Men den apparat som skulle utöva den långtgående kontrollen fungerade dåligt i praktiken. Få partifunktionärer hade utbildning för eller erfarenhet av administration. Detta gav de lokala makthavarna stort inflytande.

Statsledningen i Phnom Penh försökte få större kontroll över landet, och Kiernan lyfter fram detta som ett av dess viktigaste syften över huvud taget. Det är dock inte säkert att starkare central kontroll innebar mindre terror mot befolkningen. Det verkar nämligen som om starkare central kontroll mest begränsade möjligheterna för de lokala funktionärer som ville uppträda humant.

IMPERIALISM, KOLONIALISM OCH ETNISKA MOTSÄTTNINGAR

Åtminstone i det sovjetiska och det kambodjanska fallet har etniska motsättningar och koloniala traditioner spelat en roll för förbrytelserna. Liksom sin föregångare, det tsarryska väldet, var Sovjetunionen en imperiestat, där en nationalitet, ryssarna, var statsbärande under det att andra etniska och nationella grupper intog en underordnad ställning. Sådana stater har ofta präglats av spänningar mellan de över- respektive underordnade etnonationella grupperna, och Sovjetunionen var inget undantag. Enligt kommunismen är klassen och inte nationen eller rasen den betydelsefulla kategorin, och i teorin skulle därför nationalitet och etnicitet vara oviktiga i sovjetsamhället. I praktiken bevarades emellertid mycket av en hierarkisk ordning som påminde om den i ett kolonialvälde.

På 1930-talet skärptes detta drag och regimen blev alltmer misstänksam mot de icke-ryska nationaliteterna, vars lojalitet mot staten ifrågasattes. Det var minoriteternas etniska identiteter som uppfattades stå i vägen för människors omvandling till goda sovjetmedborgare, inte majoritetens ryska identitet. Därtill fanns en ideologiskt betingad misstro mot utlänningar, som ofta kunde viggas samman med en rysk-nationell främlingsfientlighet. Världen utanför Sovjetunionen var både kulturellt främmande och ideologiskt fientlig. Under 1930-talets lopp närmade sig sovjetregimen alltmer ett nazistiskt rastänkande och kom att uppfatta vissa kategorier av människor som etniskt definierade folkfiender snarare än som socioekonomiskt bestämda klassfiender. Den judiska kulturen fick allt mindre utrymme i offentligheten. Under den stora terrorn var etnisk tillhörighet ett skäl till många arresteringar och deportationer, och det har beräknats att en dryg tredjedel av avrättningarna under 1937 och 1938 var etniskt betingade.

Det fanns ingen medveten strävan att förvandla Sovjetunionen till en etniskt homogen stat. Icke desto mindre ansågs alltså etniska minoriteter vara opålitliga. Under 1930-talets andra hälft utsattes flera minoriteter för tvångsförflyttningar och vad som i dag skulle kallas etniska rensningar: polacker,

tyskar, balter, kineser m.fl. Sådana deportationer ägde således rum redan i fredstid. Under andra världskriget deporterades åtta hela folkgrupper från södra Ryssland och Kaukasus till Centralasien. Detta skedde därför att Stalin fruktade förräderi i samband med det tyska anfallet på Sovjetunionen, men det kan också ses som ett inslag i en kolonial konflikt mellan härskarfolket ryssarna och koloniserade folk som tjetjenerna. Ryssarna hade fört krig för att häva sin överhögheten under många år på 1800-talet och på 1930-talet hade de gjort väpnat uppror mot jordbrukskollektiviseringen. Deportationen var ett sätt att bryta de koloniserade folkens motstånd. Under andra världskriget antog den sovjetiska kommunismen också mer uttalade nationalistiska drag och har ibland kallats ”nationalbolsjevism”. Kampanjen mot ”kosmopoliterna” under Stalins sista år var ytterligare en yttring av misstänksamhet mot minoriteter, i det fallet judarna.

I de länder som har varit kolonier har erfarenheterna från denna tid ofta etablerat en politisk kultur där man är snar till våldsutövning. Kolonialmakterna har inte sällan tillgripit brutalt våld för att hävda sin makt och frigörelsen från moderlandet har i flera fall krävt långvariga krig, som i Vietnam. Kambodja blev självständigt utan krig mot Frankrike, men våld som ett medel mot den politiska oppositionen var vanligt både före och efter självständigheten. Det har också påpekats att Pol Pot och flera av de röda khmerernas andra ledare var utbildade i Frankrike. De utvecklade där en beundran för franska revolutionen och en fransk nationalism. Fransmännen hade utforskat det gamla Khmerrikets huvudstad Angkor och blivit fascinerade av detta riksbygge, vilket kom dem att lyfta fram khmererna som en särskild, överlägsen ras bland de sydostasiatiska folken. De röda khmererna idealiserade också Khmerriket.

Pol Pot och de röda khmererna ville skapa ett samhälle som var homogent. Social homogenitet skulle uppnås genom att det gamla samhället krossades, men kravet på likformighet kunde också gälla på andra områden. Man underströk att Kambodja skulle befrias från alla ”främmande” inflytanden. Minoriteter passade inte in i deras vision. Om Kiernan har rätt i att röda khmererna framför allt ville utrota dessa minoriteter kan bakom detta ligga en strävan att skapa ett etniskt homogent nytt Khmerrike. Även om marxismen som ideologi i princip är internationalistisk, har den således i praktiken ofta blandats med både imperialistiska och etnonationalistiska inslag.

LÄRPROCESSER

En sista faktor är att de olika regimerna lärde av varandra. Det är kanske inte så märkligt med tanke på att en regering som försöker lösa vissa problem i regel intresserar sig för hur man har löst liknande problem i andra länder. På samma sätt som det sägs att strategerna planerar nästa krig efter hur det senaste kriget utspelade sig, kan revolutionärer forma sin bild av revolutionen efter tidigare revolutioner. I vårt fall handlar det om tre

regimer som alla sade sig vilja förverkliga det kommunistiska samhället. Det vore inte så konstigt om de försökte lära av andras framgångar och misstag. Även i fråga om brott mot mänskligheten kan lärprocesser vara relevanta.

Som det första land som fick en kommunistisk regim hade Sovjetunionen ingen förebild i form av en reellt existerande tidigare kommunistisk stat att lära av. Man fick i mängd och mycket improvisera, men man hade Marx förutsägelser om den socialistiska revolutionen att förhålla sig till. Och Marx förutspådde en blodig revolution, där proletariatet skulle gå hårt fram mot kapitalisterna. Viktiga modeller för både Marx och Lenin erbjöd franska revolutionen och Pariskommunen 1871. Vid båda tillfällena hade revolutionärerna bedrivit terror mot sina motståndare. Marx ansåg att Pariskommunen hade misslyckats därför att den inte hade gått tillräckligt långt. Det är möjligt att även Lenin och senare kommunistiska revolutionärer tog intryck av detta.

Kina följde till en början den sovjetiska modellen, men med det stora språnget försökte man finna en egen väg till socialismen och till en snabb ekonomisk tillväxt som skulle kunna göra Kina starkt. Det fanns dock vissa likheter mellan det stora språnget och den sovjetiska krigskommunismen. Mao gillade inte heller Chrusjtjovs "avstalinisering" från 1956, då han tog avstånd från personkulten och en del av utrensningarna. Chrusjtjovs paroll om en "fredlig samexistens" mellan kapitalistiska och socialistiska länder fördömdes av Kina. I fråga om personkulten höll man i Kina fast vid något som man i Sovjetunionen övergav.

Kulturrevolutionen innehöll uppmaningar att lära av revolutionen 1949. De rödgardister som själva var barn till kommunister ville utföra revolutionära dåd som kunde mäta sig med föräldrarnas, och Mao såg lärdomar av den tidigare revolutionen som viktiga för att bekämpa slentrian, byråkrati och revisionism. Förväntningarna på vad man skulle åstadkomma 1966 färgades av hur man föreställde sig att det hade gått till före och efter kommunisternas seger 1949. Man fick inte vara rädd för att bruka våld och terror.

Flera av dem som har studerat de röda khmerernas styre i Kambodja har dragit paralleller till det stora språnget i Kina. Det handlade även där om att skapa ett nytt samhälle i ett enda stort språng, utan övergångsperiod. Man hyste samma fasta tro på folkets förmåga att genom sin vilja och sitt arbete övervinna alla objektiva hinder. Khmerernas stora jordbrukskollektiv hade de kinesiska folkkommunerna som sin förebild. Liksom Mao ansåg Pol Pot att ideologisk renlärighet vägde tyngre än teknisk sakkunskap och liksom Mao var han rädd för att borgerliga tankar skulle återuppstå i samhället om man inte var vaksam. Ibland har man också liknat de röda khmerernas politik vid Lenins krigskommunism eller Stalins tvångskollektivisering av jordbruket i början av 1930-talet. Pol Pots regim gjorde upp en fyraårsplan för landets utveckling som skulle träda i kraft 1977, även om den aldrig

officiellt förklarades inledd. David Chandler ser detta som ytterligare ett exempel på imitation av andra länder: mer än något annat kom den till för att Kambodja skulle kunna stoltsera med en central ekonomisk plan liksom andra kommunistländer, menar han. Resultatet blev detsamma som det hade blivit av det stora språnget, krigskommunismen och kollektiviseringen: en omfattande svält.

I likhet med Maos Kina men kanske framför allt med Stalins Sovjetunionen bedrev Pol Pot också stora utrensningar inom kommunistpartiet. Utpekandet av ett allt större antal "fiender" och "förrädare" inom de egna leden påminner mycket om Stalins tid. Förhörsmetoderna i S-21 hade inspirerats av både sovjetiska och kinesiska metoder, men var ännu brutalare.

De röda khmerernas antiintellektualism och angrepp på kulturen var inspirerade av kulturrevolutionen. Hela den traditionella kulturen och de "feodala" tänkesätten och institutionerna skulle sopas bort. Bara en "revolutionär" kultur fick finnas. Vissa drag har slutligen kopplats till påverkan från det vietnamesiska kommunistpartiet, som trots den senare brytningen hade lärt kambodjanerna att bygga upp sitt parti. Besattheten av hemlighetsmakeri och slutenhet är sådana drag.

AVSLUTNING

Åsikterna har gått vitt isär om den kommunistiska ideologins ansvar för de brott mot mänskligheten som har begåtts under regimer som har kallat sig kommunistiska. Somliga vill frikänna den från ansvar, under det att andra vill lägga huvudansvaret på den. Här har presenterats argument för att den kommunistiska ideologin kan leda till terror och svåra förbrytelser. Här har emellertid också tagits upp andra faktorer som kan ha haft stor betydelse för det som hände.

Ingen av de tre regimerna har anammat en ideologi som har varit identiskt lik någon annan kommunistisk regim. Alla tre har gjort sina egna tolkningar av marxismen. Samtidigt finns det stora likheter mellan dem, åtminstone om man ser till de idéer som angavs i partiprogram och de planer man presenterade. Inget av länderna hade någon erfarenhet av demokrati eller fredlig maktväxling, och i alla tre fallen föregicks det kommunistiska maktövertagandet av krig.

Vad vi faktiskt kan säga med säkerhet är att brott mot mänskligheten har utförts av regimer som har kallat sig själva och av andra har kallats för kommunistiska. De som har utfört dessa handlingar eller låtit utföra dem bär ansvaret för många miljoner människors lidanden och död. Ingen orsaksförklaring kan frånta dem detta ansvar. Människor tvingas alltid att förhålla sig till omständigheter som de inte själva råder över och inte har valt, men terror och massdödande är varken en naturlig eller en historisk nödvändighet. De kan aldrig urskuldas.

TOTALITARISMEN

”Totalitarism” brukar avse en form av diktatur som utövas i folkets namn och som försöker styra och kontrollera alla områden av samhällslivet. Den ideologi det totalitära styret bekänner sig till förväntas också alla medborgare ansluta sig till utan ifrågasättande. I denna mening finns anledning att kalla de kommunistiska regimerna totalitära. Men några begrepp bör redas ut.

Totalitarismteorin

Både det nazistiska Tyskland och det kommunistiska Sovjetunionen har kallats totalitära stater. Begreppet ”totalitär” ska först ha använts av kritiker av Mussolinis fascistiska regim i Italien men togs sedan upp av Mussolini själv, som därmed avsåg att det fascistiska Italien skulle vara en homogen stat utan oppositionella grupper eller intressegrupperingar. Staten skulle omsluta hela medborgarens liv.

Begreppet användes ändå främst av dem som kritiserade Mussolinis Italien och Hitlers Tyskland. Det var vanligt att man jämförde dem med Stalins Sovjetunionen. Efter andra världskriget systematiserades jämförelsen till en teori om det totalitära samhället. Man skilde mellan auktoritära diktaturer och totalitära. I en auktoritär stat nöjer sig de styrande med att kontrollera den politiska makten. Andra samhällsfärer som ekonomi, kultur och dylikt kan däremot ges en viss frihet. Den totalitära regimen, å andra sidan, eftersträvar kontroll över alla områden av samhället och alla aspekter av individernas liv. Den totalitära statsformens framväxt kopplades till att den politiska sfären i det moderna samhället hade utvidgats till att omfatta hela folket i stället för som tidigare bara en liten elit. Den som vill utöva diktatorisk makt måste därför mobilisera folket för sin sak, så att inte andra kan göra det. Om denna mobilisering inte sker frivilligt, får den ske genom tvång.

Den klassiska totalitarismteorin utformades på 1950-talet av bl.a. Hannah Arendt och Carl J. Friedrich. Kärnpunkten i totalitarismen var strävan att kontrollera alla medborgarnas föreställningar och aktiviteter. Alla skulle stöpas i samma form och förvandlas till lydiga kuggar i det stora samhällsmaskineriet. Terror var ett medel för att uppnå detta och en integrerad del av en totalitär regim. Andra medel var en hårt styrd utbildning, propaganda, statlig kontroll över ekonomin och en organisering av människor efter militärt mönster. Given var också en allomfattande, utopiskt

orienterad ideologi – nazism, fascism eller kommunism – som, i de nazistiska och kommunistiska fallen, åberopar förment objektiva historiska lagar som grund för maktens legitimitet.

Sovjetunionen var efter nazismens och fascismens fall den kvarvarande totalitära staten, där enligt totalitarismteorin människor förvägrades möjligheter att bilda sina egna uppfattningar eller leva sina liv som de själva önskade. Terror, indoktrinering och byråkratisk kontroll höll dem i ett viljelöst slaveri. Totalitarismteorin hade sin blomstring under den kallaste delen av kalla kriget och passade väl in i den ideologiska gränsdragningen mellan öst och väst, eftersom den betonade skillnaderna mellan totalitära och demokratiska samhällen. Den är dock fortfarande företrädd bland forskare. Bland historiker som utgår från detta perspektiv kan nämnas Robert Conquest och Merle Fainsod.

Revisionism

Från slutet av 1960-talet har totalitarismteorin utsatts för hård kritik av yngre forskare, påverkade av vänstervägen i västvärlden och av internationell avspänning i det kalla kriget. Denna riktning kallas för revisionism och dess företrädare har ofta ett socialhistoriskt intresse för vanliga människors vardagliga verklighet, till skillnad från totalitarismteoretikerna som har fokuserat mer på politiken. Man kritiserar idén att det skulle vara möjligt att utöva total kontroll över en befolkning och betonar i stället att sovjetregimen var beroende av stöd och samarbete från de styrdas sida. Revisionisterna framhåller att människor också i sovjet-samhället hade möjligheter att i vardagslivet utveckla självständiga uppfattningar. Bland forskare som räknas till denna skolbildning märks Jerry Hough, John Arch Getty och Sheila Fitzpatrick.

Revisionismen tonar alltså ned skillnaderna mellan det västliga och det kommunistiska samhällssystemet. Några av dem gick så långt att de förutspådde att de båda samhällsmodellerna med tiden skulle konvergera – skillnaderna mellan dem skulle försvinna. De anser också i regel att kommunismen hade sina goda sidor och vill inte sällan skilja mellan Lenin, som anses ha påbörjat en god utveckling och Stalin, som skulle ha fört sovjet-samhället i en ny och negativ riktning. Revisionisterna förnekar inte att terror har förekommit, men de menar att siffrorna inte alls är lika höga som tidigare forskare har påstått, och de ser ofta terrorn

som en oavsedd konsekvens av en snabb och omtumlande modernisering snarare än som en given del av det kommunistiska samhället.

Postrevisionism

Från 1980-talet har även revisionismen utsatts för hård kritik, inte minst sedan forskare efter Sovjetunionens fall fick tillgång till nytt källmaterial. Den har avlösts av en löslig riktning som kallas postrevisionism och som försöker förena insikter från både totalitarismen och revisionismen. Man är medveten om att total kontroll över befolkningen inte är möjlig och intresserar sig för hur vanliga människor förhöll sig till terrorn. Men man vill också lyfta fram den politiska ledningens ansvar. Terrorn behöver sättas i relation till andra delar av samhället som ekonomin, kulturen och konkurrerande intressegrupper, men den var inte oavsiktlig. Ett känt namn bland postrevisionisterna är Stephen Kotkin.

Den historiska forskningen började under 1980-talet att intressera sig för språkets och de kulturella föreställningarnas betydelse för människors handlande och detta intresse har färgat av sig också på sovjetforskningen. Man har börjat intressera sig för de totalitära ideologierna som en sorts politiska religioner, som försöker förklara hela världen och forma sina anhängares hela världsbild och värdesystem. De har absoluta tolkningsramar och delar in världen i gott och ont, vitt och svart. Till exempel har man undersökt det "totalitära språket", som på olika sätt mobiliserar människor bakom regimen genom att måla upp hot mot samhället både utifrån (främmande makter) och inifrån (förrädare, spioner). Dessutom har man börjat studera hur de olika totalitära regimerna förhöll sig till varandra, vad de lärde av varandra och hur de påverkade varandra.

Totalitära regimer

Man kan emellertid tala om totalitära samhällen och regimer utan att skriva under på totalitarismteorin så som den har skisserats ovan. Martin Malia har påpekat att östeuropéer har använt totalitarismbegreppet för att beteckna regimer som inte utövade total kontroll över befolkningen, men väl hade sådan kontroll som sin grundläggande strävan. Sovjetregimen ville nå så fullständig kontroll över sitt folk som möjligt; att man sedan aldrig lyckats fullt ut med detta är en annan sak. Bent Jensen ser som det utmärkande draget för de totalitära regimerna en tro på att genomgripande samhällsförändringar kan tvingas fram genom målmedveten våldsutövning och en dröm om ett enat folk utan inre motsättningar.

I ett enpartisystem blir det härskande partiet och det politiska systemet gärna identifierade med varandra, till skillnad mot i flerpartisystem, där partiet eller partierna vid makten kan skifta medan själva systemet består. Ett sätt att skapa legitimitet i ett enpartisystem är mobilisering: befolkningen ska engageras i att ta aktiv del i verkställandet av den politik som partiet har beslutat om. Det stämmer väl överens med föreställningen om det

totalitära samhället: makten utövas i folkets namn, och folket ska därför medverka i politiken, även om det inte får bestämma över den. Skillnaden mellan stat och parti tenderade att försvinna i de kommunistiska samhällena, eftersom partiet helt kontrollerade staten och åtminstone högre statliga tjänster fordrade partimedlemskap.

Vilka skäl finns då att kalla de kommunistiska regimerna totalitära? Gemensamt för dem har varit en vilja att krossa eller åtminstone kontrollera det civila samhället, det vill säga de organisationer, föreningar och gemenskaper som inte ingår i stats- eller partiapparaten. I möjligaste mån har man velat förhindra existensen av sammanslutningar, som skulle kunna fungera som motvikt till statens makt, eller erbjuda medborgarna fora för åsiktsbildning utanför kommunistpartiets kontroll. Därför har man velat bryta ned gemenskaperna på nivån mellan staten och individen eller också kontrollera de organisationer som finns: t.ex. organiserades och kontrollerades fackföreningarna i Sovjetunionen av myndigheterna. Människorna förväntades delta i offentliga demonstrationer som staten och partiet påbjöd och partifunktionärer var utplacerade på alla ställen i samhället.

Richard Pipes beskriver den röda terrorns mål som att bryta ned samhället i atomer, som inte vågade agera självständigt och på så sätt lämnade hela den offentliga sfären åt regeringen. Jonathan Brent och Vladimir Naumov kopplar detta till kommunismens ideal om fullständig jämlikhet: för att en sådan jämlikhet ska bli möjlig måste all makt koncentreras till staten och människorna berövas sina medborgerliga rättigheter, menar de. I Kina riktade sig de olika kampanjerna i stor utsträckning mot grupper som hade kunnat utgöra en motkraft till kommunistpartiets makt. Varje individ i det kinesiska samhället skulle kontrolleras av partiet och dess ombud. Inom själva partiet upprätthölls en sträng disciplin. Kommunistpartiet hade redan under kriget mot Guomindang utvecklat en teknik med möten för "kritik och självkritik". De gick till så att en mötesledare bestämde vem som skulle kritiseras, och sedan förväntades alla deltagare angripa denne. Den angripne kunde inte försvara sig utan bara ångra sina fel. Tekniken syftade till en psykologisk dressyr av individerna till lydnad mot partiet: ingen fick behålla sina tankar för sig själv. Tanken på omskolning av oliktankande präglade länge även de kinesiska arbetslägren och fängelserna. Möten med kritik och självkritik blev särskilt vanliga under kulturrevolutionen. Den kallas i Kommunismens svarta bok en "anarkistisk totalitarism", vilket kanske säger något träffande om den: Maos mål var en "totalare" totalitarism än förut, där alla kritiska röster hade tystats och ett fullständigt homogent och disciplinerat samhälle hade skapats. Men resultatet blev det omvända: kaos och anarki och i dess spår ett större ifrågasättande av det samhälle kommunistpartiet hade skapat. I Kambodja gjorde röda khmerernas regim allt för att upplösa alla former av maktförhållanden och gemenskaper som den inte hade kontroll över. Varje individ

skulle vara lojal enbart mot Angkar, kommunistpartiet. Man gick långt för att lösa upp familjebanden: familjer splittrades, och män och hustrur kunde hållas åtskilda i veckor och till och med månader i sträck. Ett system inspirerat av Kina med möten för kritik och självkritik infördes i kollektiven, och forskare har gått så långt som att hävda att nästan all kommunikation mellan människor försvann. Regimen försökte utplåna själva den individuella identiteten. Den samvaro mellan människor som trots detta förekom skedde i största hemlighet.

Terror och angiveri var viktiga medel i försöken att krossa allt motstånd mot regimen. Den som hela tiden fruktar för sin egen säkerhet kommer förmodligen att hålla sig lugn. I Sovjetunionen lyftes den unge skolpojken Pavel Morozov fram som en hjälte för att han under avkulakiseringen skulle ha anmält sin far för myndigheterna. Fadern skickades till ett arbetsläger, men Pavel själv dödades senare av släktingar till fadern. Den unge pojken hölls fram som ett föredöme: lojaliteten mot staten och dess ledare måste alltid väga tyngre än familjebanden. Det har senare visat sig att berättelsen hade friserats och många ifrågasätter om Pavel ens har existerat. Personer i Kina med "svart" ursprung som ville "gå med i revolutionen" och tillhöra de "röda" måste ta avstånd från sin familjebakgrund.

Ett annat gemensamt drag hos de tre regimerna var ett utpekande av fiender. Samhällena fick en starkt dualistisk karaktär, där god ställdes mot ond, vän mot fiende, "folket" mot "klassfienden", "vi" mot "dem". Det var ett sätt att mobilisera människor. Här blev språket ett viktigt instrument. Det gällde att piska upp en rädsla och ett hat som kunde legitimera terrorn. Den sovjetiska terrorns språk har karakteriserats som "en symbolisk utrensning". Fienden gavs epitet som "blodsugare" och "sabotörer". Samhället sågs som en kropp som måste renas från sjukdomar och "ohyra". Regimens motståndare hade inte status som fullvärdiga människor. En följd av detta blev också att skulden för alla samhällsproblem lades på sabotörers och förrädares onda anslag. Om de ekonomiska planmålen inte nåddes eller om en olycka inträffade i en gruva måste det bero på att någon konspirerade mot staten och folket. I Sovjet identifierade man efter revolutionen vissa grupper av människor som byvsjie ljudi eller "förflutna människor", sådana som ansågs tillhöra det gamla samhället och inte hade något existensberättigande i det nya. "Borgare" blev en beteckning för alla möjliga slags utpekade

fiender till sovjetsamhället. I Kina skilde kommunisterna mellan "folket" och "icke-folket". Det senare bestod av kategorier av människor som inte hade någon plats i det nya samhället och vars värde var minimalt. Icke-folket bestod av undergrupper som "godsägarklassen", "byråkrat-bourgeoisien" och "Guomindangreaktionärerna". I samband med antihögerkampanjen 1957 införde Mao Zedong benämningar hämtade från kinesisk mytologi och folketro som "ormdemoner" och "träskandar" på dem som kritiserade partiet, liksom rena förolämpningar som "avskum", "monster" och "sophög". Under kulturrevolutionen gick det så långt att president Liu Shaoqi tvingades be om ursäkt offentligt för att han hade sagt att medlemmar av "icke-folket" var människor liksom andra. Efter Maos död försvann dock det här språkbruket gradvis. I Kambodja skilde man också mellan "gamla" och "nya" människor. De senare var f.d. stadsbor som betraktades som moraliskt mindervärdiga och saknade alla rättigheter. Även bland de "gamla" sökte man ställa dem man definierade som "fattigbönder" mot "jordägarna" och "rikebönderna". Alla misslyckanden och problem skylldes också på förrädare, och Pol Pot brännmärkte i sina tal sjukdomsalstrande "mikrober" som måste rensas ut ur samhällskroppen. Förrädarna ansågs vara i tjänst hos Kambodjas yttre fiender, den amerikanska underrättelsetjänsten CIA och Vietnam.

Avslutning

Man kan säga att kommunistregimerna under de perioder som skildras här var totalitära diktaturer i det att de eftersträvade att styra och kontrollera befolkningen på alla områden. Ekonomin och kulturen underordnades politiken. Statskontrollerade massmedier hade monopol på informations-spridningen och den offentliga åsiktsbildningen. Inga organisationer tilläts vara oberoende av staten eller partiet. Genom propaganda och uppmående av fiendebilder skulle folket mobiliseras för regimen. Terrorn satte skräck i dem som inte frivilligt gav regimen sitt stöd. Nu kunde knappast myndigheterna utöva fullständig kontroll över medborgarna, och inte heller hade de kunnat utöva sin makt om inte många människor hade funnit för gott att samarbeta med dem, oavsett vilka deras motiv för detta var. Men i praktiken nöjde sig regimen kanske oftast med att upprätthålla sitt politiska och ideologiska system och förhindra uppkomsten av en omfattande organiserad opposition.

ATT JÄMFÖRA FÖRINTELSEN OCH BROTT MOT MÄNSKLIGHETEN UNDER KOMMUNISTISKA REGIMER

Det uppfattas ofta som stötande att jämföra förintelsen med de brott mot mänskligheten som begåtts under kommunistiska regimer. Det kan finnas flera olika skäl för detta. Ett kan vara att förintelsen uppfattas som en händelse av så enorm betydelse, något som i så hög grad skakar våra grundläggande föreställningar om människans natur och hennes civilisation, att ingenting annat egentligen kan jämföras med den. Ett annat kan vara att många människor har varit eller fortfarande är anhängare av eller åtminstone har känt sympati för den kommunistiska ideologin och därför antingen inte har trott på eller också ogärna har velat bli påmind om de illdåd som begåtts i dess namn. Ett tredje kan eventuellt vara en avsmak inför en "tävlan" mellan två skeenden som vart och ett redan för sig är ofattbart grymt.

Gemensamt för dessa invändningar mot en jämförelse är att "jämföra" uppfattas som mer eller mindre synonymt med "likställa". Jämförelsen har ibland också lett till slutsatsen att nazism och kommunism är jämbördiga. Ibland handlar den helt enkelt om vilken sida som var värst, vem som förtjänar hårdast dom av eftervärlden. Men en jämförelse innebär inte med nödvändighet att man jämför saker man jämför. Jämförelser görs i allmänhet inte mellan saker som är helt olika varandra men inte heller mellan saker som är identiskt lika. Ur ett vetenskapligt perspektiv finns det ett värde i att kunna systematiskt ställa nazismens och kommunismens brott mot varandra för att kunna identifiera både likheter och skillnader mellan dem. På så vis kan vi få en djupare förståelse för de båda systemen och deras sätt att fungera än om vi enbart studerar dem vart för sig – vilket vi naturligtvis också måste göra.

Förintelsen brukar ses som själva sinnebild för mänsklig ondska och som en katastrof utan motstycke. Frågan är inte här huruvida det stämmer eller ej utan om det innebär att inga jämförelser får göras mellan den och andra händelser. Vi brukar ju anse att det finns viktiga lärdomar att göra av Förintelsen och att den måste bli ihågkommen för att inte upprepas. Men det betyder att vi måste kunna göra jämförelser mellan den och saker och ting som sker i vår samtid. Även om förintelsen var ett uttryck för mänsklig ondska orsakades den inte av någon irrationell handling. I så fall behövde vi inte oroa oss lika mycket för att något liknande skulle kunna ske igen. De flesta håller säkert med

om att nazisternas handlande inte var ologiskt i ljuset av deras antisemitism och radikala vilja att förverkliga en rasistisk utopi. Vi måste rimligtvis kunna jämföra andra händelser med förintelsen eller åtminstone med inslag i den.

En invändning mot jämförelsen mellan just nazism och kommunism som ibland hörs är att nazismen redan som ideologi är rasistisk och antisemitisk och förnekar människors lika värde, medan kommunismen som ideologi tvärtom förespråkar en radikal jämlikhet för alla. Kommunismen stämmer i det avseendet bättre överens med de värderingar som är allmänt omfattade i dagens samhälle. Denna invändning har i sin tur kritiserats för att inte ta någon hänsyn till det faktiska utfallet av försöken att införa kommunismen i olika länder. Bli brott mot mänskligheten mindre avskyvärda därför att de förövas med "goda" avsikter? En del forskare menar dessutom att det just är kravet på radikal jämlikhet som oundvikligen leder till terror och förtryck i de kommunistiska samhällena. I vilket fall som helst behöver en jämförelse mellan de nazistiska och kommunistiska systemen inte förutsätta vare sig att de är likvärdiga eller att de inte är det. Jämförelsen förväntas visa både likheter och skillnader mellan dem.

En viktig skillnad har redan nämnts: national-socialismen vill redan från början utrota vissa biologiskt bestämda kategorier av människor. Kommunismen är däremot i princip universalistisk och talar visserligen om revolution med våldsamme medel, men inte om att fysiskt utplåna kategorier av människor. I centrum för nazismens ideologi står rasen, i centrum för kommunismens klassen. En klass kan utplånas utan att dess medlemmar dödas, men det gäller inte för en ras eller etnisk grupp.

Men det har också påtalats betydande likheter mellan nazism och kommunism: båda är anti-liberala ideologier som anser att individen helt måste underordna sig kollektivet. Båda vill skapa vad de ser som det perfekta samhället genom att utplåna allt det gamla som står i vägen för detta samhälle. Båda drömmer om ett enat samhälle utan inre konflikter. Båda tror sig veta vad som är historiens mål och anser våld mot dem som står i vägen för detta mål vara berättigat: "borgare" och "kontrarevolutionärer" i kommunistiska stater, judar och *Untermenschen* i den nazistiska. Båda kan ses som ett slags "politiska religioner", som delar in

världen i ont och gott utan utrymme för kompromisser, och utlovar ett paradiset för de troende.

Förutom själva ideologierna kan de samhällssystem de bar upp jämföras. Totalitarismteorin har framhållit ambitionen att utöva total kontroll över befolkningen. Strävan att bestämma alla människors föreställningar och omsluta hela deras liv går igen överallt. Betoningen av folkgemenskapen och viljan att mobilisera folket leder till en stark markering av fienden. Bakom varje motgång eller misslyckande döljer sig en ondskefull sammansvärjning iscensatt av yttre makter eller av förrädare inom landet. En atmosfär av misstänksamhet och rädsla byggs därför upp.

Det har sagts att den tysk som hade "arisk" bakgrund och höll sig undan från politik kunde känna sig relativt trygg i det nazistiska Tyskland. I de kommunistiska staterna, i synnerhet Sovjetunionen, var å ena sidan ingen förutbestämd att dö, men å andra sidan kunde ingen heller känna sig säker. Det är svårare att påvisa en medveten avsikt att döda i de kommunistiska fallen. Om sovjetregimen har sagts att den inte hade som mål att utrota människor, men däremot var den fullt villig att acceptera miljontals offer för att kunna förverkliga sin politik. Detsamma torde kunna gälla för Kina, medan det i Kambodja verkligen kan ha funnits en avsikt att döda människor i stor mängd. Men frågan är hur stor skillnaden är mellan att vilja döda människor och att handla på ett visst sätt i medvetenhet om att miljoner människor kommer att dö på grund av det.

Det är också intressant att jämföra den historiska bakgrunden till bolsjevismens respektive nationalsocialismens uppkomst och erövring av makten. Båda tog makten i samband med ett krig eller en kris, i bolsjevikernas fall första världskriget och i nazisternas den stora 30-talsdepressionen. Dessa samhällskriser bröt ner det etablerade politiska livet och öppnade för nya och mer extrema politiska riktningar. Enligt historikern François Furet färgades också båda av erfarenheten av första världskriget och en påföljande våldsbegäret, kollektivism och avsky för den borgerliga liberalismen. Det kan också ha funnits förutsättningar som föregick kriget: både Tyskland och Ryssland var fram till första världskriget auktoritära imperiestater med en stark byråkrati och militarism. Tyskland prövade visserligen på parlamentarisk demokrati under 1920- och det tidiga 1930-talet, men styrelseformen hann knappast slå rot.

Det har understrukits att de totalitära rörelserna lärde sig av varandra. Mussolini och Hitler tog efter de sovjetiska kommunisternas metoder, både vad gällde massorganisation, propaganda och terror. De använde sedan dessa metoder i kampen både mot det gamla samhället och mot kommunisterna. I viss mening, har Richard Pipes hävdad, blev förintelsen på så vis en av många oförutsedda följder av ryska revolutionen.

Vissa historiker har velat förklara nazismens förutsättningar med en "obalanserad" moderniseringsprocess, där den tekniska och ekonomiska

moderniseringen gått mycket snabbare än den sociala och politiska. Detta kan även sägas om Ryssland, fastän inte i lika hög grad som om Tyskland. Denna förklaring har dock ifrågasatts, eftersom den tycks förutsätta att det finns en sorts modernisering som är den "rätta" och att olika moderniseringsprocesser måste följas åt för att resultatet skall bli lyckat. Det finns även forskare som har menat att moderniseringen i sig skapar förutsättningar för totalitarism och att det speciella med Tyskland och Ryssland inte så mycket har varit hur moderniseringen gick till där utan att den blev så snabb och omvälvande. Enligt denna teori kan individualiseringen i det moderna samhället bryta ned de traditionella institutioner som existerar på nivån mellan individen och staten: familjen, kyrkan, bygemenskapen m.m. Brottet skapar ett tomrum i människors liv, ett tomrum som totalitära stater försöker fylla genom att utsträcka statens makt över individerna. Utan institutioner på mellannivå blir det också lättare för staten att ta sig mer makt.

Det fanns förvisso också betydande skillnader mellan Ryssland och Tyskland: Tyskland var ett mycket mer ekonomiskt och industriellt avancerat samhälle än Ryssland, och det hade starkare traditioner av rättsstatlighet och maktindelning. Tyskland hade till skillnad från Ryssland en stark fackföreningsrörelse, och kejsarmakten var inte lika dominerande som i Ryssland före första världskriget.

Kristian Gerner och Klas-Göran Karlsson talar i *Folkmordens historia* om förintelsen som det "paradigmatiska" folkmordet. Den sovjetiska terrorn blir det "signifikanta andra" folkmordet därför att den var så mångtydig, ägde rum under så lång tid och riktade sig mot så många olika grupper. Därmed vill de ha sagt att det framför allt är dessa båda händelseförlopp som jämförs med varandra när man vill förstå folkmord och brott mot mänskligheten. För att anknyta till början av denna text kan en kategorisk ovilja att jämföra Förintelsen och kommunistiska regimers terror försvåra en djupare vetenskaplig förståelse av folkmord och brott mot mänskligheten som generella företeelser. Förintelsen skedde under en begränsad tidsperiod och riktade sig mot tydligt utpekade, etniskt definierade grupper av människor. Eftersom FN:s folkmordskonvention är utformad med Förintelsen som mall är de händelser som har definierats som folkmord, såsom massakrerna i Rwanda 1994, sådana som liknar Förintelsen i dessa avseenden. De har dessutom alla ägt rum i samband med krig eller inbördeskrig. Detta stämmer inte för kommunistiska regimers brott mot mänskligheten: etniskt definierade offerkategorier förekommer förvisso även här, men de socioekonomiskt definierade kategorierna har i allmänhet varit viktigare. Brotten har till största delen förövats i fredstid. De har också, utom i Kambodja, ägt rum under lång tid, under flera årtionden, om än i vågor. Vi behöver helt enkelt både kunskap om Förintelsen och om de brott mot mänskligheten som begåtts under kommunistiska regimer för att stå så väl rustade vi kan mot hotet om nya massmord.

TEXTFÖRFATTARE

- 4 Förord, Ingrid Lomfors / Uppgifter om antal offer, Martin Alm
5 Brott mot mänskligheten, Fredrik Stenhammar
- SOVJET
- 7 Inledning, Martin Alm
8 Viktiga årtal, Martin Alm
10–13 Den röda terrorn, Martin Alm
14–17 Den stora svälten, Martin Alm
20–21 Skådeprocessen, Martin Alm
23–25 Gulag, Martin Alm
26–29 Den stora terrorn, Martin Alm
30–31 Deportationerna, Martin Alm
32–37 Ockupationen av Baltikum, Jonas Öhman
38–39 Kosmopolitiska kampanjen, Martin Alm
40–41 Familjen Wolf, Gregor Nowinski
42 Sammanfattning, Martin Alm
- KINA
- 45 Inledning, Martin Alm
46 Viktiga årtal, Martin Alm
48–49 Antihögerkampanjen, Martin Alm
52–55 Det stora språnget, Martin Alm
56–59 Kulturevolutionen, Martin Alm
60–63 Wang Lili och Chen Maiping, Anita Shum
64–65 Laogai, Martin Alm
67 Chen Shizhong, Anita Shum
68 Sammanfattning, Martin Alm
- KAMBODJA
- 71 Inledning, Martin Alm
72 Viktiga årtal, Martin Alm
74–80 Demokratiska Kampuchea, Martin Alm
81–83 S-21, Martin Alm
86–89 Bou Meng, Kalyan Sann DC-CAM
90–91 Etnisk rensning, Martin Alm / Keu Math, Kalyan Sann DC-CAM
92–93 Reach Sambath, Görrel Espelund
94 Sammanfattning, Martin Alm
- 96–109 Perspektiv på brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer, Totalitarismen,
Att jämföra Förintelsen och brott mot mänskligheten under kommunistiska regimer, Martin Alm

Huvudförfattare:

Martin Alm är fil.dr och verksam som lärare och forskare vid Historiska institutionen, Lunds universitet. Han disputerade vid Lunds universitet år 2003 på avhandlingen "Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939". Martin Alm har medverkat i forskningsprojekten "Kommunistiska regimer" och "Echoes of the Holocaust". Bland senare publikationer finns artiklar i antologierna "Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken" (Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander, red., 2004) och "Kommunismens ansikten. Repression, övervakning och svenska reaktioner" (Anu Mai Köll, red., 2005).

Citatresearch: Hans Björkegren, Göran Sommerdal

Översättningar: Maria Heinrich (ryska), Gunnar Norrman (kinesiska)

Tack till! Thank you!

Lettiska ockupationsmuseet, Litauens särskilda arkiv, Lettiska statsarkivet, Centrum för Folkmords- och motståndsforskning i Litauen, Estniska statsarkivet, KGB-museet i Tartu, The Documentation Center of Cambodia, Memorial Tyskland, Sakharovmuseet, Tomasz Kizny collection, Perm 36.

BIBLIOGRAFI

SOVJETUNIONEN

- Applebaum, Anne, *Gulag. De sovjetiska lägrens historia*, Stockholm: Norstedts 2004 (översättning Margareta Eklöf)
- Brent, Jonathan, och Naumov, Vladimir P., *Stalins sista brott. Komplotten mot de judiska läkarna 1948–1953*, Nora: Nya Doxa 2004 (översättning Per Lennart Månsson)
- Conquest, Robert, *Den stora terrorn. Stalins skräckvälde under 30-talet*, Stockholm: Prisma 1968
- Conquest, Robert, *The Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities*, London: Macmillan 1970
- Conquest, Robert, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, London: Arrow 1988
- Conquest, Robert, *The Great Terror: A Reassessment*, Oxford: Oxford University Press 1990
- Davies, R. W., and Wheatcroft, Stephen G., *The Industrialisation of Soviet Russia. 5. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2004
- Gerner, Kristian, och Karlsson, Klas-Göran, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm: Atlantis 2005
- Jensen, Bent, Gulag och glömskan. *Rysslands tragedi och västvärldens minnesförlust under 1900-talet*, Stockholm: Natur och Kultur 2005
- Karlsson, Klas-Göran, *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen*, Stockholm: Atlantis 2003
- Kommunismens svarta bok*, Stéphane Courtois (red.), Stockholm: Bokförlaget DN 1999 (översättning Jan Stolpe et al.)
- Kostyrchenko, Gennadi, *Out of the Red Shadows: Anti-Semitism in Stalin's Russia*, Amherst: Prometheus Books 1995
- Kravtjenko, Viktor, *Jag valde friheten. En sovjetämbetsmans personliga och politiska upplevelser*, Stockholm: Natur och Kultur 1947 (översättning Nils Holmberg och Alf Åberg)
- Lugovskaja, Nina, *Jag vill leva! En skolflickas dagbok under Stalintiden*, Stockholm: Wahlström och Widstrand 2004 (översättning Magnus Dahnberg)
- Malia, Martin, *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917–1991*, New York: Macmillan 1994
- Muggeridge, Malcolm, "The Soviet and the Peasantry: An Observer's Notes. II: Hunger in the Ukraine", *Manchester Guardian* 27/3 1933
- Pipes, Richard, *Russia under the Bolshevik Regime, 1919–1924*, London: Harvill 1994
- Pipes, Richard (ed.), *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, New Haven: Yale University Press 1996
- Pipes, Richard, *Den ryska revolutionen*, Stockholm: Natur och Kultur 1997 (översättning Staffan Skott)
- Pristavkin, Anatolij, *Ett gyllne moln över Kaukasus*, Stockholm: Norstedts förlag 1989 (översättning Lars Erik Blomqvist)
- Rubenstein, Joshua, and Naumov, Vladimir P. (eds.), *Stalin's Secret Pogrom: The Postwar Inquisition of the Jewish Anti-Fascist Committee*, New Haven: Yale University Press 2001
- Sjalamov, Varlam, *Skovelmästaren. Berättelser från Kolyma*, Stockholm: Ruin 2003 (översättning Nils Håkanson)
- Solzjenitsyn, Aleksandr, *Gulag-arkipelagen 1918–1956. Ett försök till konstnärlig studie*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1974–1976 (översättning Hans Björkegren, Sven Vallmark)
- Vaksberg, Arkadij, *Skjut de galna hundarna! Berättelsen om Stalins åklagare Vysjinskij och hans tid*, Stockholm: Norstedts 1990 (översättning Hans Björkegren)
- Vaksberg, Arkadij, *Stalin Against the Jews*, New York: Alfred A. Knopf 1994

KINA

- Barnouin, Barbara, och Changgen, Yu, *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution*, London och New York: Kegan Paul International 1993
- Chan, Alfred L., *Mao's Crusade: Politics and Policy Formation in China's Great Leap Forward*, Oxford: Oxford University Press 2001
- China's Cultural Revolution, 1966–1969: Not a Dinner Party*, Michael Schoenhals (ed.), Armonk, N.Y., och London: M. E. Sharpe 1996
- Kommunismens svarta bok*, Stéphane Courtois (red.), Stockholm: Bokförlaget DN 1999 (översättning Jan Stolpe et al.)
- MacFarquhar, Roderick, *The Origins of the Cultural Revolution. 1: Contradictions Among the People 1956–1957*, Oxford: Oxford University Press 1974
- MacFarquhar, Roderick, *The Origins of the Cultural Revolution. 2: The Great Leap Forward 1958–1960*, Oxford: Oxford University Press 1983
- MacFarquhar, Roderick, och Schoenhals, Michael, *Mao's Last Revolution*, Cambridge, Massachusetts, och London: The Belknap Press of Harvard University Press 2006
- Ruo-wang, Bao (Jean Pasqualini) och Chelminski, Rudolph, *Prisoner of Mao*, London: André Deutsch 1975
- Schoenhals, Michael, *Saltationist Socialism: Mao Zedong and the Great Leap Forward 1958*, Skrifter utgivna av Föreningen för orientalistiska studier 19, Stockholm: Stockholms universitet 1987
- Ten Years of Madness: Oral Histories of China's Cultural Revolution*, Feng Jicai (ed.), San Francisco: China Books 1996
- Teiwes, Frederick C., med Sun, Warren, *China's Road to Disaster: Mao, Central Politicians, and Provincial Leaders in the Unfolding of the Great Leap Forward, 1955–1959*, Armonk, N. Y., och London: M. E. Sharpe 1999
- The Chinese Cultural Revolution as History*, Joseph Esherick, Paul G. Pickowicz och Andrew G. Walder (eds.), Stanford: Stanford University Press 2006
- The Chinese Cultural Revolution Reconsidered: Beyond Purge and Holocaust*, Kam-yee Law (ed.), Houndmills, Basingstoke, och New York: Palgrave Macmillan 2003
- Weatherley, Robert, *Politics in China Since 1949: Legitimizing Authoritarian Rule*, New York: Routledge 2006
- Wu, Harry, och Wakeman, Carolyn, *Bitter Winds: A Memoir of My Years in China's Gulag*, New York: John Wiley & Sons 1994

KAMBODJA

- Chandler, David, *A History of Cambodia*, andra reviderade upplagan, Boulder, Colorado, och Oxford: Westview Press, A Division of HarperCollins Publishers 1996
- Chandler, David, *Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot*, andra reviderade upplagan, Boulder, Colorado, och London: Westview Press, A Member of the Perseus Books Group 1999
- Chandler, David, *Voices from S-21: Terror and History in Pol Pot's Secret Prison*, Berkeley och Los Angeles: University of California Press 1999
- Children of Cambodia's Killing Fields: Memoirs by Survivors*, compiled by Dith Pran; Kim DePaul (ed.), New Haven: Yale University Press 1997
- Dy, Kamboly, *A History of Democratic Kampuchea (1975–1979)*, Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia 2007
- Hinton, Alexander Laban, *Why Did They Kill? Cambodia in the Shadow of Genocide*, Berkeley och Los Angeles: University of California Press 2005
- Kiernan, Ben, *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in*

Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79, New Haven: Yale University Press 1996
Kommunismens svarta bok, Stéphane Courtois (red.), Stockholm: Bokförlaget DN 1999 (översättning Jan Stolpe et al.)
Short, Philip, *Pol Pot: The History of a Nightmare*, London: John Murray, A Division of Hodder Headline 2004
Ung, Loung, *First They Killed My Father: A Daughter of Cambodia Remembers*, New York: HarperCollins Publishers 2000

ÖVERSIKTSTEXTERNA

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt, Brace & Co 1951
Barnoun, Barbara, och Changgen, Yu, *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution*, London och New York: Kegan Paul International 1993
Bauman, Zygmunt, *Auschwitz och det moderna samhället*, Göteborg: Daidalos 1991 (översättning Gustaf Gimdal och Rickard Gimdal)
Brent, Jonathan, och Naumov, Vladimir P., *Stalins sista brott. Komplotten mot de judiska läkarna 1948–1953*, Nora: Nya Doxa 2004 (översättning Per Lennart Månsson)
Burke, Edmund, *Reflektioner om franska revolutionen*, Stockholm: Contra 1982 (översättning Carl G. Holm)
Chan, Alfred L., *Mao's Crusade: Politics and Policy Formation in China's Great Leap Forward*, Oxford: Oxford University Press 2001
Chandler, David, *Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot, andra reviderade upplagan*, Boulder, Colorado, och London: Westview Press, A Member of the Perseus Books Group 1999
Conquest, Robert, *Den stora terrorn. Stalins skräckvälde under 30-talet*, Stockholm: Prisma 1968
Gerner, Kristian, och Karlsson, Klas-Göran, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm: Atlantis 2005
Getty, J. Arch, *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938*, Cambridge: Cambridge University Press 1985
Hinton, Alexander Laban, *Why Did They Kill? Cambodia in the Shadow of Genocide*, Berkeley och Los Angeles: University of California Press 2005
Jensen, Bent, *Gulag och glömskan. Rysslands tragedi och västvärldens minnesförlust under 1900-talet*, Stockholm: Natur och Kultur 2005

Karlsson, Klas-Göran, *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen*, Stockholm: Atlantis 2003
Kiernan, Ben, *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79*, New Haven: Yale University Press 1996
Kommunismens svarta bok, Stéphane Courtois (red.), Stockholm: Bokförlaget DN 1999 (översättning Jan Stolpe et al.)
Linnér, Sture, *Pol Pot och Kambodja. Skräckväldets historiska bakgrund och dess konsekvenser*, Stockholm: Rubicon 1997
MacFarquhar, Roderick, och Schoenhals, Michael, *Mao's Last Revolution*, Cambridge, Massachusetts, och London: The Belknap Press of Harvard University Press 2006
Malia, Martin, *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917–1991*, New York: Macmillan 1994
Nisbet, Robert, *The Quest for Community: A Study in the Ethics of Order and Freedom*, New York: Oxford University Press 1953
Nove Alec, *Was Stalin Really Necessary? Some Problems of Soviet Political Economy*, London: Allen & Unwin 1964
Pipes, Richard, *Den ryska revolutionen*, Stockholm: Natur och Kultur 1997 (översättning Staffan Skott)
Popper, Karl, *The Open Society and Its Enemies*, London: Routledge 1966
Schoenhals, Michael, "Demonising Discourse in Mao Zedong's China: People vs Non-People", *Totalitarian Movements and Political Religions* 2007: 3–4, s. 463–480
Short, Philip, *Pol Pot: The History of a Nightmare*, London: John Murray, A Division of Hodder Headline 2004
Teiwes, Frederick C., med Sun, Warren, *China's Road to Disaster: Mao, Central Politicians, and Provincial Leaders in the Unfolding of the Great Leap Forward, 1955–1959*, Armonk, N. Y., och London: M. E. Sharpe 1999
Weatherley, Robert, *Politics in China Since 1949: Legitimizing Authoritarian Rule*, New York: Routledge 2006
Vickery, Michael, *Cambodia: 1975–1982*, Boston: South End Press 1984

Brott mot mänskligheten
under kommunistiska regimer
i Sovjetunionen, Kina och
Kambodja 1917–1989.

FORUM
FÖR
LEVANDE
HISTORIA

Adress: Stora Nygatan 10, Stockholm
Telefon: 08-723 87 50
Mer info: www.levandehistoria.se
E-post: info@levandehistoria.se

人民日报